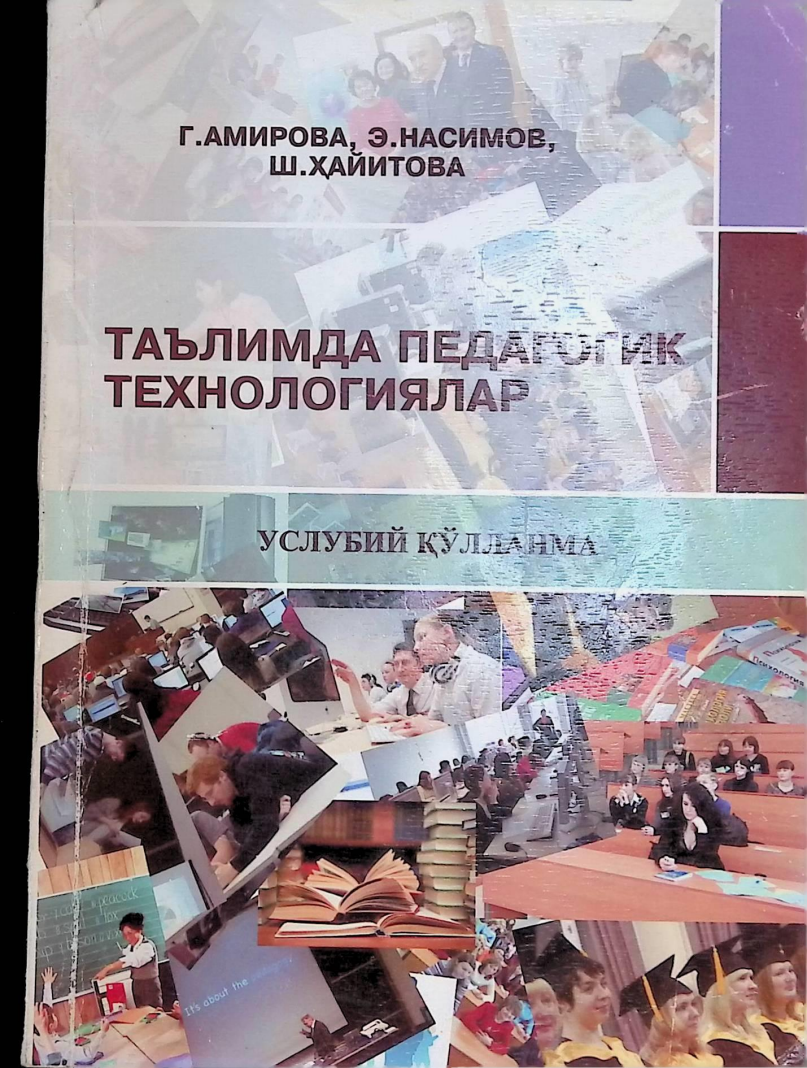

Г.АМИРОВА, Э.НАСИМОВ,
Ш.ҲАЙИТОВА

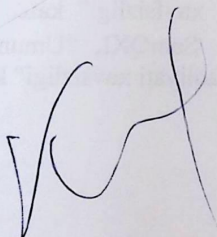
ТАЪЛИМДА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

УСЛУБИЙ ҚЎЛЛАНМА

37 344860
А-60 Амбаров

Тавилда не-
газонин сех-
нодонлар

2013 12.000

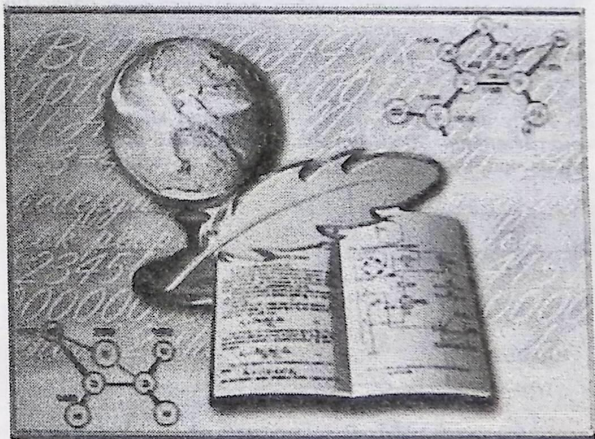
A large, stylized handwritten signature or set of initials, possibly reading 'VK' or similar, written in dark ink.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
САМАРҚАНД ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИНСТИТУТИ

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ ВА
ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ КАФЕДРАСИ

ТАЪЛИМДА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

(Услубий қўлланма)

Самарқанд - 2013 йил

37
A-60

ТУЗУВЧИЛАР:

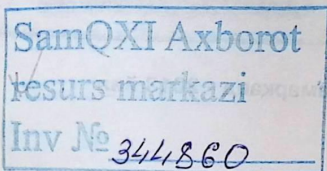
- Г.Б.Амирова** - СамҚХИ педагогика, психология ва ўқитиш методикаси кафедраси мудири, катта ўқитувчи.
- Э.Н.Насимов** - СамҚХИ педагогика, психология ва ўқитиш методикаси кафедраси доценти.
- Ш.Ҳайитова** - СамҚХИ ўқитувчиси.

ТАҚРИЗЧИ:

- Ж.Султонов** - Педагогика фанлари номзоди, доцент.

Мазкур услубий қўлланмада бўлажак мутахассисларга касбий ижод, маҳорат кўникмаларини ҳосил қилиш, ҳозирги замон таълим-тарбия жараёнига янги педагогик технология лойиҳалари орқали ёндашиш, педагогик техника малакаларини шакллантириш каби масалалар ўз аксини топган.

Ушбу услубий қўлланма Самарқанд қишлоқ хўжалик институтининг 2013 йил 28 февралдаги 8-сонли йиғилишида чоп этишга тавсия этилган.

Кириш

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов 2009 йилнинг асосий яқунлари ва 2010 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузасида юксак интеллектуал салоҳиятга эга, рақобатбардош кадрларни тайёрлашда педагогик технологияларни кенг жорий этиш – ҳар томонлама баркамол, юксак маънавиятли шахсни шакллантиришнинг истиқболли йўли эканлигини алоҳида таъкидлаб ўтган эдилар¹.

Ана шу муҳим вазифани амалга ошириш учун Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги Ҳайъати томонидан 2010 йилнинг 17 апрелида "Илғор педагогик технологияларни олий таълим муассасаларида жорий этишни ташкил этиш" тўғрисидаги 3/1 сонли қарори қабул қилинди. Мазкур қарор ижросини таъминлаш мақсадида Самарқанд қишлоқ хўжалик институти, шу жумладан, "Педагогика, психология ва ўқитиш методикаси" кафедрасида кенг қамровли ишлар йўлга қўйилиб, ҳар бир фанни ўқитиш технологияларини такомиллаштириш жадаллик билан амалга оширилмоқда.

Қўлланма педагогик технология фани бўйича яратилаётган услубий қўлланма бўлиб, кенг илмий жамоатчилик ўртасида катта қизиқиш уйғотиши, табиий. Ўйлайманки, муаллифлар мазкур йўналишда бошлаган ишларини муваффақиятли давом эттирган ҳолда, педагогик технологияга доир қатор ўқув адабиётларини яратиб, бўлажак педагогларнинг инновацион салоҳиятини ривожлантириш ишига муносиб ҳисса қўшадилар.

1 Қаранг: Каримов И.А. Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Т.:Ўзбекистон, 2010.

Таълимнинг янгиланиш жараёнида педагогик технологиянинг мақсад ва вазифалари

РЕЖА:

1. "Педагогик технологиянинг мақсади, вазифалари ва қўллаш зарурияти
2. "Педагогик технология" тушунчасининг моҳияти, мазмуни ва таърифлари
3. Педагогик технология концепциясининг ривожланиш тарихи ва унинг ЮНЕСКО томонидан тан олинishi
5. Педагогик технология тамойиллари

Таянч иборалар: технология, ЮНЕСКО, ақл-заковат, ўқув жараёни, билимдонлик, интеллектуал қобилият, ўқитувчи фаолияти, жадаллаштириш, самарадорлик, ўқитиш сифати, техника тараққиёти. эмперик билим, фойдали натижа, ўқув предмети.

XXI аср ақл-заковат, маънавият ва билимдонлик асри бўлади. Шунинг учун ҳам бу аср жамият ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маърифий тараққиётида туб ўзгаришлар қилиш лозимлигини тақозо этмоқда. Бу туб ўзгаришлар, аввало, ёшлар тарбиясига уларнинг баркамол авлод бўлиб шаклланишига қаратилган. Зеро, Президентимиз И.Каримов таъкидлаганларидек: «Мамлакатимизнинг истиқболи ёш авлодимиз қандай тарбия топишга, қандай маънавий фазилатлар эгаси бўлиб вояга етишига фарзандларимизнинг ҳаётта нечоғлик фаол муносабатда бўлишига, қандай олий мақсадларга хизмат қилишига боғлиқ». Шу боис «Таълим тўғрисида»ги Қонун ва Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурида кўзда тутилган вазифалар босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Булар:

- Таълим тизими ва мазмуни янгиланди;
- Янгиланган узлуксиз таълим тизими учун давлат таълим

стандартлари ишлаб чиқилди ва амалда қўлланилмоқда;

- Янгиланган таълим мазмуни бўйича ДТС га мос ўқув дастурлари ва дарсликлари яратилди ва яратилмоқда;

- Таълим –тарбия бошқарувини ислоҳ қилиш амалга оширилмоқда;

- Ўқувчи ёшларнинг интеллектуал қobiliятлари маънавий-ахлоқий салоҳиятига қўйилган талаблар мониторинги олиб борилмоқда;

- Таълимнинг бозор иқтисодиётига мосланидиган механизмлари ўрнатилмоқда.

Шундай қилиб, таълим тизимининг янгиланганлиги, ўқитиш мазмунини янгилашга, у эса ўз навбатида таълим мазмунини ва уни белгилловчи ҳужжатлар (ўқув режаси, ўқув дастури, дарсликлар)нинг янгиланишига олиб келди. Бу янгиланишлар ўз навбатида табиийки ўқитиш жараёнини режалаштириш, дарс машғулотини лойиҳалаштиришга янгича ёндашишни, ўқув-тарбия жараёнини янгича ташкил қилишни тақазо қилди.

Шунга кўра «илмий-техникавий тадқиқотларнинг самарадорлигини ошириш, янги изланишларни йўлга қўйиш ва ишлаб чиқаришга жорий этиш» зарурияти пайдо бўлади.

Мазкур шароитда ўқув жараёнининг ташкилотчиси, амалга оширувчиси ва назоратчиси қилиб фақат ўқитувчини белгилаш айна пайтда ўқитувчини таълим объектига айлантириб, унинг ижодий фаолиятини чегаралаш мутлақо тўғри эмас. Айниқса, фан-техниканинг жадал ривожланаётган, ахбортнинг кескин кўпайиб бораётган бир даврида таълим-тарбия жараёнига янги педагогик технологияларни қўллаш, орқали эришиш мумкин бўлади.

Дарҳақиқат, «Таълим тўғрисида» ги Конуннинг 3-моддасида «таълим дастурларини танлашга ягона ва табақалашган ёндашув». Ёхуд «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» нинг 4-бўлимидаги «Кадрлар тайёрлаш тизимини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари» бандига «... илғор педагогик технологиялар, таълимнинг янги шакл ва услублари, ўқув, шу жумладан дифференциялашган дастурлар амалиётга жорий этилади» - деб вазифа қўйилгани бежиз эмас .

Масалага шу нуқтаи-назардан ёндашилганда республикамининг таълим муассасалари, айниқса, мутассис кадрлар тайёрлаш билан шуғулланувчи ўрта махсус ва олий таълим мактаблари олдида қўйилган мазкур ижтимоий буюртма ўрта махсус ва олий таълим аудиторияларида тахсил кўраётган бўлажак педагог – тарбиячиларни илғор педагогик технологияларнинг моҳияти –мазму-

ни билан таништиришни, уларни амалда қўллашнинг амалий кўникма ва малакалари билан қуроллантиришни долзарб масала қилиб қуяётганлиги кўзга ташланади.

Шунга кўра айни пайтда Олий таълим мактабларининг бакалавр йўналишларида тайёрланаётган бўлажак мутахассисларга “Янги педагогик технологиялар” курсини ўтиш, янги педагогик технологияларнинг назарий ва амалий асослари тўғрисида тушунча бериш, айни муддаодир.

“Янги педагогик технологиялар” фани бўлажак педагог-тарбиячиларни янги педагогик технологияларнинг моҳият-мазмуни, уни амалда қўллаш, йўллар бўйича махсус билим, кўникма, малакалар билан қуроллаштиришни мақсад қилиб қуяди. Бу мақсад қуйидаги вазифаларни ечишни тақозо этади.

1. Бўлажак ўқитувчиларга ЯПТ (Янги педагогик технология) лар ҳақида маълумот бериб, талабаларни ЯПТ бўйича билим, кўникма, малакаларни шакллантириш,

2. Хорижий, МДХ ва Республикамизда ЯПТлар тизимини шакллантириш бўйича тўпланган тажрибалар тўғрисида талабаларга маълумот бериш.

3. Ҳар бир мутахассисликка доир ўқитиш жараёнини лойиҳалаштиришни ва таълим бўйича тушунчалар билан қуроллантириш.

4. “Педагогик технология”, “Илғор педагогик технология”, “Янги педагогик технология” тушунчалари ҳақида маълумот бериб, улардан унумли фойдаланган ҳолда ўқув турлари, шакллари ва тарбиялаш, аниқлаштириш тартиблаштириш билан талабаларни қуроллантириш.

5. Билимларни, кўникма, малакаларга айлантириш технологияси тўғрисида талабаларга тушунча бериш.

6. Тўпланган тажрибалардан фойдаланиб, талабаларга мустақил равишда тест топшириқларини ишлаб чиқиш кўникмасини шакллантириш.

Шу ўринда шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, жамиятимиз жадаллик билан тараққий этиб, жаҳон ҳамжиҳатлигида унинг сиёсий, иқтисодий-маънавий, маданий мавқеи кундан кунга ортиб бормоқда. Бу келажакда халқ хўжалигининг барча жабҳаларида жумладан, саноат, қишлоқ хўжалиги, маданият, маориф соҳаларида ишлайдиганларнинг билимдон, ишбилармон тадбиркор, ташаббускор, бўлишини талаб этади. Бундай хусусиятларга эга бўлишнинг амал топиши мактаб оstonасида қўйилади. Шунга кўра бундай шахсларни тарбиялаш учун ўқитиш ва тарбиялашнинг мавжуд, стратегик методлари, шакллари, воситалари етарли эмас. Демак,

таълим- тарбия жараёнига янги педагогик технологияларни тадбиқ этиш лозим. Бу биринчи зарурий шартлардир. Иккинчи зарурий шартни Б.Зиёмуҳаммадов ва М. Абдуллаевалар ўз рисоаларида шундай тавсифлайдилар.

Маълум сабабларга кўра ҳаҳон ҳамжиҳати тараққиётидан ортда қолиб кетган жамиятимиз, тараққий этган мамлакатлар қаторидан ўрин олиш учун, аҳоли таълимини жадаллаштириш ва самарадорлигини ошириш мақсадида энг илғор педагогик тадбирлардан фойдаланиш зарурлиги;

-иккинчидан, анъанавий ўқитиш тизими ёзма ва оғзаки сўзларга таяниб иш кўриш туфайли ахборотли ўқитиш сифатида тавсифланиб, ўқитувчи фаолияти биргина ўқув жараёнининг ташкилотчиси сифатида эмас, балки нуфузли билимлар манбаига айланиб қолганлиги,

-учинчидан, фан - техника тараққиётининг ўта ривожланганлиги натижасида ахборотларнинг кескин кўпайиб бораётганлиги ва уларни ёшларга билдириш учун вақтнинг чегараланганлиги;

-тўртинчидан, кишилиқ жамияти ўз тараққиётининг шу кундаги босқичида назарий ва эмперик билимларга асосланган тафаккурдан тобора фойдали натижага эга бўлган, аниқ якунига асосланган техник тафаккурга ўтиб бораётганлиги;

-бешинчидан, ёшларни ҳаётга мукаммал тайёрлаш талаби уларга энг илғор билим бериш методи ҳисобланган объектив борлиққа тизимли ёндашув тамойилидан фойдаланишни талаб қилишидир.

Олимларнинг фикрича ўқитиш шахсга йўналтирилган эмас, анъанавий баён қилиш, эслаб қолиш шаклда олиб борилганлиги ва юқоридаги зарурият таҳсил олувчиларнинг аниқ тафаккур парадигма /намуна/ мисоллари асосида ўқитилганлиги натижасида мустақил фикрлаш, ўзгалар фикрига кўр-кўрона эргашишнинг шакллантирилганлигидадир. Бу ҳол албатта ҳар қандай тараққиётга салбий таъсир курсатиб, таълим олувчиларни узоқни қуролмайдиган ҳолга солиб қўяди. Билимли бўлиш истеъдодни ривожлантириш. Ижодий тафаккурни ривожлантиришнинг ягона йўли эса янги педагогик технологиядир.

Хуллас, мутахассис ўзи ўқитадиган ўқув предметини ЯПТ асосида ўқув машғулотларини ташкил этиб, дарсларни лойиҳалаштирса, таълим жараёни такомиллашади, ижодий фаолият юксалади, илғор тажриба мукаммал ўзлаштирилади ва уларни амалда қўллаш учун имкониятлар яратилади.

Ўш педагогик технология нима? Нега бу сўз бирикмасига кей-

инги вақтларда “янги” сўзини ва “-лар” қўшимчасини қўшиб, “янги педагогик технологиялар” деб атаяпмиз? Бу каби саволларга жавоб бериш учун аввало “технология” сўзининг, моҳият мазмунини аниқлаб чиқиш лозим. “Технология” сўзи 1872 йилда қўшма, юнонча, яъни “технос” – санъат, маҳорат ва “логос” – фан сўзларидан олиниб, “маҳорат фани» маъносини, “Ўзбек тилининг” 1981 йилда нашр этилган изоҳли луғатида эса “ишлаб чиқариш процесслари, метод ва воситалари ҳақидаги билимлар мажмуи” деган маънони англатади.

Буни педагогика фанига қўчириб, “педагогик технология” деб изоҳлайдиган бўлсак, унда “таълим - тарбия қоидалари, методлари шакл ва воситалари ҳақидаги билимлар мажмуи” деган маъно келиб чиқади. Чунки “Педагогика” бу таълим - тарбия демакдир. Шундай қилиб, “педагогик технология” бу таълим - тарбия жараёнининг қоидалари, методлари, шакллари, воситаларининг мукамалигини англатувчи билимлар йиғиндиси ёки санъатидир. Зеро, ҳар бир ўқитувчи, ўқитиш ва тарбиялашнинг қоида, шакл, метод, воситаларини мукаммал, санъат даражасида билса, шунга қараб ўқиш жараёнини ташкил қилса, ўқувчини мустақил ўқишга, мустақил фикрлашга, мутолаа қилишга ўргатади ва кўзланган мақсадга эришади.

Шундай қилиб, “Янги педагогик технология” билимли бўлишни, истеъдодни рағбатлантиришни назарда тутган, ўқув тарбия жараёнини санъат, маҳорат даражасига кутаришга имкон яратидаган, таълим соҳасидаги барча ислохотларнинг ҳаракатлантирувчи қучидир.

2. Маълумки, юқорида таъкидлаб ўтганимиздек мамлакатимизнинг бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиб бориши туфайли ишлаб чиқаришнинг барча жабҳалари учун ишбилармон, ўз касбини мукаммал биладиган тадбиркор, ташаббускор мутахассислар тайёрлаш талаб этилади. Бундай мутахассислар замонавий техника, унинг ишлаш технологияси билан қуролланган бўлишлари ва бу жараёнга иштирок этиш малакаларига эга бўлишлари лозим бўлади.

Буни фақат олий таълимнинг ўқитиш жараёнига янги педагогик технологияларни тадбиқ этиш орқали, бўлажак мутахассисларда юксак касбий малакаларни шакллантириш мумкин. Шу боис мазкур муаммо республикамиз олимларининг диққат марказида турибди. Мазкур мавзу доирасида мамлакатимизда мақолалар, қўлланмалар, рисоалар нашр этилмоқда.

Имий педагогик адабиётларни ўрганиши ва таҳлил қилиш, шун-

дан далолат бермоқдаки, айни вақтда "янги педагогиктехнологиялар" тушунчасини ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан ўзининг ягона бир таърифи, мазмунининг ечимига келган эмас. "Педагогик технология" тушунчасининг тарихий шаклланиши ва ривожлаишида турлича ёндашишлар содир бўлган.

Педагогика фанлари доктори профессор Нурали Саидахмедов ушбу соҳанинг етакчи мутахассиси сифатида муаммони ёритаётган олимларнинг гоёларини фикрли равишда 3 гуруҳга ажратиб, қуйидагича изоҳлайди:

-баъзи олимлар масалага "педагогикадаги замонавий йўналиш" деб анъанавий ёндашадилар ва ўз имкониятлари доирасидаги муаммога илк бор қўл урадилар (Х.Абдукаримов, К.Зарипов, Т. Назаров, У.Нишоналиев);

-бошқа гуруҳ тарафдорлари таълимнинг бугунги аҳволига қайғурадилар ва уни инкироздан қутқарувчи куч, технологиялаштириш деб қарайдилар.(И.Я.Лернер, Ф.Фрадкин, Дж. Брунер, Т.Сакамота);

-учинчи гуруҳ олимлари техноллаштиришни объектив жараён деб янгича сифатий муаммоларни ечиш учун таълимнинг эволюцион босқичга кўтарилиш шартларидан бири эканлигини эътироф этадилар.(В.П.Беспалко, М.В.Кларин, М.Кларк, Т.А.Ильина).

Кўриб чиқилган барча йўналишдаги қарашларда анъанавий педагогик технологиядан маълум даражада чекиниш ва педагогик технологияга техник ривожланиш тараққиёти нуқтаи назаридан қараш гоёси мавжудлиги сезилади. Шунингдек, янги педагогик технологияларга шахсни ривожлантириш жараёни шахсга йуналтирилган таълим деб қараш мужассамлашган.Зеро, мустақиллик ва демократик ривожланиш йўлидан бораётган мамлакатимизнинг бош вазифаси ҳам таълим олувчиларнинг маънавий-ахлоқий тарбиялашдан иборатдир. Маълумки, ўқув жараёни технологик тайёргарликнинг асоси ҳисобланиб барча операциялар, ўқитиш жараёни орқали амалга оширилади.

Шунга кўра, профессор Н.Авлиёкуловнинг таъбирича "Технологияни" ўқитиш жараёнига жорий этиш педагогик технологиянинг вазифаларидан бири ҳисобланади".

Бу қарашларнинг барчасида янги педагогик технологияларга ўқитишнинг замонавий услуби деб англаш мавжуд.

Бизнинг фикримизча, педагогик технологияга ўқитишнинг бир янги услуби, шакли ёки бошқариш услуби сифатида қараш унчалик мантиққа тўғри келмайди, чунки педагогик технология тушунчасини ўқув жараёнини ташкил қилиш, бошқариш, баҳолаш, таҳлил қилиш жараёнларининг бир ёки бир неча соҳасини, босқичла-

рини қамраб оладиган, илмий-амалий асосланган ёндашув, техник ва информатсион услублар тизимлари деб аташ бир оз мантикка яқин бўлади.

Шуни эътироф этиш жоизки, "Янги педагогик технологиялар" термини ҳали стандартлаштирилмаган, унинг моҳияти илмий жиҳатдан тўлиқ очиб берилмаган маҳсули, тараққиёт омили ва таълим ислохотларининг кучи сифатида унга таърифлар берилган. Бу таърифларда маълум даражада педагогик технологиянинг моҳияти, мазмуни, унинг давр билан ҳамнафаслик томонлари ечимини топа олган.

Энди мазкур таърифларни кўриб чиқамиз. Халқаро ташкилот ЮНЕСКОнинг таърифига кўра **"Педагогик технология - бу, таълим шакллари оптималлаштириш мақсадида техник воситалар, инсон салоҳиятини ҳамда уларнинг ўзаро таъсирини инобатга олиб, ўқитиш ва билиш, ўзлаштиришнинг барча жараёнларини аниқлаш, яратиш ва қўллашнинг тизимли методидир"** (ЮНЕСКО). Бу таърифда педагогик технологиянинг кўп жиҳатлари очиб берилган бўлиб асосан таълим-тарбия жараёнига яқка холда эмас, балки тизимли ёндашиш асос қилиб олинган.

Ушбу таърифга мазмун ва моҳият нуқтаи назаридан яқин таърифни фикримизча Япон педагоги, олим Т. Сакамото изоҳлаган. Унинг фикрича, **"Педагогик технология-бу мажмули фикр юртиш методини педагогикага сингдириш, бошқача қилиб айтганда, педагогик жараёни муайян бир мажмуага келтиришдир"**. Мазкур, юқоридаги икки таъриф, шубҳасиз таянч сўзлар "тизимли ёндашув" ва "мажмуали ёндашув" асосий, педагогик технология мазмунини англатувчи таянч сўзлар бўлиб, таърифлардаги бошқа барча сўзлар тизим сифатида педагогик технология моҳиятини тавсифлайди.

Худди мана шу системали, мажмуали ёндашув педагогик технологияни бошқа технологиялардан ажратиб туради ва таълим мақсадлари, таълим – тарбия мазмуни, ўқитиш ва методлари ҳамда таълим натижаларини олдиндан кафолатлашни ўзаро боғлиқда ва алоқадорликда назарда тутиб, назорат қилиш ва баҳолашни амалга оширади. Айнан мана шу хусусият анъанавий таълимда етишмайди, Масалан, анъанавий таълимда ўқитиш жараёни ўқув ахборотларини эшитиш, эсда сақлашга мўлжалланган бўлиб, бунда талабанинг актив фаолияти, операцияларни мустақил бажариши, ташкилотчилиги, бошқарувчилиги эсдан чиқариб қўйилган. Ёйинки, маълум ўқув юртида, ҳар бир ўқув предметининг ўзига хос хусусиятлари, ўзга фанлардан фарқли томонлари ҳисобга олинма йўллар-

ни назорат қилиш ва баҳолашни маъмурият томонидан бир хил методда амалга ошириш қойида бўлиб қолган.

Педагогик технологиянинг моҳият-мазмунини ўрганиш, унга давр фан-техника, ҳудуд хусусиятларидан келиб чиқиб ёндашиш фақат узоқ хорижда эмас, балки мустақил давлатлар ҳамдўстлиги (МДХ) да ҳам амалга оширилади.

Педагогик технологиянинг моҳият-мазмунини ўрганиш, унга давр фан-тех, ҳудуд хусусиятларидан келиб чиқиб ёндашиш фақат узоқ хорижда эмас, балки мустақил давлатлар ҳамдўстлиги (МДХ) да ҳам амалга оширилди.

Педагогик технологияни таълим жараёнига тадбиқ этиш ғоясини Россияда биринчилардан бўлиб В.П.Беспалько амалга оширди.

Маълумки, Фарб ва Шарқ олимларининг фикрларига кўра педагогик технологияда белгиланган дастлабки мақсад ва мазмун асосида ўқув жараёни режалаштирилади, уни амалга ошириш лойиҳалари ишлаб чиқилади, натижа кафолатланади. Бундай ёндашувда ўқувчи шахсининг устиворлиги, таълимнинг ўқувчи шахсини фаол шакллантиришга хизмат қилиши эсдан чиқариб қўйилапти. Мана шу камчиликни биринчилардан бўлиб В.П.Беспалько пайқади ва уни тўлдиришга ҳаракат қилади. Унинг таъбирича: **“Педагогик технология - бу ўқитувчи маҳоратига боғлиқ бўлмаган ҳолда педагогик муваффақиятни кафолатлай оладиган ўқувчи шахсини шакллантириш жараёни лойиҳасидир”**. Бу таърифда педагогик технология педагогик жараённинг шундай механизмларининг умумлашган технологик асбоблари тарзида қайд этиладики, унга инсон салоҳиятидан қатъий назар ушбу асбоблар олдиндан тузилганлиги ва лойиҳаланганлиги туфайли шахснинг шаклланиш жараёнини кафолатлай олади. Демак, таълим-тарбия жараёни педагогик технология асосида кўрилса, барча педагогик механизмлар ишлаб чиқариш корхонасидаги технологик харита сингари, бола шахсининг шаклланиши учун пойдевор яратиб шахсий фазилатлар (билим, иқтидор, малака, тарбия) шакллана боради. Бу таълим жараёнига технологик ёндашувнинг ҳосиласидир.

Ўқув жараёнининг педагогик технологияси ғоясини кўтариб чиққан рус педагогларидан бири М.В.Кларин педагогик технологияни таърифлаб шундай ёзади: **“Педагогик технология - ўқув жараёнига технологик ёндашган ҳолда, олдиндан белгилаб олинган мақсад, мазмун, йўналиш, кўрсаткичларидан келиб чиқиб, ўқув жараёнини лойиҳалаш ва тизимли ёндашишдир”**.

Ушбу таърифдан шу нарса маълумки, ўқув мақсадларига эришиш ва яхши натижани қўлга киритишнинг муҳим шарти ўқитиш

технологиясининг механизми бўлган ўқув жараёнини лойиҳалаш ва таълимга тизимли ёндошишдир.

Таълимга тизимли ёндашиш ғояси кўтарилгандан сўнг аста-секинлик билан педагогик технологиянинг моҳият-мазмунига маълум аниқликлар киритила борилди. Шундай йўналишда рус олимларидан бири Б.М. Монахов педагогик технология моҳиятини **“.....аввалдан режалаштирилган мақсадлар асосида натижаларга олиб борувчи ва бажарилиши шарт бўлган тартибли амаллар тизими деб фикр юритиб, “Педагогик технология – бу ўқув жараёнининг технологиялаштириб, унинг қайта тикланувчанлигини ҳамда педагогик жараён турғунлигини ошириб, бу жараён ижрочисининг субъектив хусусиятларидан уни озод қилади” деб таърифлайди.**

Таълим мақсадини аниқлаш ўқув билув фаолиятини оптималлаштириш нуқтаи назаридан ҳам педагогик технологияга таърифлар берилган. Шулардан бири И.Я.Лернернинг таърифидир. Унинг фикрича **“Педагогик технология – ўқувчилар ҳаракатларида акс этган ўқитиш натижалари орқали ишончи англаб олинadиган ва аниқланадиган мақсадни ифодалайди”.**

XX асрнинг 90 йилларида Россияда “Педагогик технология” тushунчаси бирмунча кенгайтирилиб талқин қилина бошланди. Унга қадар педагогик технология фақат ўқитиш жараёнини технологиялаштириш мисолида қаралган бўлса, энди ўқув-тарбия жараёнини тезлаштириш асосида кўриш ва тарбия мақсади, мазмунига мос келадиган методлар, воситалар ҳамда материалларни танлаш бевосита ҳамда билвосита педагогик технологияни лойиҳалашдаги тарбиячи – ўқитувчи фаолиятига хос ҳужжатлари аспектида қурилди. Шундайлардан бири академик Б.Т.Лихачевдир. Унинг фикрича: **“Педагогик технология – бу махсус танлаб олинган ўқув тарбия воситалари (схемалар, чизмалар, диаграммалар) шакллари, методларини аниқ англатадиган психологик педагогик кўрсатмалар йиғиндисидир”.** Бунда технологик жараён ўқувлакалар ҳамда шахсий хусусиятларнинг шаклланишини таъминловчи восита сифатида иштирок этади.

Бу даврда педагогик технологияга оид фикрлар, ғоялар В.Гўзев, В.А.Селастенин, И.Волков, М.Чошанов, Ч.Юдит, В.Питюковларнинг китобларида баён этилиб, уларда педагогик технология ўқув-тарбия жараёнини технологиялаштирувчи омил нуқтаи-назаридан кўриб чиқилган. Булардан ташқари яна бир гуруҳ психолог-педагог олим (Н.Ф.Тализина, Ю.Н.Кулюткин, Л.М.Фридман ва х.к.) ларнинг

таърифлари ҳам мавжуд:

- **педагогик технология** – ўқув жараёнига технологик-тизимли ёндашув;

- **педагогик технология** – мақсад, (вазифа) фаолият натижаларининг яхлитлиги ва муваффақиятини таъминлашни лойиҳалаштириш;

- **педагогик технология** – таълим-тарбияни энг қулай имкониятларини яратишга қаратилган ўқув жараёнининг шакл, метод ва воситаларининг ўзаро ҳамкорлигидир.

Юқоридаги таърифлар орасида энг мукаммали, педагогик технологиянинг моҳият - мазмунини тўлиқ очиб берадигани назаримизда ЮНЕСКО берган таърифдир. Зеро, таълим-тарбияда кам куч ва вақт сарфлаб яхши натижаларни тезроқ қўлга киритиш учун барча имкониятлар-техник воситалар, ўқитувчи маҳорати, ўқувчиларнинг ўзлаштириш даражаси иқтидори, салоҳиятини инобатга олиш шу куннинг талабидир.

Маълумки, илмий-техникавий тараққиёт нафақат мамлакатимиздаги ишлаб чиқаришнинг кўп сонли тармоқларига, балки маънавий-маърифий, ижтимоий гуманитар ва маданий соҳасига ҳам илғор технологияларни тадбиқ этишни тақозо қилмоқда. Шу боисдан Ўзбекистонлик олимлар ҳам бошқа мамлакатлардаги ҳамкасблари сингари таълим-тарбия жараёнига янги педагогик технологияларни тадбиқ этиш бўйича бирмунча назарий ва амалий ишларни амалга оширдилар ҳамда оширмоқдалар.

Замонавий педагогик технологияларнинг моҳият мазмунини ойдинлаштиришга бўлган уринишлар республикаимизда 1993 йилдан бошланди. Шу йили Бухорода “Таълим-тарбия жараёнини илғор педагогик технологиялар асосида ташкил этиш” мавзусида илмий-амалий анжуман ўтказилди. Мазкур анжуманда “Педагогик технология”га таълим жараёнининг техник воситалари мажмуи сифатида қаралаётганлиги репродуктив таълим олиш эканлиги тўғрисида сўз борди ва репродуктив таълим ҳар қандай таълимнинг зарурий компоненти ҳисобланиб, у аниқ ўқув предмети доирасида кишиларнинг тажрибасини ўзлаштириш билан боғлиқ бўлиб, талабаларда маълум билим ва кўникмалар “асосини” шакллантиргандан сўнг продуктив (маҳсулли) ва ижодий тадқиқий таълим методларига ўтиш мумкинлиги турли олимлар томонидан қайд этилди.

Республикада педагогик технологияни таълим-тарбия жараёнига тадбиқ этиш ва уни фан сифатида эътироф этишни биринчилардан бўлиб педагог олимлардан Б.Л.Фарберман, Н.С. Сайидах-

медов, М.Очилов, О.Розиқов, Х.Абдукаримов, Т.Назарова, К.Зарипов, Б.Зиёмухаммедов ва бошқалар талқин қилдилар. Булар томонидан педагогик технологиянинг мазмун моҳиятини аниқлаштириш, унинг ҳудудга мос вариантыни яратиш, таълимни технологиялаштириш воситасида ўқувчи шахсини шакллантириш, ўқитувчи педагогик маҳоратини юксалтириш масалалари кўтарилиб чиқилди.

Б.Л.Фарберманнинг фикрига кўра, **“Педагогик технология - таълим жараёнига янгича ёндашув бўлиб педагогикада ижтимоий-муҳандислик онг ифодасидир. У педагогик жараёни техника имкониятлари ва инсоннинг техникавий тафаккури асосида стандарт ҳолда олиб, унинг оптимал лойиҳасини тузиб чиқиш билан боғлиқ ижтимоий ҳодисасидир”**. Маърузамизнинг биринчи параграфида биз “технология” тушунчасининг моҳияти устида тўхталиб унинг ишлаб чиқариш услублари, тайёрлаш методларидан иборат хунар фани деб таърифлаган эдик. Дарҳақиқат, ишлаб чиқариш технологияси маълум ашёларга ишлов бериш, уларни қайта ишлаш методлари тавсифини билдиради. Ўқитиш технологияси эса таълим олувчиларга таълим тарбия бериш ва уларнинг онгига тафаккурини, дунёқарашини ривожлантириб бериш хунари, санъати ва методлари мажмуи тўғрисидаги таълимоти деган маънони англатади. Масалага шу нуқтаи назардан ёндашилганда Ўзбекистонда педагогик технологияни ўқув тарбия жараёнига олиб кириш зарурлигини тарғиб қилган ва илмий асосланган олимлардан Н.Сайидахмедовнинг педагогик технологияга берган таърифи мантиққа тўғри келади. Унинг фикрича: **“Педагогик технология-бу ўқитувчи (тарбиячи) томонидан ўқитиш (тарбия) воситалари ёрдамида ўқувчиларга таъсир кўрсатиш ва бу фаолият маҳсули сифатида уларда олдиндан белгилаб олинган шахс сифатларини шакллантириш жараёни”**.

Бу таърифда педагогик технология шахс сифатларини шакллантириш учун ўқитувчининг ўқувчиларга таъсир кўрсатишга қаратилган мақсадга эришиш тизими лойиҳаси деб қаралади. Дарҳақиқат ҳар бир лойиҳа илмий асосланган ҳолда ва технологик талабларга жавоб берган тақдирдагина шахс ривожланишини ҳамда ўқув тарбия жараёнининг амалга ошишини таъминлай олади.

Педагогик олим К.Зарипов педагогик технологияни педагогик маҳорат, педагогик ижод, ижодий фаолиятнинг маҳсули деб қараб педагогик технология ёрдамида таълим жараёнидаги хато, камчиликларни мавҳумини лойиҳалаштириб, уни аста-секинлик билан зоқеъликка айлантириш деб қарайди ва бу тушунчани шундай таъсифлайди: **“Педагогик технология изчил ва кетма-кет амалий**

фаолиятга, таълим-тарбия жараёнига аввал режалаштирилган мақсадни амалга ошириш ва маълум лойиҳани педагогик тизим амалиётига қўллашдир”.

М.Очилов педагогик технологияни таълим жараёнига тизимли технологик ёндашув; таълим мақсадларини ойдинлаштириш (идентификациялаш), натижани кафолатлаш, фаолиятни объектив баҳолаш деб қараб “педагогик технология” тушунчасига шундай таъриф беради:

“Педагогик технология - тизимли, технологик ёндашувлар асосида таълим шакллари қулайлаштириш, натижасини кафолатлаш ва объектив баҳолаш учун инсон салоҳияти ҳамда техник воситаларининг ўзаро таъсирини инobatга олиб, таълим мақсадларини ойдинлаштириб, ўқитиш ва билим ўзлаштириш жараёнларида қўлланиладиган метод ва методлар мажмуидир.”

Педагогика фанлари доктори, профессор Н.Н.Азизхўжаеванинг таърифи қуйидагича: **“Педагогик технология - педагогик фаолиятни босқичма - босқич амалга ошириб, таълим ва шахснинг баркамол бўлиши тараққий этишга қаратилган мақсадга эришиш тизимининг лойиҳасидир”.**

Педагогик технологияга педагогик жараённинг мажмуи сифатида қаралиб уни босқичма-босқич амалга оширилиши тўғрисида фикр юритган олимлардан бири Б. Зиёмуҳаммедов ва Ш. Абдуллаевалардир. Уларнинг фикрича **“Педагогик жараён мажмуини муайян вақт мобайнида босқичма-босқич амалга оширилиши – педагогик технология дейилади”.** Шунга кўра **“Педагогик технология - бу жамият эҳтиёжидан келиб чиқиб, олдиндан белгиланган киши ижтимоий сифатларини самарали шакллантирувчи ва аниқ мақсадга йўналтирилган ўқув жараёнини мажмуи сифатида кўриб, уни ташкил қилувчи қисмлари бўлган ўқитувчи (педагог)нинг ўқитиш воситалари ёрдамида ўқувчи(талаба)ларга маълум бир шароитда муайян кетма-кетликда кўрсатган таъсирини назоратга тутувчи ва таълим натижасини баҳолаб боровчи технологиялашган таълимий тадбирдир”.** Мазкур таърифда шу нарса кўзга ташланадiki, педагогик технология таълим тарбия жараёнини бир бутунликда кўради, таълимнинг мақсади, мазмуни, ўқитиш методлари ва воситаларини билим берувчи ва билим олувчиларни мажмуига келтиришни, ўқитиш босқичларини лойиҳалашни, унинг боришини назорат қилиш, натижани кафолатлашни ҳам мажмуага келтиришни назарда тутати. Унинг яна бир хусусияти шундаки, илмий асосланган яхши лойиҳаланган педагогик технология ўқитувчи маҳоратидан қатъий на-

зар кўзланган мақсадга эришишни кафолатлайди, ўқувчи таълим тарбиянинг якунида эгаллаган билимларни фаол амалга оширувчисига айланади.

Шундай қилиб, педагогик технология илмий концепцияга асосланган мақсадни белгилаш ва унга эришишда ижтимоий, дидактик, руҳий-педагогик, фалсафий назарияга суянган вазифа, фаолият, натижа яхлитлиги, муваффақиятини таъминлайдиган, таълим-тарбиянинг лойиҳаланган жараёни, тамойиллари методлари, воситаларининг ўзаро ҳамкорликдаги бирлигидир.

Шу ўринда иккинчи масаланинг хулоса сифатида педагогика фанлари доктори, профессор М.Очиловнинг фикрига кўшилган ҳолда педагогика назарияси ва амалиётида тан олинган ва илмий назарий жиҳатдан асосланган, педагогик олимлар билдирган фикрларни таҳлил қилиб, педагогик технологиянинг моҳият-мазмунига куйидагиларни киритишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

- таълим жараёнини олдиндан лойиҳалаш ва синфда ўқувчилар билан қайта ишлаб чиқиш;
- тизимли ёндашув асосида талабаларнинг ўқиш-билиш фаолиятини тасвирлайдиган таълим жараёни лойиҳасини тузиш;
- таълим мақсади реал, аниқ диагностик бўлиши ва ўқувчининг билим ўзлаштириш сифатини объектив баҳолаш;
- таълим жараёнининг тузилиши ва мазмунини яхлитлиги, ўзаро боғлиқ ва ўзаро таъсирда бўлиши;
- таълим шаклларини оптималлаштириш (қулайлаштириш);
- таълим жараёнида техник воситалар ва инсон салоҳиятининг ўзаро таъсирини ҳисобга олиш;
- таълим мақсадларини кўзлаган эталон асосида ўқувчиларнинг кузатиладиган, ўлчанадиган характерлари шаклида жуда ойдинлаштириш;
- талабанинг фаоллигига таяниб ўқитиш;
- билим ўзлаштириш жараёнида йўл қўйилган хатоларни аниқлаб, кузатиб бориш;
- шакллантирувчи ва изоҳловчи баҳолар;
- белгиланган мезонларга биноан тест вазифаларини бажариш;
- таълимнинг кафолатланганлиги;
- таълим самарадорлигининг юқорилиги;
- мажмуага келтиришни назарда тутади.

Унинг яна бир хусусияти шундаки, илмий асосланган, яхши лойиҳаланган педагогик технология ўқитувчи маҳоратидан қатъий назар кўзланган мақсадга эришишни кафолатлайди, ўқувчи таълим-

тарбиянинг якунида эгаллаган билимларни фаол амалга оширув-
чисига айланади.

Шундай қилиб, педагогик технология илмий концепцияга асос-
ланган, мақсадни белгилаш ва унга эришишда ижтимоий, дидак-
тик, рухий-педагогик, фалсафий назарияга суянган, вазифа, фао-
лият, натижа яхлитлиги. Муваффақиятини таъминлайдиган, таълим-
тарбиянинг лойиҳаланган жараёни тамойиллари, принциплари,
методлари, воситаларининг ўзаро ҳамкорлигидаги бирлигидир.

Шу ўринда иккинчи масаланинг хулосаси сифатида педагогика
фанлари доктори, профессор М. Очиловнинг фикрига қўшилган
ҳолда педагогика назарияси ва амалиётида тан олинган ва илмий
назарий жиҳатдан асосланган, педагогик олимлар билдирган фик-
рларни таҳлил қилиб, педагогик технологиянинг моҳият мазмунига
қуйидагиларни киритиш тавсия этилади.

Маълумки, "Педагогик технология" тўғрисидаги таълимот фан-
да бугун пайдо бўлаётган ҳодиса эмас. Жаҳон педагогик – психо-
логик тафаккурида "Педагогик технология" ни ўқитишнинг оқилона
йўлларини белгиловчи фан сифатида тадқиқ қилиш XVII асрдаёқ
бошланган эди. Буюк чех педагоги Ян Амонс Коменский ягона
инсон табиати қонуниятларидан келиб чиқиб, ўзининг "Буюк ди-
дактика" асарида "Таълим жараёнининг шундай умумий режимини
топиш лозимки, унда ҳар бир предмет ва ўқитиш методи вақт
жиҳатидан шундай жойлаштирилсинки", бундан бутун "Таълим –
тарбия жараёни яхши созланган соат ва автомат механизми каби
беҳато юриш, ишлаши йўлга қўйилиб, барча кўзланган мақсадга
эришиш мумкин бўлсин, ҳамда қувонч ва яхши кайфият бахш эт-
син"

Буюк педагог Ян Амос Коменский давридан бошлаб таълим –
тарбия жараёнини яхши лойиҳаланган механизмга мослаштириш-
га эришиш учун кўп уринишлар амалга оширилмоқда.

Бу интилишлар ижтимоий – педагогик ҳодиса сифатида XX аср-
нинг иккинчи ярмида тез шакллана ва ривожлана борди. Дастав-
вал, инсон шахсининг шаклланиш ва ривожланиш механизмлари
руҳиятининг шаклланиши, билиш фаолияти, ўқув-билув қизиқишлар-
рининг яратилиши билан боғлиқ бўлган назариялар майдонга кел-
ди. Бу ҳодисотларга пойдевор ўқиш-ўқитиш жараёнида, таълим му-
ассасаларида қўйилиши натижасида бу жараённи технологиялаш-
тириш эҳтиёжи майдонга келди.

XX асрнинг 50 йилларига қадар бу соҳадаги интилишлар таълим
жараёнини техник воситалар билан таъминлаш ёрдамида амалга
оширишга эътибор қаратилди. Шу билан бирга бу йилларда бутун

таълим жараёини кўришга технологик ёндашиш ғоялари пайдо бўлди. Улар педагогик методларни технологиялаштириш, яъни таълим жараёинининг ўқитиш қурилмасини технологиялаштиришлар билан боғлиқ ҳолда пайдо бўла бошлади. Мазкур йўналишнинг дастлабки ҳосили, айни пайтда педагогик технологиянинг пойдевори ҳамда тараққиёт маҳсули сифатида дастурлаштирилган таълим майдонга келди. Унинг асосчилардан бири Америкалик олим, педагог ва психолог Б.Ф.Скинердир.

Унинг фикрича дастурлаштирилган таълимда ўқув маълумотлари унча катта бўлмаган, аммо, бир-бири билан мантиқий боғланган ўқув дастурларидаги маълум блокни дозаларга бўлган ҳолда ўрганиш ва ўзлаштириш назарда тутилган. Дастурлаштирилган таълимнинг ўзига хос хусусиятларидан бири, дастлаб ўқув мақсадлари аниқланиб уларни кулга киритиш кетма-кет, изчиллик билан амалга оширилади. Натижада ўқитишнинг кетма-кетлик, изчиллик, узлуксизлик, тизимлилик каби дидактик қоида ва талабларга таянган ҳолда таълимнинг аниқдан ноаниққа, оддийдан-мураккабга, осондан – кийинга боришига асосланади ва ўқув маълумотлари дозаларга ажратилади ҳамда ўзлаштирилади. Маълум дозадаги ўқув маълумотларининг ўзлаштирилганига ишонч ҳосил қилгач ўқувчилар диққатига янги маълумотларни ўрганиш ҳавола қилинади. Зеро, "Дастурлаштирилган таълим ўқув материалларининг ўқитувчи, восита ёрдамида бошқариладиган ўзлаштиришидир".

АҚШ мамлакатларида дастурлаштирилган таълим бўйича ўтказилган тажрибаларнинг дастлабки натижаларига асосланиб Америкалик педагог У. Шрамм, қуйидагиларни маълум қилган эди: "Дастурлаштирилган таълим ўзига хос автоматик репититор ҳисобланиб ўқувчиларни;

(а) мантиқий боғланган қисқа йўللاردан шундай олиб борадики, оқибатда

(б) ўқувчилар деярли хато қилмайдилар ва ўқувчи,

(в) шундай тўғри жавоблар берадики

(г) уларнинг натижасини маълум қилиш билан мустаҳкамлаш имкониятини яратади ҳамда

(д) таълим мақсадини тўла амалга ошириш сари яна янги муаммолар қўйилади."

60 - йилларда дастурлаштирилган таълимга дидактик материалларнинг тартибга солинган йиғиндиси деб қаралиб, аста-секин унга тесқари ҳолатда таълим дастурини тўлиқ мазмунини англатувчи технологиялаштириш ёхуд технологик ёндашув тушунчаси қўлланила бошланди. Чунончи, технологик ёндашув, Б. Зиёмуҳаммедов

фикрига кўра, - "ишлаб чиқаришдан олинган бўлиб, унга минглаб технологик жараёнлар лойиҳалаштирилган. Улар ишлаб чиқаришда керакли натижаларга эришиш чораси ҳисобланади. Бу технологияларни қўллаш вақтида ҳудуд ва уларнинг ижросиси ўзгарса ҳам, керакли маҳсулот чиқараверади. Таълим-тарбия жараёнида ҳам шунга эришиш учун педагогик технология ишлаб чиқилади".

Таълим –тарбия жараёнига бундай ёндашишнинг амалга оширилишида АҚШ олимлари Б.Блум, Ж.Блок, Н.Г.Гранлунд, Д.Кратвол, Ж.Керролл, А.Андерсонларнинг ҳиссалари катта бўлди. Уларнинг саъй ҳаракатлари ва олиб борган тадқиқот ишлари натижасида ўқув тарбия вазифаларининг хилма-хиллиги, таълим олувчиларнинг ўзлаштириш имконияти, қобиляти, руҳий жараёнларининг бир хил бўлмаслигига қарамасдан қайта тикланадиган педагогик циклни ўз ичида олган илғор педагогик технологиялар яратилди.

Педагогика фанлари доктори, профессор Н.Сайдахмедовнинг ёзишича 30-йилларда "Педагогик техника" тушунчаси махсус адабиётларда пайдо бўлди ва ўқув машғулотларини аниқ ва самарали ташкил этишга йуналтирилган метод ва воситалар йигиндисини сифатида қаралди. Шунингдек бу даврда ПТ деб ўқув ва лаборатория жихозлари билан муомала қилишни уддалаш, кургазмали қурооллардан фойдаланиш тушунилади".

Кейинчалик Гарб мамлакатларида таълим жараёнини ўқитишнинг техника воситалари ёки компьютерлаштиришни тадқиқ қилиш эмас, балки таълим жараёни самарадорлигини ошириш учун педагогик технологиянинг янги бир йўналиши сифатида таълим – тарбия жараёнини оптималлаштириш, лойиҳалаштириш, ўқитиш методларининг янги авлодларини яратиш бўйича анчагина тадқиқот ишлари амалга оширилиб, педагогик матбуот саҳифаларида ёритила бошланди. Масалан, Англияда 1964 йилда "Педагогик технология ва дастури таълим", 1970 йилда эса "Педагогик технология" журнали чоп этила бошланган бўлса, 1971 йилда италияда "Педагогик технология миллий маркази", 1973 йилда Венгрияда "Ўқитиш технологияси давлат марказлари" ташкил этилди ва бу марказларнинг фаолиятини ёритувчи "Педагогик технология" номли журнал чоп этила бошлади.

Дастлаб XX асрнинг 30-йилларида гарб мамлакатларида педагогик технология "ПЕдагогик техника" атамаси номини олиб ўқув-тарбия жараёнига техника воситаларини қўллаш кургазмали қурооллардан кенг фойдаланиш мазмунида ифодаланди. Айниқса, радио, кинодиафильм фойдаланиш педагогик технология сифатида тартиб этилди.

Т.С.Назаровнинг таъкидлашича 70-йилларнинг бошига келиб АКШ, Япония сингари ривожланган мамлакатларда ҳам педагогик технология масалаларини акс эттирувчи журналлар чоп этила бошланди ва кейинги йилларда педагогик технология муаммоси билан шуғулланувчи махсусмуассалар таъсис этилди. Бунга Буюк Британия ва АКШдаги педагогик технология миллий кенгашини мисол келтириш мумкин. Юқорида таъкидлаганимиздек педагогик технология муаммосининг давр билан ҳамнафаслиги ва долзарблиги инобатга олиниб унинг илмий-назарий асосларини тадқиқ қилиш учун марказлар, ташкилотлар ташкил этила бошланади. 1967 йилда Англияда тузилган педагогик технология миллийкенгаши, 1971 йилда АКШда иш бошлаган “Таълим коммуникацияси ва технологияси Ассоцияси” шулар жумласидандир.

Бу йўналишдаги тадқиқотлар мазмунини ўрганиш шундан далолат берадики Гарб мамлакатларида педагогик технологияга муносабат икки йўл билан: а) ўқув жараёнига техника воситаларини қўллаш ва б) ўқитиш технологиясини нашрий ва техник воситаларни асосида ташкил қилиш билан амалга оширилмоқда.

Бу таълимотларда анъанавий ўқитиш учун техник воситаларидан фойдаланган холда таълим –тарбия самарадорлигини ошириш, бу жараёнга фаол таълим методларини техник имкониятини кучайтириш, уларнинг оптималлик даражасини баҳолашни лойиҳалаштириш назарда тутилган.

Мазкур ғояга шарк мамлакатларидан биринчилар каторида Япон олимлари кул урдилар. Уларнинг саъй –ҳаракатлари ва куч гайратлари билан 1965 йилда умумяпон педагогик технология марказининг кенгаши таъсис этилди ва унинг тадқиқот натижалари “Педагогик технология” номли журналлар саҳифаларида чоп этила бошланди. Айни пайтдаги маълумотларга қараганда Японияда 4-та илмий жамият шуғулланмоқда. Бу жамиятларнинг мамлакатда 22 та университетда марказлари мавжуд.

Ҳар 3 ойда Япон тилида, йилига 2 марта инглиз тилида “Педагогик технология” ва “Педагогик технология соҳасидаги тадқиқотлар” журналлари чоп этилмоқда. Айни пайтда Японияда педагогик технология масалалари билан шуғулланувчи тўрта илмий жамият шуғулланмоқда. Бу жамиятларнинг жаҳоннинг 22-мамлакатни университетларида марказлари ишламоқда.

Гарб олимларининг педагогик технологиялари тўғрисидаги қарашларида репродуктив таълим ҳар қандай таълимнинг зарурий таркибий қисми сифатида қаралиб, у маълум ўқув предмети доирасида инсонларнинг ижтимоий-иқтисодий, маданий тажрибасини

ўзлаштириш, табиат, жамият тараққиёти омилларини англаш билан боғлиқ ўқувчи (талаба) ларга керакли билим, кўникма, малакалар асосини шакллантиради. Ва шундай кейинпродуктив (маҳсулли), ижодий – тадқиқий таълим методларига ўтишга доир педагогик технологияларнинг вариантлари яратилган, бунга жавобан Япон олимлари педагогик жараёни муайян мажмуига келтириш нуқтаи назаридан ёндашиш ғоясини кутариб чиқдилар. Буни олдинги параграфда қайд қилиб ўтганимиздек т. Сакомото амалга оширди.

Маълумки, Саноатда “Юксак технология” тушунчаси савжуд. Улар одатда, жуда мураккаб, фан ва техниканинг сўнгги ютуқларига асосланган, ишчи – техник ходимлардан махсус тайергарликни талаб қилади. У рақобатбардошликни, махсулот сифатини юксак бўлишини, пировард натижада катта фойда келтиришни таъминлайди. Педагогик технологияни “Таълимда юкори методология” деб қараш мумкин, бироқ уни жорий қилиш катта ҳаражатларни талаб қилмайди, Шунга асосан таълим сифатининг калити бўлиб алоҳида ўқув юрти ва аниқ ўқитувчи эканлигини ҳисобга оладиган бўлсак, унда педагогик технологияни ўзлаштириш асосан педагогларни ўқитиш билан боғлиқ.

Мазкур иш уларга бу ишни бажаришда кумаклашишга қаратилган. 70-80 йилларда АКШда дунёга келган педагогик технология окими барча ривожланган мамлакатларни қамраб олди, ЮНЕСКО дек обруйли ташкилот томонидан тан олинди ва қувватланди. У жуда кўп мамлакатларда муваффақиятли ўзлаштирилмоқда.

1996 йилда ЮНЕСКОнинг раҳнамолигида Иерусалим уневерситетида педагогик технология бўйича халқаро конференция бўлиб ўтди. Унда педагогик технология ёрдамида кулга киритилган ютуқлар ҳақида нафақат АКШ, Буюк Британия, Германия ва бошқа ривожланган мамлакатлар вакиллари, балки Коста-Рика, Туркия, Мальта давлатларининг вакиллари ҳам ўз тажрибаларини айтиб бердилар.

XX асрнинг 80-90 йилларда ўқитиш ишларини режалаштириш, таълим-тарбия жараёнини педагогик технологиялар асосида ташкил этишга доир тадқиқот ишлари Россияда кенг йўлга қўйилди ва унинг натижалари рисолалар тарикасида чоп этилди. Булар В.П.Беспальконинг “Слагаемые педагогического технологии”.-М.; “Педагогика” 1989; “Педагогика и прогрессивные технологии обучения”.-М, 1995, М.В. Клариннинг “Педагогическая технология в учебном процессе”.-М. “Знание”, 1989, Третьяков П.И. ва Сенновскийнинг “Технология модульного обучения в школе.”-М.1997, В.В. Юдин-

нинг "Педагогическая технология"-Ярославл, 1997, Е.С. Полат ва бошқаларнинг "Новке педагогическая и информационные технологии в системе народного образования".-М.2001 ва бошқа чоп этилган китоблар шулар жумласидандир. Бу рисолаларда "Педагогик технология", "Илғор педагогик технология", "Янги педагогик технологиялар"га таърифлар берилиб, уларнинг моҳият-мазмунини ҳозирги ижтимоий-иқтисодий тарққиётда, халқ таълимини ривожлантиришга қўшиши лозим бўлган ҳиссаси тўғрисида фикр юритилади ва педагогик технологиянинг ўқитиш муваффақиятларини кафолатлашувчи шахсни шакллантириш жараёнини лойиҳалашдаги аҳамияти очиб берилган.

Илмий-педагогик назариянинг маълумот беришича, юқорида таъкидлагимиздек Россияда 1965 йилдан бошлаб таълимни ишлаб чиқариш билан қўшиб олиб боришга эътибор қаратилиб, шу йили "Мақтаб жихозлари ва УТВТИ марказини ташкил этиш ҳамда, мактаб ва ишлаб чиқариш" журнали чоп этила бошланди. Шунга қадар буюк рус педагоги А.С.Макеренко таъкидлаганидек "Бизнинг педагогик ишлаб чиқаришимиз ҳеч қачон технологик мантиқ асосида қурилмай балки ҳамма вақт ахлоқий ваъзхонлик мантиғи асосида қурилган. Шу боис бизнинг педагогик тизимимизда ишлаб чиқаришнинг муҳим бўимлари умуман йўқ. Улар жумласига технологик жараён, операцияларни ҳисобга олиш, лойиҳалаш иши, моламаларни қўллаш, нормага солиш, назарий билим ва х.к.

Ўзбекистонда бу масалага 1993 йилда киришилди ва педагогик технология ҳамда уни таълим-тарбия жараёнига тадбиқ этишга доир турли хил анжуманлар ўтказиди. Истиқлол барча фанлар қатори педагогика фанини ҳам ривожланган демократик давлатлар, педагогик назарияси ва амалиёти нуқтаи-назаридан ўрганиш, тадқиқ қилиш учун шароитлар яратилди. Шу жумладан хорижий мамлакатларда педагогик технологияни таълим-тарбия жараёнига тадбиқ этиш тажрибасини чуқур ўрганган ва таҳлил қилган педагог олимларимиз педагогик технологиянинг минтақага мос ва хос хусусиятларини яратишга ҳаракат қилдилар. Оқибат натижасида 1993 йилдан бошлаб республика матбуотида мақолалар кўзга ташлана бошланди. 1997 йилда қабул қилинган "Таълим тўғрисида" ги Қонун ва кадрлар тайёрлаш миллий дастури ўқув-тарбия жараёнини илғор педагогик технологиялар билан таъмилашни концептуал вазифа қилиб қўйди. 1997 йилда Самарқанд давлат университетида ўтказилган "Олий таълимнинг ҳозирги долзарб муаммолари" мавзусидаги Олий ўқув юртлараро илмий-методик анжуманда қилинган "Педагогик технология: концептуал таҳлил" номи маърузада кўта-

рилган бежиз эмас.Шундан сўнг педагогик технологиянинг назарий ва амалий жиҳатларини тадқиқ қилиш республикада кенг қулоч ёйди. Унинг назарий –методологик асосларини ишлаб чиқаришга киришилди. Натижада педагогик технологиянинг илмий назарий-асосларини ёритувчи таълимни технологиялаштиришнинг моҳият – мазмунини акс эттирувчи асрлар чоп этилди. Булар сирасига Б.Л.Фарберманнинг “Илғор педагогик технологиялар”, -Т.,1999; М.О-чилов. “Янги педагогик технологиялар:- Қарши 2000; Зиёмуҳаммедов,Ш. Абдуллаева. Илғор педагогик технология: Назария ва амалиёт-Т.,2001; Н.Сайидахмедов, Педагогик маҳорат ва педагогик технология-Т., 2003; О.Розиков, С. Огаев, ва бошқалар таълим технологияси-Т. 1999.

Шундай қилиб, биз педагогик технология концепциясининг ривожланиш тарихини ўз имкониятимиз, ўрганган адабиётларимиз таҳлили асосида ёритишга ҳаракат қилдик. Фикримизач мазкур концепциянинг бизнинг назаримиз тушмаган, қўлимизга тегмаган аммо педагогик технологиянинг кўп қирраларини ёритувчи соҳалари мавжуд бўлиши мумкин. Уларни келажак тадқиқот ишларимизда ёритишга албатта ҳаракат қиламиз.

4.Янги педагогик технологияларни таълим-тарбия жараёнига тадбиқ этиш маълум қонуниятлар, қоидаларга асосланади. Бу асослар, қоидалар педагогик технологияларни тадбиқ қилиш мазмуни, шакллари, йўлларига қўйиладиган асосий талабларни англатади. Бошқача айтганда, таълим-тарбия жараёнига янги педагогик технологияларни тадбиқ этишнинг принциплари ёхуд педагогик технологиялар принциплари деб аталади.

Принцип – юнонча “*principium*” сўзидан олинган бўлиб асос, қоида, талаб сингари маъноларни англатади. Педагогик технологиялар принципи деганда, ўқитиш самарадорлигини таъминлашга қаратилган таълим жараёнида ўқитиш мақсади, шакл, восита, методларнинг яхлитлигини, натижанинг кафолатланлигини, таъминланганлигини, яъни ўзлаштириш махсулдорлигини таъминланганлигига қаратилган қоидалар, асосий талаблар тушунилади. Маълумки умумтаълим мактабларида таълим-тарбия ишлари ташкил қилинар экан, ана шу талаблар ва асосий қоидалардан келиб чиқиш улар ўртасидаги узвий боғлиқлигини таъминлаш назарда тутилган вақтдагина мақсадга эришилади.

Янги педагогик технологияларни таълим-тарбия жараёнига, бқорида қайд этиб ўтилган принципларга бир томондан, умумдидактик принципларга, иккинчи томондан асосланиб ёндашилса давлат ва жамият буюртмаси бажарилади, яъни фарзандларимиз-

нинг доно, ақлли ва албатта бахтли бўлишлари учун имконият яратилади.

Педагогика фанлари доктори, профессор Нурали Сайидахмедов педагогик технологияларнинг принципларини, ёшлар ўқув-тарбиясини юксак натижалигини таъминлашга қаратилган, таълим-тарбия жараёнини лойиҳалаштиришнинг меъёрлари, талабларини тушуниш керак деб таъкидлайди.

Педагог олим Малла Очиловнинг фикрича педагогик технологиянинг принциплари таълим-тарбия амалиётининг энг самарали ва тежамли ўқув воситалари, методлари, методларини қўллаш орқали шахсни юксак малакалар, касб эгаси сифатида шакллантиришга қаратилади ва у педагогика, психология, фалсафа, социология, физиология, математика, кибернетика, информатика фанларининг қонуниятларига таяниши лозим.

Шу ўринда шуни эътироф этиб ўтиш жоизки, педагогик технологияларнинг тамойиллари ҳамма даврларда, ҳар қандай ўқитиш ва тарбиялаш жараёнида мавжуд бўлган, аммо, мазкур технологияларни англаш ва танлаш, бошқариш, педагогиканинг ҳам назарияси, ҳам амалиёти доирасидан четда қолган. Аслида ҳам мактаб (ўрта махсус, олий ўқув юрти) амалиётида педагогик технологияларнинг тамойиллари моддий воситалар сифатида китоблардан, техник жихозлардан, ўқитиш методикаларидан фойдаланиб келинган ёки олдиндан режалаштирилган таълим-тарбия жараёни ўқитувчи фаолияти орқали амалиётга жорий этиляпти. Шу билан биргаликда педагогик технология тамойиллари - бу қотиб қолган, сиқувга олинган, яланғоч лойиҳа эмас, балки таълим ва тарбия самарадорлигини белгиловчи қатор омилларни баҳолаш имконини берадиган ижодкорлик, яратувчанлик, фидойилик, фаолияти натижасидир.

Проф. Н. Сайидахмедов илмий-назарий хулосасига кўра «педагогик технология» принципларини аниқлашда куйидаги ҳолатлар эътиборга олинади; 1) мавжуд жамият талабаларига мос келадиган таълим-тарбия мақсади; 2) дидактик жараёнининг объектив қонуниятлари; 3) таълим-тарбия жараёни амалга ошадиган шарт-шароитлар. (Н. Сайидахмедов «Янги педагогик технология принциплари» - «Маърифат», 1999 йил).

Педагогик олимлар Н. Сайидахмедов, М. Очиловларнинг айрим назарий хулосаларига асосланиб, педагогик технология назарияси ва амалиёти куйидаги принципларга асосланади деб эътироф этиш мумкин:

1. Таълим-тарбия мақсади, мазмуни ва ўқитиш жараёни-

нинг яхлитлиги, бирлиги принципи. Бу принцип педагогик тизимнинг барча таркибий қисмлари таълим мақсади, мазмунини, ўқув жараёнини, таълим методларини, шакл ва воситаларини бир йўналишда, яъни яхлит ҳолда ташкил қилиш лозимлигини талаб қилади. Масалан, мустақил республиканинг ягона мақсади-чуқур илмий билимлар, юксак маънавий-ахлоқий сифатлар, юқори ма-лакага эга бўлган мутахассис баркамол авлодни тарбиялашдан иборат. Бу мақсад табиийки, таълим тизимини ўзгартирди, ўзгар-ган таълим тизими эса ижтимоий буюртма сифатида таълим маз-мунини, уни белгилаб берувчи ҳужжатлар ўқув режа, таълим дас-тури асосида дарсликлар, ўқув қўлланмаларни яратишга олиб кел-ди ва яратилмоқда. Бу ҳолат ўз навбатида янги дарслик, қўллан-малар мазмунига ахборотларни, маълумотларни ёш авлодга ет-казиш йўлларини, воситаларини янгилашни тақозо қилади, ҳамда улар яратилиб амалда қўлланилган тақдирда ягона мақсад, жамият буюртмаси-баркамол авлодни тарбиялаш учун шарт шароитлар яратилади.

Демак таълим-тарбия жараёнининг таркибий қисмлари (мақ-сад, мазмун, шакл, метод воситалари) га яхлит ҳолда ёндашилса педагогик технологиялар ўз муддаосига эришади.

2. Ўқув тарбиявий жараёнини лойиҳалаштириш ва лойиҳа-ни амалга ошириш принципи. Маълумки, ўқитиш жараёни бош-қариладиган жараёндир. Ўқитувчи педагогик технология қонуният-ларига кўра мақсад, фаолият, натижа йўналишида амалга ошириб, яъни таълим натижасини олдиндан кўра олиш қобилиятига эга бўлиши, ўқиш-ўқитиш масалаларини ва уларни ҳал этиш техно-логиясини лойиҳалаш қонуниятлари билан яқиндан таниш бўлиши лозим. Лойиҳаланган технология дарс мавзуга ажратилган вақт доирасида жорий этилиб, танланган қўшимча маълумотлар ўқувчи-лар кучига, билим даражасига, ёш ва индивидуал хусусиятларга мос келиши керак. Шунингдек, ўқиш-ўқитиш жараёнида ахборот технологияси ва техник воситаларидан фойдаланиш самарадор-лигини оширувчи дидактик материалларни ишлаб чиқиш ва қўллаш малакасини ўқитувчи ўзида шакллантирган бўлиши лозим. Бу ал-батта, ўқитувчидан ижоркорликни, янгиликни англай олиш ва ун-дан аниқ фойдалана олиш қобилиятига эга бўлишни талаб этади. Бунинг учун ўқитувчи кўўз ўнгида доимо нимани ўқитиш? Кимни ўқитиш? ва қандай ўқитиш? муаммоси туриши керак бўлади.

3. Илмийлик, замонавийлик ва якуний натижани кафолат-ланганлик принципи. Мазкур принцип тажрибада синалган, яхши натижа беришга мос бўлган таълим-тарбиянинг шакл, метод, во-

ситалари фаол методларини доимий равишда илмийликка йўллаш-ни талаб этади. Ўқитувчи-тадқиқотчи узлуксиз изланиши дидактик маълумотларни оқилона қўллаш малакасига эга бўлиши мумкин. Мактаб тажрибасида илмий асосланган дидактик янгиликларни қўллаш, замонавийликни эътироф этади. Педагогика назарияси-даги янги метод, методларидан фойдаланиш, таълим мазмунига мос шакл методларини танлаш ўқитишни замонавийлаштиради.

4. Таълим-тарбия ўқувчи-тарбияланувчи манфаатининг устиворлиги принципи. Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги қонунида таълим-тарбиянинг инсонпарварлик ва демократик характерда бўлиш принципи мавжуд. Бу принцип педагогик технологиялар тизимида таълим-тарбияда ўқувчи манфаатининг устиворлигини таъминлаш принципини жорий этишни тақозо қилади. Шунга асосан ўқув тарбия жараёнида кўпроқ ўқувчининг мустақил ўқиши, мутоала қилиши, таҳлили қилишига эътибор қаратилмоғи талаб этилади. Ўқувчилар билим, кўникма, малакаларини эгаллашларида уларни нг қизиқувчанлигини, ташаббускорлигини уюштириш педагогик технологиясининг йўналишларидандир. Ўқитувчи – ўқувчи фаолиятини ташкил қилиш, мустақил ўқиш, фикрлаш, таҳлил қилиш, қўллаш кўникмаларини тарбиялаши лозим.

5. Педагогик технологияда ўқитишнинг тугалланганлик принципи. Бу принцип ўқувчидан ҳар бир мавзунини ўқиб ўрганганлигидан уни амалда қўллаш имкониятига эга бўлганидан сўнг, янги мавзунини ўзлаштиришга киришишини талаб қилади. Бу принцип п.ф.д. проф., Н.С.Сайидахмедов томонидан тавсия қилинган. Олим талабанинг тажрибаларини ўзлаштириш сифатини (x) ўзлаштириш коэффициенти (K_x) аниқлашни таклиф этади. Агар ўқувчи (талабанинг) билиш кўрсаткичи $K_x > 0.7$ бўлса, унда ўқитиш ўз маромига етган, яқунланган, яъни талаба билимга эга бўлган, уни қўллаш имкониятига эга. Мабоодо $K_x < 0.7$ бўлса маълумот тўлиқ ўзлаштирилмаган бўлади ва бу ҳолат ўзлаштирмовчилар сонини кўпайтиради.

Маълумки Республика ўқув юртларида талабаларнинг ўзлаштириш кўрсаткичи 0.55 яхши кўрсаткич 0.71 аъло кўрсаткич 0.86 ва ундан юқори қилиб белгиланган. Н.Сайидахмедовнинг фикрича K_x қ 0.55 бўлса, яъни ўқувчилар томонидан ўқув материалларининг ҳозирги тараққиёт босқичи учун етарли. Аммо Республика Президенти томонидан илмий асосланган "портлаш эффекти" учун бу кўрсаткич етарли эмас. Чунки, у кейинги тараққиёт босқичи учун етарли бўлмайди. Шунинг учун ўзлаштириш коэффициенти қанча юқори бўлса, ривожланишнинг қиймати шунча юксак бўлади. Шунга

кўра олим қониқарли коэффиценти K_x K 0.55 эмас, балки K_x K 0.70 деб белгилайди, шундай қилиб коэффицентининг аниқ белгиланган меъёрдан юқори бўлиши ўқитишнинг тугалланганлик принципига жавоб беради. Бу янги педагогик технологиянинг муҳим шартларидан биридир.

6. Эгилувчанлик принципи. Янги педагогик технология замонавий талаб, эҳтиёжлардан келиб чиқиб, технологик жараён хусусиятларига асосланади. Маълумки давр, тараққиёт ишлаб чиқариш ўзгариб, ривожланиб бориш хусусиятига эга. Мавжуд технологиялар махсулот турига қараб ишлаб чиқариш қуролларини, ишчи ўринларини ўзгартиришга мажбур бўлади ва у зудлик билан ўзгартирилади. Технологиянинг бу сифат кўрсаткичи эгилувчанлик деб аталади. Таълим тарбияда ҳам даврнинг ўзгариши, тараққиётнинг янги босқичга ўтиши муносабати билан таълим ва тарбиянинг мақсади ва вазифаларининг ўзгаришига олиб келади. Бу ўзгариш ўз навбатида таълимнинг мазмунини, шаклини, методларини, воситаларини ўзгаришига олиб чиқди. Улар педагогик технологияларни ўзгаришига сабаб бўлади. Мазкур сабаб ўқитувчидан таълим жараёни тузилмасини ташхисли мақсадга мувофиқ ўзгартириш имконини беради. Бу янги педагогик технологиянинг эгилувчанлик принципининг асосини ташкил қилади.

7. Педагогик жараёни жадаллаштириш ёки оптималлаштириш принципи.

Маълумки, кейинги йилларда илм-фаннинг ривожланиш тезлиги ўзининг энг юқори кўрсаткичларига эришди. Охирги 10-15 йил мобайнида илмий фаолият мазмуни 2 маротабадан ортди. 20 асрнинг иккинчи ярмида олимларнинг маълумот беришларича (Н.Х.Авлиёқулов) инсоният тўла тарихи давомида тўпланган билимларининг S қисми фақат шу даврда тўпланган. Бу илм-фаннинг тез ривожланганлиги, илмий техникавий информацияларнинг жадал ўсганлигидан далолат беради. Бу ахборотларнинг ўсиш тезлиги ва ҳажми нуқтаи назаридан ўтган 25-30 йилдаги ҳолатидан кескин фарқ қилади.

Бундай тараққиёт, тайинки, мактаб таълим тарбия жараёнининг жадаллаштириш ва ўқитиш ишларини оптималлаштириш заруриятини туғдиради. Бу биринчидан фан билан мактаб таълими ўртасида тафовутни ҳам миқдор жиҳатдан, ҳам сифат жиҳатдан максимал даражада қисқартиришни, иккинчидан таълим характерини қайта кўришни, яъни ўқувчилар эгаллаши лозим бўлган маълумотлар масофасини камайтиришни, бунинг учун ўқувчиларнинг ўзини фаол, мустақил, ижодий тафаккурини ўстиришни ўз-ўзига таълим

олишни, тарбиялашни талаб қилади. Бунга фақат психологик назариянинг таълимотига кўра таълимни юқори даражадаги қийинчилик асосида қуриш, маълумотни эгаллаш суръатини ўстириш назарий ва умумлаштирувчи характердаги маълумотлар сонини кўпайтириш, ўқувчиларда фаол, мустақил, ижодий тафаккурни ўстириш. Бунга фақат педагогик технологиянинг интенсивлаш ва оптималлаш принципи орқали эришилади. Шундай қилиб юқорида изохланган педагогик технология принциплари таълим муассасаларида таълим тарбия жараёнини илмий асосда қуришга, ўқувчиларнинг маълумотларни мустақил ўзлаштириш, таҳлил қилиш, шахсий мулкига айлантиришга ва шу асосда шахсий сифатларни шакллантиришга ёрдам беради.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, янги педагогик технологиялар фанини ўрганиш ва унинг муҳим омилларидан таълим тарбия жараёнида фойдаланиш мутахассислар тайёрлаш сифатини яна бир поғонага кўтариш имконини беради ва бу "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури" талабларига мос келади, зеро, юқорида таъкидланганидек янги педагогик ва ахборот технологияларидан фойдаланиб ўқувчи ёшларни ўқитиш ишларини жадаллаштириш ва шу асосда ўқувчи ёшлар билимдонлик, инсонпарварлик, ватанга садоқат, меҳнатсеварлик туйғуларини шакллантириш учун ижобий ҳаракатларга йўл очилади.

Назорат учун саволлар:

1. "Педагогик технологиянинг мақсади, вазифаларини нимадан иборат?
2. "Педагогик технология" тушунчасининг моҳияти ва мазмунини изохлаб беринг.
3. Педагогик технология концепциясининг ривожланиш тарихи ва унинг ЮНЕСКО томонидан тан олинishi ҳақида сўзлаб беринг.
5. Педагогик технология тамойилларига изох беринг.

Ҳозирги замон таълим-тарбия жараёни ва янги педагогик технология лойиҳасига ёндашувлар

РЕЖА:

1. Таълим жараёнига янгича ёндашув - давр талаби
2. Таълим жараёнига анъанавий (изоҳли-кўрсатмали), тадқиқий-ижодий ёндашув.
3. Таълимга тизимли ёндашув ва унинг педагогик – психологик аҳамияти.
4. Аксиоматик ва модулли-муаммоли ёндашув – педагогик технологияларни лойиҳалаш методи сифатида.

Таянч тушунчалари ва иборалари: таълим жараёни, таълим мазмуни, анъанавий ёндашув, тадқиқий-ижодий ёндашув, технологик ёндашув, таълим – тарбия жараёни тизими, тизимли ёндашув, аксиоматик ёндашув, модулли – муаммоли ёндашув, таълим марказида ўқувчи, ҳамкорликда ўрганиш модели, ўрганишнинг тадқиқот модели.

Ижтимоий – сиёсий ва маданий тараққиётнинг барча босқичларида жамият кучли интеллектуал, қобилиятли ва юксак маънавий салоҳиятга эга бўлган инсонларга, ишчи-ходимларга эҳтиёж сезган ҳамда шахсларни тарбиялашга эришишнинг ягона таълим-тарбияни ривожлантиришдан иборат эканлигига ишонч ҳосил қилган.

Хукукий демократик давлат ва адолатли фуқаролик жамияти қуриш йўлидан изчил бораётган мамлакатимиз ҳам, бундай жамиятни кўриш учун аввало ишни таълим тизимини ислоҳ қилишдан бошланган бежиз эмас. Буни тасдиғи сифатида “Таълим тўғрисида” ги Қонун ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг” қабул қилиниши бўлди. Зеро, республика президенти таъкидлаганидек “Буюк мақсадларимизга, эзгу ниятларимизга эришишимиз, жамиятимизнинг янгиланиши, ҳаётимиз тараққиёти ва истиқбол-

ли, амалга оширилаётган ислохотларимиз ва режаларимизнинг самарали тақдири, авваламбор, давр талабларига жавоб берадиган тайёрлаш муаммоси билан боғлиқ”.

Таълим-тарбияни ривожлантириш, унинг мазмунини такомиллаштириш масаласига XX асрнинг 70-80 йилларида киришилган эди. Дастлаб мамлакатда 70 - 80 йилларда таълим-тарбия жараёнининг сама-радорлигини ошориш 80 - 90 йилларда педагогик жараёнини оптималлаш-тириш ғоялари кўтарилиб таълим-тарбияни ривожлантириш учун илғор педагогик технологияларни лойиҳалаш ва амалиётига тадбиқ қилиш ғояси устида иш олиб борилмоқда. Зеро, илғор педагогик технологиялар –таълим-тарбия жараёнини ҳаракатлантирувчи кучдир.

Бу борада хорижда мустақил ҳамдўстлик мамлакатларида, республикаларда таълим-тарбия назариялари жамланмаса ҳисобланган педагогика фанида катта ҳажмдаги назарий маълумотлар ва амалий тажриба тўпланганлигини олдиндаги мавзуда баён қилган эдик. Энди масаланинг амалий-методий йўналиши сифатида педагогика назарияси ва таълим-тарбия амалиётида шаклланган ва қўлланилаётган таълим-тарбияга ёндашувлар устида тўхталамиз.

Кейинги йиллардаги педагогикага доир маълумотлар шундан далолат бермоқдаки, бугунги кунга таълимга анъанавий ёндашув, тизимли ёндашув, технологик ёндашув, тадқиқий ёндашув, функционал, комплекс, фаолиятли ёндашув, аксиоматик ёндашув, муаммоли-модулли ва х.к. ёндашувлар мавжуд бўлиб амалда қўлланилмоқда.

Маълумки, таълим жараёнида ўқувчилар илмий билимлар билан қуролланадилар, эгалланган билимларни амалда қўллаш кўникма ва малакасига эга бўладилар. Шу жараёнда билим олувчиларда илмий дунёқараш шаклланади, мустақил ўқиш, билим орттириш бўйича фаоллик таъминланади. Бу жараёнини амалга ошириш учун қатор таълим методлари мавжуд. Улар жумласига, муаммоли баён қилиш, ролли ўйинлар, амалий ўйин ва машқлар ва ҳоказолар киради. Бироқ улар ҳамма даврда ҳам илғор бўла олмайди. Бу ижтимоий сиёсий тараққиёт кўрсаткичлари билан белгиланади. Илмий техникавий ривожланиш ҳар бир давр учун тараққиётнинг такомиллашувига ёрдам бера оладиган, аниқроқ қилиб айтадиган бўлсак мазкур тараққиётнинг янги чўққиларини эгаллашига кўмак бера оладиган, таълимни ҳаракатлантирадиган методлар, ёндошлар лозимлигини тақозо қилади.

XXI аср ақл-заковат, техник тарққиёт асри бўлади. Шунга асо-

сан таълим-тарбия жараёнига янгича, технологик ёндошиш эҳтиёжининг туғилиши табиий ҳолдир.

Бундай ёндошишнинг асл моҳияти, мазмуни, мақсадини англаш учун бир-биридан кескин фарқ қилувчи, аммо амалиётга кенг қўлланилаётган ёндашувлар устида тўхталамиз. Булар анъанавий, ижодий –тадқиқий, технологик, аксиоматик, муаммоли-модулли ёндашувлардир. Бундай таълим турларидан фойдаланиш, уларни амалда қўллаш ўз навбатида ўқитувчидан юксак профессионализмни, ижодкорликни талаб этади. Аммо технологик ёндашув ўқитувчида эмас, ўқитувчидан ижодкорликни, мустақил ўқиш, мустақил таҳлил қилиш, хулоса чиқариш имкониятини беради. Оқибат натижада фан-техника тараққиётининг ўта ривожланганлиги даврида ахборотларнинг кескин кўпайиши ва уларни мустақил ўзлаштириш имконини берадиган ёндашув – бу технологик ёндашувдир.

Таълимга бундай ёндашувнинг афзаллигини, моҳият мазмуни ва асосий хусусиятларини таққослаш, уларни қиёсий таснифлаш орқали билиб оламиз.

Таълим жараёнига анъанавий технологик ва ижодий-тадқиқий ёндашувлар.

а) таълимга анъанавий ёндашув буюк педагог Ян Амос Коменский давридан қўлланилиб келмоқда ва ўтган даврлар ичида таълимнинг самарали турларидан бири бўлиб келган ва бўлиб қолмоқда. Бу таълим турини тушунтирувчи кўрсатмали таълим деб ҳам атайдилар. Бунда субъект (ўқитувчи) томонидан билимлар баён қилинган маълумотлар хотирада сақланади ва мустаҳкамланади. Демак, таълимга анъанавий ёндашув ўқитувчи – ўқувчи занжирида амалга ошади. Ўқитувчи керакли маълумотларни сўзлаб беради, тушунтиради, кўрсатади, намуна беради, исботлайди, талаб қилади, натижа олади, ўқувчи эса тайёр маълумотларни (ўқитувчидан эшитганларни) идрок қилади, хотирасида сақлайди ва айтиб беради ҳамда ўзлаштирилган маълумотларни умумлаштиради, керак бўлган вақтдагина ундан фойдаланади. Бундай ёндашувда барчага маълумотлар бир хил тарзда узатилади, ўқувчининг эҳтиёжи, қизиқиши ҳисобга олинмайди. В. Ғозиев айтганидек, анъанавий (изоҳли-кўрсатмали) ёндашув учун ўқитиш –ўқиш мақсадларини мавҳум баён қилиш характерли бўлиб улар дастур талаблари билан ифодаланади холос. Бунда таълим олувчининг ҳолати (ўзлаштириш) даражаси орқали тасаввур қилинади, таълим жараёни ўқитувчи тажрибасини умумлаштириш орқали ташкил этилади.

Демак, анъанавий (изоҳли - кўргазмали) таълим талаба-ўқув-

чиларнинг хотирасига мўлжаллаб ташкил этиладиган таълимдир. Зеро, билим бу хотирада сақланадиган ахборотлар йиғиндисидир.

Талабаларда бу билимларнинг борлигини имтиҳонларда уларни хотирасида қайта тиклаб, такрорлаб айтиб бериши, яъни бу билимларга тўғридан-тўғри мурожат қилинганда, уларни ҳеч қандай қўлланмасиз, хотирада айтиб бериши текширилади. Бу тизимда билимлар асосан ёдда сақлаш натижасидир. Кўп ҳолларда бу формал маълумотлардир. Улар хотирани ичидан юзага чиқарилади. Бироқ ўқиш ўқитиш натижаси хотирлаш даражасидаги билимлар хотирада узоқ сақланмайди, зарур вақтда ўқувчилар уларни жуда қийинчилик билан эслайди, кўп ҳолларда эса умуман эслолмайди.

Ўқув материалини узатиш тизимида ўқитувчи-ўқувчи тайёр билимларни имкониятидан келиб чиқиб, талабаларнинг ушбу билимларга бўлган эҳтиёжи борми-йўқми ҳамда унинг фаоллик даражасини қандай бўлишидан қаътий назар узатади.

Шунга кўра ўқитувчининг асосий вазифаси-зарур ахборотларни ўқувчиларга тушунтириш уни мустаҳкамлаш билан боғлиқ ишни бажаришдан иборат.

Бундай ўқув жараёнида фан учун ажратилган ўқув соатлари, маърузалар, лаборатория ишлари амалий машғулотлар ўртасида соатларни тақсимлаш қатъиян белгилаб қўйилади. Бироқ, ўқиш-ўқитиш натижаси умуман белгилаб қўйилмайди, у асосан педагог виждонига ҳавола қилинади.

Юқорида таъкидланганидек, аъъанавий таълим учун ўқиш-ўқитиш мақсадларини ноаниқ баён қилиш характерли бўлиб уларнинг ҳар бири мавзу мазмунидан келиб чиққан ҳолда дастур талаблари билан ифодаланади, холос. Бунда таълим олувчининг ҳолати ҳақида "ўзлаштириш" тушунчаси орқали тасаввурга эга бўламиз. Таълим жараёни эса одатда муваффақиятли педагогик фаолият кўрсатаётган ўқувчилар тажрибасини умумлаштириш асосига таяниб ташкил этилади. Ҳар бир аниқ вазият учун муваффақиятли педагогик фаолият кўрсатаётган ўқитувчининг намунаси излаб топилади. Бироқ, тобора кўпчилик олимлар ва амалиётчиларнинг таъкидлашларича таълимга бундай ёндашишнинг даври ўтди ва энг яхши педагоглар тажрибасини умумлаштириш кафолатланган тизим ва мақсадга қаратилган самарали таълимни ташкил этиш имконини бермайди.

Таълимга аъъанавий ёндашув тури таълим тизимида катта хизмат кўрсатди. Уни такомиллашувини давом эттираяпти, бироқ

мазкур такомиллаштиришнинг имкониятлари бу ёндашувни ўзига қўйилган принциплар билан чегараланганлигидир. Тез ривожланиб боровчи фан ва техниканинг талаблари таълим тизимидаги ислохотлар, таълим мазмуни билан жамиятнинг рақобатбардош кадрлар тайёрлашга бўлган талаби, шахсни ривожлантириш ва уни билимга бўлган эҳтиёжларини қондириш ўртасида зиддиятга олиб келмоқда.

Шундай қилиб, анъанавий ёндашув ёхуд изоҳли - кўрсатмали дарс- муайян, жадвал билан белгиланган вақтга мўлжалланган, ўқитувчи салоҳиятига қаратилган, мавзу мазмунига кириш, уни ёритиш, мустақамлаш ва жараёнларидан иборат бўлган таълимнинг бир кўринишидир. Бундай таълимнинг марказида албатта ўқитувчи туради ва у қуйидаги мақсадни амалга ошириш учун хизмат қилади;

- талабанинг ўқишга бўлган ҳавасини ошириш;
- репродуктив маънодаги маълумотга таяниш;
- ўқувчи - талабанинг ташаббускорлигини қўллаб-қувватлаш;
- маълумотларни узоқ хотирада сақланиши таъминлаш;
- маълумотларни узатиш учун ўқишни аниқ режалаштириш;
- назарий маълумотларни амалиётга қўллашни йўлга қўйиш;
- фаолликни рағбатлантириш.

Анъанавий ўқитишни асосан маъруза, суҳбат, тушунтириш, амалий ишлар каби методлардан фойдаланганлиги сабаби ўқувчи талабанинг ижодкорлиги, мустақил фаолият кўрсатиши чегараланади. Шу сабаб ўқувчилар таълим жараёнининг пассив иштирокчиларига айланиб қолдилар. Шунга кўра илғор ўқитувчилар анъанавий дарс машғулотларида талаба-ёшларни фаоллаштирувчи методлардан фойдаланиб ўқувчиларнинг ўқиш-билиш фаолиятларини активлаштириш ва шу асосда улар ўзлаштириш даражасини юксалтиришга ҳаракат қиладилар.

Анъанавий таълим самарадорлигини ошириш учун дидакт олимларимизнинг таъкидлашларича машғулотлар пухта, мақсадли, ўқувчиларни қизиқтирувчи, уларнинг ташаббускорлигини орттирувчи, рағбатлантирувчи тарзда ташкил қилиниб, ўқув ахборотларни танқидий фикрлаш, ақлий ҳужум, баҳс-мунозара, ижодий-тадқиқий ролли ўйинлар каби методлар ёрдамида баён қилинса, ранг-баранг тарбияловчи, қизиқтирувчи вазиятлар яратилиб, таълимнинг энг мақбул воситаларидан фойдаланилса у давр талабаларига жавоб берувчи таълим тури бўлиши мумкин.

Анъанавий таълим марказида ўқитувчи туради деб юқорида қайд қилдик, ўқувчи эса ўз тинглаганларини, таъкидлаб айтамиз

ўқитувчи томонидан баён қилинганларни эсда сақлаш ва хотиралашга ҳаракат қилади. Таълимга анъанавий ёндашувнинг ўз афзалликлари ва камчиликлари мавжуд.

Фан бўйича аниқ бўлган маълумотлари ишонарли баён этилади, вақтдан унумли фойдаланилади, аниқ илмий ахборотларга таянилади, ўқитиш жараёни, ўзлаштириш ўқитувчи раҳбарлигида ташкил этилиб, назорат қилинади, бу жуда яхши. Бу анъанавий таълимнинг афзалликларидир. Аммо бунда ўқувчилар пассив тингловчи ва иштирокчига айланиб қоладилар, эслаб қолиш даражаси ҳамма ўқувчиларда бир хилда бўлмаганлиги сабабли. Гуруҳ (синф) да ўзлаштиришнинг ҳар хиллашуви; ўқувчилар мустақил ишлаш имкониятига эга бўлмасликлари; ўқувчилар ўзларини эркин ҳис қила олмасликлари; назорат фақат таълим берувчи томонидан амалга оширилиши кузатилади. Булар анъанавий ёндашувнинг камчиликларидир.

Технологик ёндашув. Таълимга технологик ёндашувнинг маънавий-мазмунини аниқлаш учун аввал (технология) тушунчасининг кўриб чиқайлик. Педагогик назарияларнинг маълумот беришича (технология) тушунчаси техникавий тараққиёт билан боғлиқ ҳолда фанга 1872 йилда кириб келди. У юнонча икки сўздан - "технос" (techne) - маҳорат, санъат ва "логос" (logos) - фан, таълимот сўзларидан ташкил топган бўлиб "маҳорат фани" деган маънони англатди. Аммо шу мазмунда ҳам бу ифода замонавий технология жараёнини тўлиқ тавсифлаб беролмайди. Зеро, технологик жараён-маҳсулот ишлаб чиқариш учун ҳар доим меҳнат куроллари билан меҳнат объектлари ўртасида амалга босқичма-босқич ошириш натижасида якунига етказиладиган ҳаракатлар мажмуидир. Бошқача қилиб айтадиган бўлсак, хом ашё ёхуд ярим хом ашёдан тайёр маҳсулот олиш учун амалга ошириладиган ишлаш ва қайта ишлаш имкониятига эга бўлган ҳодисалар, кўринишлар, хоссалар ва механизмларни ишлатиш йўлидир ва методлари йиғиндисидир.

Шуни алоҳида қайд этиб ўтиш жоизки, ишлаб чиқаришда техник операциялар, ҳужжатлар талабларга аниқ риоя қилиниб, иштирокчининг салоҳиятига боғлиқ бўлмаган ҳолда кўзланган ва кафолатланган натижани берадиган технологик жараёнлар (маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ягона жараёнини ҳосил қилувчи операциялар йиғиндисидир) ишлаб чиқилган. Бундай технологик жараённинг асоси сифатида ишчи бажариши лозим бўлган техник қоидалар, талаблар, графиклар мавжудки, уларга қатъий риоя қилиш натижасида иш ким томонидан ва қаерда бажарилганлигидан қатъ-

ий назар, маҳсулот сифати ва натижа қўлга киритилади. Буни саноатда технологик жараённинг такрорланадиган ва қайта тикланадиган техник тузилмаси деб аталади. Демак, таълимда технологик ёндашувда ҳам такрорланадиган, қайта тикланадиган жараёни таркиб топтириш, мазкур ёндашувнинг биринчи шартин ҳисобланади.

Таълим-тарбия ишларида қайта тикланадиган, такрорланадиган тузилмани яратиш биров мураккаброқ, бунга ўқув – тарбия иштирокчиларининг қобилияти, ўқув маълумотларини баён қилувчиларнинг технологик - методий савиясининг ҳар-хиллигини, таълим мазмуни, ўқув материали турларининг хилма-хиллиги, ўқувчи-талабаларнинг фаолиятининг, бир хилда намоён бўлмаслиги ва бошқа сабаблар тўсқинлик қилади. Аммо бу бажарилиши мумкин бўлган ҳолдир. Зеро, таълим самарадорлигининг калити, Фарберман Б.А. таъкидлаганидек, “билим юрти ва ўқувчининг қўлида экан, билим шарт-шароити, ўқитувчи фаолиятининг технологиялаштиришни, технологияни ўзлаштириш, асосини педагогларни қайта тайёрлаш орқали эришиш мумкин”.

Чунки буюк рус педагоги А.С.Макаренко ёзганидек: “Бизнинг педагогик ишлаб чиқаришимиз ҳеч қачон технологик мантиқ асосида кўрилмаган, у доимо ахлоқий вазхонликка асосланган. Шунинг учун ҳам бизда ишлаб чиқаришнинг барча муҳим бўлимлари: технология жараёнини. Иш бажарилишини ҳисобга олиш, яратувчилик (конструкторлик) иши, мосламаларини қўллаш, назарий ишга тушириш, яроқсизга чиқариш деган тушунча йўқ”.

Таълимда технологик ёндашишни педагогик олим О.Розиқов дидактик мақсадни белгилаш асосида таълимни лойиҳалашда кўриб шундай ёзади: “Таълимга технологик ёндашиш бу маълумот ва мазмунини атрофлича таҳлил қилиш йўли билан ўқув-тарбия жараёнининг умумий, хусусий мақсадларини таҳлил қилиш ўқитувчи ва ўқувчи нуқталарининг учрашган нуқталарида (ўқитиш мақсади, ўқиш мақсади) таълимнинг дидактик мақсадини белгилаш асосида таълимни лойиҳалаш ва амалга ошириш йўллари билан мўлжалдаги эталонга эришишдир”.

Таълимда технологик ёндашувни педагогика фанлари доктори, профессор М.Очилов қуйидагича изоҳлайди: “таълим ишига технологик ёндашув: ўқиш-ўқитиш жараёнини ўзаро узвий боғлиқ этаплари, фазалар, амалларга ажратиш, бўлишни; таълимдан мўлжалланган натижага эришиш учун бажариладиган ҳаракатларни мувофиқлаштириш, кетма-кет, босқичма-босқич амалга оширишни; ва лойиҳалаштирилган ишлар амалларнинг барчасини

бирдек бажаришни назарда тутати”.

Педагогика назариясида М.В.Кларин, Б.А.Фарберман, М.Очиловлар репродуктив таълим даражасида қарайдилар. Маълумки, репродуктив таълимда ўқувчи ёдлаб олган ва хотирага сақлаган андозадаги ҳаракатларни ўзлаштириш ва намоёиши назарда тутилган. Мазкур компонент ҳатто ўқувчидан қоидалар комбинациясига таяниб субъектив равишда янги вазифалар ечимларини ишлаб чиқишни талаб қиладиган намунавий вазиятда бўлмаган топишириқни ечиш кўникмасига, яъни продуктив даражада ўзлаштиришга эришишни ҳам назарда тутати. Репродуктив даража учун педагогик технология доирасида таълим аниқ, тушунарли қилиб қайд қилинган ва қутиладиган натижаларни барча қисмларигача аниқ баён қилинган такрорланадиган ва тикланадиган конвейер сифатида ташкил этилади. Ўқув маълумоти аниқ, тушунарли қилиб қайд этилган ўқув мақсадлари асосида ишлаб чиқилади, айрим қисм (модулларга ажратилади, уни ўзлаштиришнинг) альтернатив методлари назарда тутилади, ҳар бир модулни ўрганиш тест ёрдамида назорат этилиб, тузатишлар киритилади. Ўқиш - ўқитиш иши эталон натижаларга эришишни кўзда тутати. Бундай таълим болаларни қизиқтиришни, мусобоқа ва ўзаро ёрдамни инкор этмайди. Айни пайтда, у бутун таълим жараёнини боришига репродуктив характер бахш этади. Шу боис ҳам у минимум мажбурий билим, кўникма ва малакаларни эгаллашда энг катта самара беради. Таълим жараёнини ташкил этишга технологик ёндашишни қўллаш қўйилган ўқув мақсадларга кафолатланган даражада эришишга имкон беради. Ана шундай самарани таъминлашга имкон берадиган механизмлар технологик ёндошиш омилidir.

Кўпчилик давлатлар таълим жарёнига технологик ёндашувни жорий этишлари туфайли таълим сифатини оширишда, ўқувчилар ўзлаштиришини кўтаришда сезиларли ютуқларни қўлга кiritганлар. Масалан, жанубий Кореяда педагогик технология бўйича экспериментда қатнашган 5000 ўқувчидан 75% ўқувчилар шундай натижаларга эришдиларки бундай натижага аъъанавий методда фақат энг яхши ўқувчиларгина эриша оладилар.

Қатор давлатларда ўтказилган тажрибалар шундан далолат берадики, таълим беришнинг мазкур системасини қўллаш ўртача ўқувчига юқори кўрсаткичларга эришишга имкон беради.

Таълимда аъъанавий ва технологик ёндашув ўртасидаги фарқларни аниқроқ тасаввур қилиш мақсадида профессор Б.А.Фарберман томонидан келтирилган қиёсий таснифни келтирамыз (Қаранг Б.А.Фарберман, Мусина Р.Г. Жумабоева Ф.А. олий ўқув

юртларида ўқитишнинг замонавий методлари-Тошкент, 2002, 103-105 бетлар).

Машғулот ўтказишда анъанавий ва технологик ёндашувнинг қиёсий таснифи. (Б.А.Фарберман бўйича)

Анъанавий (тушунтириш, кўрсатиш) ёндашув	Технологик ёндашув
1. Педагогик машғулот ўтказиш режасини ишлаб чиқишга бўлган муносабати	
Қоидага кўра, “мажбурман” “зарур” тамойилларига асосланган расмийчилик	“хохлайман”, “уддалайман” тамойилига асосланган ижодиёт
2. Педагогнинг машғулот режасини ишлаб чиқишдаги фаолияти	
Қоидага кўра, эътибор этиладиган (қайта ишланадиган) ўқув материални тизимлаш ва таркибий қисмларга аратишга қаратилган.	Қоидага кўра, эътибор асосан навбатдаги машғулотда ўзининг фаолиятини ва талаба моделини тасаввурида яратишга қаратилган
3. Педагогнинг машғулот - режасини ишлаб чиқишдаги устивор психологик фаолияти	
Ўқув материални таҳлил қилиш ва асосий ўқув саволларини (таянч тушунчаларини) аниқлаш, машғулот режасини тузиш (баъзан қўллаш учун эмас, кўпроқ ҳисобот ва назоратчилар учун)	Навбатдаги машғулотда ўз тафаккурини тасаввур этиш (рефлексия) ва талаба ўрнида фикрлаш(эмпатия), ўқиш жараёнини ривожланиш йўналишини олдиндан кўра билиш ва ўқишдан кўзланган эҳтимолий натижани олдиндан тасаввур этиш.
4. Дарс режаси нимани акс эттиради	
Талабаларга бериладиган ахборотни	Педагог ва талабаларнинг дарс жараёнидаги фаолияти сценарийсини
5.Машғулот мақсадининг ифодаланиши	
Педагог берадиган ахборот мазмуни: Мақсад аниқ белгиланмаган,	Талабаларнинг машғулот охиридаги фаолиятини аниқ белгиланади;

дан бошқарилади, йўналтирилади ва рағбатлантирилади. Талабанинг мустақиллиги, ташаббускорлиги, изланувчанлиги педагог томонидан қўллаб-қувватланса, боланинг қизиқишлари, фикрлари рағбатлантириб борилса, тадқиқий-ижодий таълим технологияси ўз муддаосига етади. Бундай ёндашув ҳозирги илмий-педагогика назарияси ва амалиётида продуктив, яъни маҳсулдор педагогик технология варианты деб айтилади.

Тадқиқий-ижодий таълим тажрибаларнинг кўрсатишича ўқитиш ишларининг театрлаштирилган ролли ўйинлар, муаммоли маъруза, бахс-мунозара каби шакллари ва ақлий ҳужум, танқидий фикрлаш, кичик гуруҳларда ишлаш, мунозара каби таълим методларини қўллаш ёрдамида ўтказилса мақсадга мувофиқдир.

Кўриб ўтганимиздек педагогик технология тизимида тадқиқий ижодий ёндашув катта аҳамият кашф этади. У катта куч, маблағ ва техника воситаларини талаб этмайди. Шунинг учун мактабдоп ва ўқитувчиларга қулай. Аммо шу ўринда шуни ҳам эътироф этиш жоизки таълимга ёндашувнинг ҳар бирининг тадбиқ этиш соҳаси мавжуд. Шунга асосан таълим-тарбия жараёнини қайд этилган ёндашувлар бўйича ташкил этишда уларнинг бир-бирини тўлдирувчи томонларидан оптимал фойдаланилса мақсадга мувофиқдир. Юқорида таъкидланганидек, айти пайтда тараққий этган мамлакатларда ўқитишнинг турли даражаларини ўзида мужассамлаштирилган педагогик технология механизмлари ишлаб чиқилган. Шулардан бири продуктив технология ёндашув бўлса, бири тадқиқий ижодий ёндашувдир. Бу ёндашувларнинг афзаллик томонларини аниқроқ англаш мақсадида уларнинг қиёсий таснифини 2-жадвалда келтирамыз.

2-жадвал

Ўқитишга бўлган ёндашувларнинг қиёсий таснифлари

Анъанавий (изохлик кўрсатмали)	Технологик	Тадқиқий-ижодий
Ахборотни ўқитувчидан талабага узатиш.	Тизимли ёндашув ёрдамида ўқув жараёнини лойиҳалаш. Ўқув мақсадларини максимал даражада ойдинлаштириш.	Муносабатларни ўрганиш.
Ноаниқ ўқув мақсадлари.	Ўқитишни ўқувчининг фаолияти орқали амалга ошириш.	Ўқув тадқиқотни амалга ошириш.
Тайёр билимларни баён қилиш.		Предметлараро боғланишни йўлга қўйиш.
Таълим жараёнининг устивор ташкилий шакллари - суҳ-		Фаразлар қўйиш ва уларни текшириш.
		Маълумотлар

бат, ҳикоя, савол-жавоб.

Ахборотни ихтиёрий равишда ёдда сақлаш, мустаҳкамлаш ва бойитиш (турлаш)га доимий равишда урғу бериш.

Билиш босқичлари ягона тизимга аниқ даражада боғланмаган, айрим хулосалардан иборат.

Машғулотлар (асосан) академик характерга эга бўлиб, улар мутахассисларнинг бўлажак фаолияти билан етарли даражада боғланмаган.

Тескари алоқа орқали таълим жараёнига тузатиш киритиш.

Шакллантирувчи ва яқунловчи баҳолаш.

Жорий назорат иши ўтказиш.

Билим ва кўникмаларни тўлиқ ўзлаштириш.

Режалаштирилган натижаларга эришишни кафолатлаш.

Таълим самарадорлигини оширишга эришиш.

тўплаш, моделлаш, уларни синовдан ўтказиш.

Тадқиқий, ижодий - танқидий фикрлаш.

Далиллар келтириш.

Қарорлар қабул қилиш.

Ролли ўйинлар.

Янгиликларни қабул қилиш ва қўллаш.

Ахлоқийлик, маънавиятлилиқ, ижтимоий маъсулиятлилиқ.

Интеллектуаллилиқни оширишга қодир бўлиш каби фазилатларга эришиш.

Жадвалдан кўриниб турибдики, "Таълим тўғрисида"ги Қонун талабларига тўлиқ жавоб бериш имкониятига технологик ва тадқиқий ижодий ёндашувга жавоб бера олади. Шунингдек анъанавий тушунтириш кўрсатмали ёндашув ҳам керак. Шу боис таълим-тарбия жараёнини ташкил этишда улардан оптимал фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Таълимда юқорида қайд қилинганлардан ташқари, тизимли, муаммоли ёндашувлар ҳам мавжуд. Бундай ёндашувлар тўғрисида М.Очилов, Н.Н.Азизхўжаевалар рисолаларидан маълумот олиш мумкин.

Янги педагогик технологиялар таълимнинг тизимли методи эканлиги тўғрисида биз маърузамиз режасининг биринчи пунктида кенгроқ тўхталган эдик. Аммо, шу ўринда шуни ҳам қайд этиб ўтиш жоизки, таълим технологияси мазмунига "таълим тарбиянинг мақсади, мазмуни, дидактик жараён, ўқитувчи, техник воситалар, таълим тарбия шакллари, методлари киради.

Дидактик вазифа ва таълим технологияси эса педагогик тизим мазмунига киради. Бу амалиётда дидактик вазифани таълим технологияси ёрдамида ўқувчи, талаба ўзлаштириб олади. Шунга асосан навбатдаги фикримиз таълим жараёнига тизимли ёндашув хусусида бўлади.

Таълимга тизимли ёндашув ва унинг педагогик - психологик

аҳамияти. Таълим жараёнига тизимли ёндашиш шу куннинг долзарб муаммоси, янги педагогик технологияларнинг муҳим омилларидан бири. Зеро, педагогик технологияларга берилган таърифларда педагогик технологияни "тизимли метод", "амаллар тизими", "педагогик жараёни муайян бир тизимга келтирувчи", "ўқув жараёнини тизим сифатида кўриш" деб номланиши бежиз эмас албатта.

Тизим-бу тартибга солинган, қисмлардан ташкил топган, яхлит бир ҳолга келтирилган ва ягона функцияни бажаришга қаратилган механизмлар йиғиндисидир. Тизим маълум бир соҳа, нарса, ҳодисотнинг яхлит бир тизилмасини англатади. Шунга кўра педагогика фанида "халқ маорифи тизими", "халқ таълими тизими", "малака ошириш тизими", "синф дарс тизими", "педагогик тизим" каби бир неча кўринишида намоён бўлади. Шунингдек, кунлик тафаккур истеъмолимизда ахборотлар тизими, ижтимоий муносабатлар тизими, харажатлар тизими, кибернетик тизим, ҳамкорлик тизими ва ҳ.к. шаклида ҳам қўлланилади.

Тизим, юқорида қайд қилганимиздек уни ташкил қилувчи қисмлар бирлиги бўлиб, унинг тизими мазмунини белгилаши ва яхлитлигини таъминлаши билан бирга мақсадини, йўналишини ҳам белгилайди.

Кейинги даврларда фанда табиат, жамият ҳодисотлари, қонуниятларини, илмий техникавий тараққиётининг моҳият мазмунини ўрганишда тизимли ёндашишга кўпроқ эътибор қаратилмоқда. Чунки моддий оламдаги нарса ҳодисаларнинг моҳияти, ўзаро боғлиқлигини, мавжуд муҳитдаги ўрнини, ҳар бирининг бажарадиган вазифасини аниқлашда фақат тизимли ёндашув аниқ йўлланма бера олади.

"Тизимли ёндашиш" - деб ёзади М.Очилов, илмий билиш методологияси ва педагогик амалиётнинг бир йўналиш сифатида универсал тавсифга эга, педагогикада кенг қўлланилади, таълим тарбияга ҳам педагогик тизим сифатида қараш лозим".

Биз "тизимли ёндашув"нинг назарий методологик асоси, моҳият мазмуни тўғрисида батафсил тўхталмоқчи эмасмиз, чунки бу тадқиқот мақсадимизга кирмайди. Шунинг учун таълим - тарбия жараёнига тизимли ёндашув билан чегараланамиз.

Таълимда тизимли ёндашув муаммоси педагогик нашрларда XX асрнинг 70-йилларида илк бор пайдо бўлди. Бу муаммо Т.А.Курокин, Л.И.Новинова, А.М.Ланчишникова ўқитувчи шахсини шакллантириш жараёнини ўрганишда тузимли Н.Р.Кузьмина, Р.А.Гластёнин, Ю.К.Вашльев, Н.Шодиев, К.Зарипов, Н.Сайидахме-

довлар томонидан тадқиқ қилинган.

Маълумки, тизимли ёндашув объектив борлиқни қабуллашда тадқиқотчининг тутган мавқеини аниқлаштирилган ҳолда қуйидагича тавсифланади; таҳлил қилинаётган объект ўзаро таъсир остида бўлган ва алоҳида яхлит, бир бутун тарзда ифодаланган унсурлар мажмуасидан ташкил топган тизим сифатида қаралади. Демак, бу таърифга асосланиб айтиш мумкинки, тизимли ёндашувни амалга ошириш шартларидан бири предмет, ҳодиса ва жараёнларни ўрганиш маълум боғланиш ва тизилмалар тизими доирасида олиб бориши натижасида уларнинг мавжудлиги реал воқеликка айланади.

Тизимли ёндашувни амалга оширишда масалани (объектни) аниқ равишда мақсадга эришиш нуқтаи назаридан унинг барча асосий компонентлари ҳамда мавжуд ички ва ташқи боғланишларини қамраган ҳолда кенгайтириш ва мураккаблаштириш лозим. Уларнинг асосийларини тизимли ташкил этиш янги педагогик технологиянинг муҳим шарти.

Тизимли ёндашувга фалсафий нуқтаи назаридан қарайдиган бўлсак, у воқеликдаги нарса ва ҳодисаларни тадқиқ қилганда. Унга якка ҳолда эмас ва яхлит ҳолда, ички ва ташқи боғланишларни иноботга олган ҳолда ёндашишни англатади. Бундай ёндашишда борликдаги нарса ҳодисаларнинг моддий, маънавий, техник, назарий-амалий жиҳатларининг ўзаро алоқадорлиги яққол кўзга ташланади ва масалани англаш, ечиш анга осонлашади.

Таълим - тарбия жараёнини ҳам мана шундай яхлит тизим асосида кўриш, унинг самарадорлигини ошириш, шахсни шакллантириш учун катта имкониятлар яратади.

Дарҳақиқат, таълим-тарбия жараёнининг ўзи ҳам яхлит педагогик тизим сифатида мавжуддир. Уни 3-жадвалда кўриш мумкин.

Жадвалдан шу нарса кўзга ташланадики ягона мақсад - шахсни шакллантиришни амалга ошириш таълим-тарбиянинг ташкил этувчилари, яъни уларнинг бирча элементлари - таълим мақсади, таълим мазмуни, методлари, шакллари, воситалари, мустақил ўқув топшириқлари, мустақил фаолият, назорат, ўз-ўзини назорат орқали ўз муддаосига етади. Шундай экан, таълим-тарбияни алоҳида элементларга бўлиб эмас, балки яхлит ҳолда қараш ва амалга ошириш таълим-тарбия жараёни олдига қўйилган мақсадга эришишнинг йўлини яқинлаштиради. Чунки, юқорида қайд қилиб ўтганимиздек воқъеликдаги барча нарсалар яхлит (тизим) сифатида бир-бирига чамбарчас боғланган. Улардан бирортасининг функцияси бузилса, ёки бирортаси ишламай қолса мақсадга эри-

шилмайди. Масалан, машина двигателининг ёнилғи узатгич тизмини олайлик, унинг ёнилғи узатувчи элементларидан бирортаси ишламай қолса, ёки ёмон ишласа двигатель ёнилғи билан таъминланмайди, натижада машинанинг ўт олдириши қийинлашади ёки ўт олмайди. Таълим - тарбияда ҳам шундай. Ушбу жараёнинг бирор элементи яхши фаолият кўрсатмаса, ўзлаштириш қийинлашади ва билим самарадорлиги пасаяди. Шунинг учун ҳам педагогик технологияда таълим-тарбия жараёнига тизимли ёндашиш жуда муҳим бўлиб, катта аҳамият касб этади.

4. Аксиоматик ва модулли - муаммоли ёндашув- педагогик технологияларни лойиҳалаш методи сифатида.
 Тажриба шуни кўрсатмоқдаки таълим жараёнининг муҳим элементларидан бири бўлмиш таълим мазмуни қанча мураккабланиши

тирилиб, уни таълим олувчиларга етказиш йўли аниқлаштирилса кучли интеллектига ва юксак маънавий салоҳиятга эга бўлган ШАХ-Сни шакллантириш осонлашади. Бу кўп жиҳатдан янги педагогик технологияларни лойиҳалаш ва таълим-тарбия амалиётига тадбиқ этиш билан узвий боғлиқдир.

Янги педагогик технологиялар мазмунидан ўрин олган таълим жараёнига илмий ёндашувлардан бири-аксиоматик ёндашувдир. Фанда баён этилишича аксиома исбот талаб этмайдиган ҳақиқатдир. Демак, аксиоматик ёндашув деганда педагогик технологияларни лойиҳалаш асосида натижани сўзсиз кафолатлай оладиган ёндашув тушинилади. Бу ғоя рус олими В.М.Монахов томонидан ишлаб чиқилган. Унинг фикрича, педагогика фани азал-азалдан аксиомалардан фойдаланиб таълим-тарбия жараёнини ташкил этиб келган ва шундай бўлиб қолади.

"Таълим тўғрисида"ги Қонун, "Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида" таълимни стандартлаш масаласи бош вазифа қилиб қўйилди. Бу вазифанинг маълум даражада мураккаблашувчи, педагогик фаолият эгаларининг малакаларини юксак, технологиялашган даражада кўтариш шартларини келтириб чиқарди. Чунки, ушбу ҳужжатлар қабул қилингунга қадар таълим тизими аниқ қолипга келтирмаган, таълим мазмуни меъёрлаштирилмаган (стандартлаштирилмаган)лиги сабабли таълим мақсадини ижтимоий буюртма сифатида ҳал этиш учун шарт-шароитлар, имкониятлар етарли эмас эди.

Бугунги таълим ижтимоий - иқтисодий, маънавий - маданий та- раққиётнинг устивор соҳасига айланганлиги, давлат таълим стан- дартлари ишлаб чиқилиб амалиётга тадбиқ этилаётганлиги ва ни- ҳоят ҳар бир ўқувчи (талаба) таълим стандарти даражасидаги маъ- лумотларга эга бўлиши учун мавжуд анъанавий ўқув технологияла- ри (методикалари) ўрнига янги педагогик технологиялар асосида ёндашиш зарурияти туғилмоқда ўқув жараёни лойиҳасини техно- логия даражасига кўтариш ва бу лойиҳанинг жорий этилиши ўқув- чининг юқори малакали мутахассисга айлантириш билан бирга ўқув- чининг мавқеини ҳам кучайтиради ва ижодий ҳамкорликнинг янги уфқларини очади. Энди ўқитувчи лойиҳа муаллифи бўлиб қолди.

Н.Сайдахмедовнинг таъкидлашича В.М.Монахов таълимга ак- сиомик ёндашиш тизимини уч гуруҳга ажратади.

Булар.

1. Педагогик технологияларни бир бутун таълимий кенгликка қўшиш аксиомалари.

2. Ўқув жараёнини моделлаштириш аксиомалари.

3. Ўқув жараёни лойиҳасини меъёрлаш аксиомалари.

Энди ҳар бир гуруҳдаги аксиомаларнинг мазмуни билан танишиб чиқамиз.

Биринчиси (A1) - педагогик технологиянинг таълим мақомига талаб қўйиш аксиомаси; A2 - педагогик технологиянинг "ўқитувчи" тизимига мослик аксиомаси; A3 - педагогик технологиянинг предмет методикаси тизимига нисбатан универсиаллик аксиомаси.

Иккинчи гуруҳга (A4) педагогик технология асосини ташкил этувчи ўқув жараёни моделини лойиҳалаш аксиомаси киритилади. Бу ахборотли модел куйидаги параметрли топшириқлар ёрдамида тавсифланади:

1. -параметр (мақсадга жоизлик) ўқув-тарбиявий жараённинг умумий мақсад ва йўналишини микро мақсадлар тизими кўринишида ифода этади.

2 - параметр (ташхис) микро мақсадларга эришиш ёки эришмаслик далили тўғрисида бошқарув ахборотларини мужассамлаштиради.

3 - параметр (миқдорли ўлчов) талабаларнинг мустақил фаолияти хусусиятлари, характери ва ҳажми ҳақида ташхиснинг муваффақиятли ўтишини кафолатлаш учун етарли бўлган мазмунли ва сонли ахборотлар беради.

4 - параметр (мантикий тузилма) - бу ўқитувчининг методдик фикрларини ўқув жараёнининг яхлит ва мантиқан кўрсатмали моделига айлантириш босқичини эътиборга олади ва ўқитувчи маҳоратининг юксак даражасини белгилаб беради. Бу фаолият шунчалик ўқув жараёнининг мантикий тузилмаси фотографияси эмас, балки махсус шаклланган ишчи майдон бўлиб, унда барча элементлар технологик қонуниятлар асосида ифодаланади ва маълум муолажалар ёрдамида етарлича муқобиллаштиради.

5 - параметр (тузатиш) педагогик яроқсизлик, яъни ташхисдан ўтмаган талабалар ҳақида ва тузатишнинг методик йўллари тўғрисидаги ахборотларни тасвирлайди.

Шунингдек, иккинчи гуруҳда (A5) ўқув жараёни моделининг ташкил этувчи кўрсаткичлари тизими яхлитлиги ва такрорланувчанлиги аксиомаси ҳам киритилади.

Ўқув жараёнини технологиялаштириш объекти ҳар қандай предметнинг ўқув мавзуси бўлиши керак, унинг ҳажми эса қатъиянлиги билан ажралиб туради: минимум -6-8 дарс, максимум -242-243 дарс. Ана шу мавзу лойиҳасида бўлажак ўқув жараёни юқорида омиланган бешта параметр ёрдамида яхлит берилади ва айнан шу ўқув мавзуси ҳар қайси предмет бўйича ўқув жараёнини лойиҳа-

лашга имкон берадиган бир хилдаги муолажалар кўринишида технологиялаштириш ва лойиҳалашнинг такрорланувчанлигини таъминлайди.

Иккинчи гуруҳ таркибига кирадиган яна бир аксиома (А6) - бу ўқув жараёнининг ахборотли моделини технологиялаштиришдир. В.М.Монахов тажрибасида бир мавзу доирасида бешта параметрларнинг ўзига мужассамлаштирган ўқув жараёни лойиҳасининг технологик хариталари яратилган. Технология ўқувчининг лойиҳалаш муолажалари тизими билан куруллантиса, технологик хариталар ўқув мавзуси бўйича ўқув жараёни лойиҳасининг паспорт сифатида керак бўлади.

Муаллиф учинчи гуруҳ аксиомаларини (ўқув жараёни лойиҳасини меъёрлаш) педагогик технологик мавжудлигининг асосий маҳсулоти сифатида тавсифлайди. Ўқувчининг касбий фаолиятини технологиялаштириш аксиомаси (А7) касбий фаолиятнинг қуйидаги инновацион компонентларига тегишли:

- ўқув жараёни лойиҳасининг педагогик ғояларини бутун бир ўқув йили учун ўқитувчи томонидан ўз хусусий методик тажрибасига, ўқув дастури мазмунига ва давлат таълим стандарти талабларига таянган ҳолда микро мақсадлар кетма-кетлиги кўринишида ифодалаш касбий кўникмаси. Бошқача қилиб айтганда, бу-стандарт талабларини микро мақсадлар тилига ўтказишнинг технологик муолажасидир, микро мақсад эса талабларнинг билиш ва ривожланиш зинапоясидир. Бу компонент бевосита анъанавий ўқув мавзуларини қайтадан тузиш билан боғлиқдир.

- Технологик харитани лойиҳалаш касбий кўникмаси. Бу жараён педагогик маҳорат чўққиси ҳисобланади, сабаби ўқитувчи бўлажак ўқув жараёнини олдиндан кўра билади, ўз ғояларини технологик харитада қоидали тарзда тасвирлайди. Таъкидлаш жоизки, бу касбий кўникма етарлича мураккаб, кўп босқичли, ўз моҳиятига кўра интегратив бўлиб ўқитувчининг яхши ривожланган рефлекс қобилиятини талаб этади;

- Дарснинг ахборотли харитасини конструкциялаш касбий кўникмаси ёки бу хариталар йиғиндиси ҳар бир ўқув мавзуси учун бўлажак ўқув жараёнининг аниқлаштирилган лойиҳаси ҳисобланади;

- Икки педагогик объектни таққослаш касбий кўникмаси: технологик хариталар кўринишидаги ўқув жараёни лойиҳаси ва маълум синфда реал ўқув жараёни натижалари билан биргаликда дарснинг ахборотли хариталар тизими. Таққослашни аниқ кўрсаткичлар ва технологик муолажалар бўйича ўтказиш керак. Қиёслаш

муолажалари асосида ташҳислаш натижасига кўра мазкур синфда ўқув-тарбиявий фаолият ривожини қайд этувчи махсус мониторинг ётади.

Ўқув жараёни лойиҳасини меъёрлаш аксиомасининг (А8) моҳияти қуйидагилардан иборат: ўқув жараёни лойиҳаси технология харита тарзда тайёр бўлгач, бевосита зарурий ҳисоблар амалга оширилиши керак: ўқув вақти, дидактик ахборотлар ҳажми, уни ўзлаштириш тезлиги, шу мавзуси чегарасида талабаларни ривожлантиришнинг методик дастурига ажратиладиган вақт ва бошқа.

Ниҳоят, учинчи гуруҳнинг сўнгги шундай ифодаланади: якуний натижани кафолатлайдиган педагогик технологиянинг мақбул ишлаши учун ишчи майдонини шакллантириш аксиомаси (А9) ҳар қандай педагогик технология бу аксиома талабаларни бир вақтнинг ўзида талабаларнинг ҳам ўқув, ҳам умумий юкламаси бўйича қаноатлантириши шарт; дарснинг ахборотли харитаси ичида ёш жиҳатидан ўз гуруҳи доирасида талабаларни ўқув-билиш фаолиятларининг асосий турларини меъёрий сақлаш зарур. Бу бевосита психологик-педагогик ва физиогигиеник меъёрларини сақлашга ҳам тегишлидир.

Шундай қилиб, В.М.Монахов томонидан таклиф этилган тўққизта дидактик аксиомалар билан таниш бўлдик. Олимнинг таъкидлашича, бу аксиомаларни бажариш ва уларга риоя қилиш бевосита педагогик технологияларни лойиҳалаштириш ва таълим кенглигига асосли равишда тадбиқ этиш имконини туғдиради.

Таълимга муаммоли -модулли ёндашиш технологияси.

Ўзбекистонлик олимлар Н.Х.Авлиёкулов, Н.Р. Сайидахмедовларнинг таъкидлашларича ҳам модулли, ҳам муаммоли таълим технологиялари ниҳоятда ёш (улар XX асрнинг 60-70 йилларида АҚШ, Олмония, Англия, Польша, Россия ва х.к. мамлакатларда вужудга келган) бўлиб, ҳанузгача педагогик матбуотда турлича, ҳатто бирига зид бўлган фикрлар баёнида ёритилиб келинмоқда.

Таълим модулли ёндашиш илмий-педагогик назарияга кўра "модул" тушунчаси билан боғлиқ бўлиб, у маълум бир соҳанинг ўзаро ҳамбарчас ва мантиқан боғланган тугалланган бирлигини англатади ҳамда шу соҳа учун фундаментал қонуниятларни ўрганишга қаратилган фаолиятдир. Модулли таълимотнинг ўзига хос хусусиятларидан яна бири шундаки -у одам бош миясининг ўзлаштириш тизимига жуда яхши мослашганлигидир (Н.Авлиёкулов). Шунинг учун модулли ўқитишда инсон бош мияси тўқималарининг модулли тузилганлигига таянмоқ керак. Мана шу яхлитлик ва тизимлик касб эгалари учун фан асосларини чуқурроқ ва мукамалроқ

эгаллаш имконини беради.

Қатор хорижий муаллифлар (В.Голдшмидт М.Голдшмидт ва бошқалар) модул деганда аниқ ўрнатилган эришишга ёрдамлашадиган яхлит ўқув фаолиятини шакллантиришни тушинишади. Модул моҳияти ўқув материалнинг автоном бўлакларини кўриш тўғрисидаги бирмунча фарқлироқ фикр Д.Ж. Рассел томонидан айтилди. П.А.Юцяввичененинг кўрсатишича, "модулли ўқитиш моҳияти шундан иборатки, ўрганувчи қисмни ёки тўлиқ мустақил равишда унга таклиф этилаётган ўзида ҳаракатларнинг мақсадли дастурини, ахборотлар банкини ва қўйилган дидактик мақсадга эришиш бўйича методик кўрсатмани қамраб олган индивидуал ўқув дастури билан ишлаши мумкин. Бунда педагог вазифаси ахборотли назорат қилишдан тортиб маслаҳатчи - координацияловчиликка қадар турланишдан иборат бўлади" (14,10)

Профессор М.А.Чошанов ҳам кейинги фикрга қўшилган ҳолда фан ривожининг ҳозирги босқичида модуллилик тушунчаси методологик мазмунига эга бўлаётганлигини алоҳида таъкидлайди.

Муаммоли ўқитишнинг дидактик тизимида бирмунча тўлиқ тадқиқ қилинган ташкил этувчиси муаммоли таълим ҳисобланади. У ўрганувчиларнинг фикрлаш фаолиятини бирмунча фаоллаштиришга, уларда муаммонинг ечимига ёндашишни шакллантиришга, ва ниҳоят - ижодий тафаккурни ривожлантиришга самарали таъсир кўрсатади. Бу таъсир интеллектуал қийинлашувнинг махсус вазиятларини - муаммоли вазиятлар ва уларнинг ечимларини тузиш билан таъминланади. Муаммоли вазият ўқитиш жараёнида муҳим мотив ва ҳаяжонли восита саналади. Унинг самараси тўғрисида А.М.Матюшкин, М.И. Махмутов, И.Я. Лернер каби йирик олимлар ўз назарияларини яратдилар.

Муаммоли - модулли ўқитиш технологиясида асосий диққат ҳатоликларини излаб топиш мақсадга мувофиқ тарзда тузилган махсус вазиятлар тизими орқали ўрганувчиларда танқидий фикрлашни шакллантириш жиҳатларига қаратилади. У ўзида ҳатоликларнинг уч асосий гуруҳини бирлаштиради: гносеологик, методик ва ўқув. Гносеологик ҳатолар билишга оид характердаги ҳатолар ҳисобланиб, билимлар эволюцияси жараёнида олимлар томонидан йўл қўйилади. Тадқиқотларнинг кўрсатишича, ўқув жараёнида гносеологик ҳатолардан фойдаланиш талаба (талаба)ларда борлиқни танқидий мушоҳадалаш, таҳлил қилиш ва ўз ҳатоларини тўғри-лаш кўникмаларини шакллантиради, шунингдек, ўқув предмети ва фанга бўлган муносабатларини ўзгартиради: ўрганилаётган фан мазмуни ўрганувчилар олдида тайёр ҳақиқатлар йиғиндиси сифа-

тида эмас, балки ғоялар ва одамларнинг тарихий драмасы тарзда, ижтимоий мактаб ва йўналишлар кўриниши тарзда, одат ва янги-ланиш қарама-қаршилиги сифатида туради.

Методик хатолар ўқув ҳолатлари билан ўзаро боғлиқ: ўрганиш хатолари кўп ҳолларда - ўқитиш хатолари натижасидир. Ўқув хато-лари махсус ташхисловчи жадвалларда ҳар бир муаммоли модул учун гуруҳланади ва кейинчалик кучли таъсир этувчи воситалар сифатида фойдаланади. Агар анъанавий ўқитишда билмасликдан билишга ўтиш стандартли вазиятларни қўллаш билан чегаралан-са, муаммоли-модулли ўқитишда талабанинг яқинда ривожланиш доираси билимларни юзаки ўзлаштириш ва нотўғри қўллашга олиб келадиган танқидий вазиятлар - хатолар соҳасига кенгай-тирилади. Бундай билмасликдан билишга ўтиш соҳаси ўрганувчи учун асосий муаммога айланмайди, балки табиий звено бўлиб қола-ди, уларнинг долзарб ривожланиш минтақасига айланади.

Муаммоли -модулли ўқитиш технологиясининг етакчи сифат белгиси-бу эгилувчанлик ҳисобланади. Замонавий юқори техноло-гияли ишлаб чиқаришда эгилувчан автоматлаштирилган тизим му-ҳим саналгани каби ҳозир ҳам, келажакда ҳам педагогик техноло-гия самарадорлигини кўп жиҳатдан унинг илмий-техникавий ва иж-тимоий -иқтисодий ўзгарувчан шароитга мослашса олиш ва зудлик билан таъсир этиш қобилиятига боғлиқ бўлади.

Эгилувчанлик тузилмали, мазмунли ва технологик ҳолда бўли-ши мумкин.Тузилмали эгилувчанлик қатор ҳолатлар билан таъ-минланади: муаммоли-модул тузилмаси сафарбарлиги, муаммо-ли-модулли дастур поғоналиги, эгилувчан жадвал лойиҳасининг мавжудлиги ва кўп вазифали ўқув хоналарининг жиҳозланганлик имкониятлари ва бошқа.

Мазмунли эгилувчанлик биринчи навбатда таълим мазмунини табақалаштириш ва интеграциялаш имкониятларида намоён бўла-ди. Бундай имкониятнинг ўзи таклиф этилаётган технологияда ўқув материалининг блок ва модулли принцип асосида сараланиш эва-зига вужудга келади.

Технологик эгилувчанлик муаммоли-модулли таълим жараёни-нинг қуйидаги жиҳати билан таъминланади: ўқитиш методлари-нинг вариантлиги, назорат ва баҳолаш тизимининг эгилувчанлиги, талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини якка тартибда ташкил этиш ва бошқа.

М.А.Чошановнинг таъкидлашича касб мактабларда ўқитиш жа-раёнини муаммоли-модулли асосга ўтказиш қуйидагиларга имкон беради:

- ўқув материалининг муаммоли модулларини гуруҳлаш йўли билан курсни тўлиқ, қисқарган ва чуқурлаштирилган вариантларини ишлаб чиқишни таъминлайдиган диалектик бирликда интеграциялаш ва табақалаштиришни амалга ошириш;

- билиш даражасига боғлиқ ҳолда талабаларнинг у ёки бу муаммоли-модулли дастур вариантини мустақил танлаши ва уларнинг дастур бўйлаб индивидуал силжиш суратини таъминланиши;

- муаммоли модулларнинг педагогик дастурли воситаларини яратиш учун сценарийлар сифатида фойдаланиш;

- талабаларнинг билиш фаолиятини бошқаришда ўқитувчи ишида маслаҳатчи-координацияловчи вазифага урғуни кўчириш;

- ўқув материалини баён қилиш тезлиги ва ўзлаштириш даражасига путр етказмаган ҳолда ўқитиш методлари ва шакллари мажмуасига мослик асосида курсни қисқартириш;

Шу билан биргаликда обонентлар томонидан муаммоли-модулли ўқитишнинг қатор камчиликлари кўрсатилган, таълим жараёнининг бўлакларга бўлинганлиги, яъни талабаларнинг мустақил ишлари солмоғи бирмунча катта; ўқув предметининг яхлитлиги ва мантиқини инкор этиш; талабаларни тайёрлаш торлиги: ўқитиш курсининг боғлиқ бўлмаган муаммолар сериясига қадар қисқариши; умумлашмаган зиён етказадиган хусусий, аниқ кўникмаларнинг шакллантириши; муаммоли модулларни тайёрлаш ва машғулоти ўтказишга тайёргарликнинг кўп меҳнат талаб қилиши.

Санаб ўтилган камчиликларнинг кўплиги модулли ўқитиш технологиясини ўрнатиш босқичи бирмунча аниқ сезилса-да, аста-секинлик билан дазмолланиб боради. Шуни эслатиш жоизки, у ёки бу технологияни "тоза" ҳолда жорий этиш мумкин эмас. Ҳоҳлаймизми ёки йўқми, ўқув жараёнини ташкил этишнинг аъъанавий ёндашуви ва мавжуд методик тизимга таянишга тўғри келади.

Таълим мазмунини муаммоли-модулли лойиҳалаш қуйидаги асосий таянчлардан иборат бўлади:

- билиш фаолиятининг фундаментал методлари доирасида курсни жой-жойига қўйиб тузиш. Мисол учун, математика курсини бундай методларга математик моделлаштириш, аксиоматик, координат, векторли, мантиқий методлар киради;

- таянч муаммоли модулларнинг мазмунини аниқлаш. Саралашнинг муҳим шарти билиш фаолияти методларининг принципли мазмуни ҳисобланиб умум маданий ва амалий аҳамият касб этади. Бу ўқитишнинг таянч мазмунига оид қуйидаги мезонларни ҳисобга олишни тақозо этади:

- фундаментал, узвийлик, узлуксизлик ва таълимни инсонпарварлаштириш;

- ечимли билиш фаолияти методларининг мосини қўллашни талаб этадиган йирик касбий-амалий муаммоларни турли гуруҳ касбларининг ўзига хослигини ҳисобга олиб ажратиш;

- ихтисосли ва даражали табақалаштиришни таъминлашга йўналтирилган ўзгарувчан модулларнинг мазмунини танлаш ва ҳажмини аниқлаш, шунингдек, муаммоли-модулли дастурларнинг турли-тўлиқ, қисқарган ва чуқурлаштирилган вариантлари бўйича талабаларнинг якка тартибда олға силжиши учун шароитлар яратиш.

Муаммоли модулларни қўллаш қўлами қуйидаги тартиботларни қамраб олади: тизимли, автоном ва интеграциялашга. Тизимли тартибот муаммони модулларидан мустақил курс доирасида фойдаланишни тақозо этади. Автоном-маълумот модули сифатида бошқа фанлар доирасида, интеграцияланган-интегратив курс доирасида қўлланиши лозим.

Шундай қилиб, муаммоли-модулли ўқитиш технологиясининг моҳиятини қуйидагича изоҳлаш мумкин: талабаларнинг талаб этилган даражада билимдонлигига эришиш учун ўқув материали мазмунини йирик тузилмалаш, унга мос ҳолда ўқитиш методлари, воситалари ва шакллари танлаш амалга оширилиб, улар талабаларни тўлиқ, қисқарган ёки чуқурлашган ўқитиш вариантларини мустақил танлаш ва ўтишга йўналтирилади.

Назорат учун саволлар:

1. Таълим жараёнига янгича ёндашув - давр талаби деганда нимани тушунасиз?
2. Таълим жараёнига анъанавий (изоҳли-кўрсатмали) ёндашув деганда нима тушинилади?
3. Таълим жараёнига тадқиқий-ижодий ёндашув деганда нима тушинилади?
4. Таълимга тизимли ёндашув ва унинг педагогик -психологик ҳамияти деганда нима тушинилади?
5. Аксиоматик ёндашувга изоҳ беринг.
6. Модулли-муаммоли ёндашувга изоҳ беринг.
7. Таълим жараёнига педагогик технологияларни лойиҳалаш методи деганда нима тушинилади?

Ўқитиш жараёнини лойиҳалаш ва ўқитиш жараёнининг умумлашган педагогик технологиялари

РЕЖА:

1. Ўқитиш жараёнининг тузилиши, уни лойиҳалаш ва лойиҳалаш босқичлари.
2. Ўқув мақсадлари, турлари ва уларни лойиҳалаш.
3. Ўқув мақсадларини ойдинлаштириш ва Б.Блум таксономияси бўйича тоифалаш.
4. Ўқитиш жараёнининг умумлашган педагогик технологиялари.

Таянч иборалар: ўқитиш жараёни, лойиҳалаш, ўқув мақсадлари, ўқув турлари, ўқув машғулоти, ўргатувчи модуллар, ўргатувчи фаолияти, ўқитиш жараёнини лойиҳалаш, таълим натижаси, ўқитиш усуллари, ўқитиш воситалари, дастурлаштирилган таълим технологияси, дифференциал таълим технологияси

1. Маълумки, ҳар бар ўқитувчи икки муаммони: дидактик масала ва уларни ҳал қилиш технологиясини амалга ошириши "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури"да назарда тутилади. Мазкур масала таълим тарбия жараёнига янги педагогик технологияни тадбиқ қилиш орқали ҳал этилиши мумкин. Педагогик технология тизимида ўқув машғулотларини лойиҳалаштириш муҳим аҳамият кашф этади. Ўқув машғулотини лойиҳалаштиришда ўқитувчи, аввало, ўқитиш жараёнини, ўқитиш жараёнини таҳлил қилиши, ўқувчиларни мустақил фикрлаш, мустақил ўқиш билимларни ижодий таҳлил қилишга ўргатиши, ўзлаштирилган билимларни кўникмаларга айлантириш учун ўқув мавзулари бўйича методик тизимни яратади, ўқувчилар эгаллаши лозим бўлган билим, кўникма, малакалар мазмунини ишлаб чиқади. Яратилган методик тизим ва маълумотлар мазмуни ёрдамида ўқувчи тасаввур қилиши лозимлиларнинг ўқув-билув фаолиятини ташкил этади ва ўқув машғулотлари учун билиш фаолиятининг ташкилий шакллари (назарий дарс, амалий машғулот)ни мақсадга мос тан-

лайди ва уни ечишга йўллайди.

Бунинг учун ўқитувчи, аввало, ўқитиш жараёнини, унинг тузилиши аниқ тасаввур қилиши лозим. Маълумки, ҳар қандай жараён, маълум натижаларга эришиш учун олдинга қараб интилишни, ҳаракатлар йиғиндисидан иборат. Ўқитиш жараёни ўқувчини билмасликдан билишгача, яъни оддий нарса ва ҳодисалар моҳият мазмунини билишдан, мураккаб нарса ва ҳодисалар мазмунини билишга бўлган ҳаракат йўлини англатади. Бу жараёнда ўқувчининг билиш қизиқишлари, қобилиятлари, амалий кўникма ва малакалари шаклланади, дунёқарашлари таркиб топади, ахлоқий эстетик фазилатлари тарбияланади. Яъни ўқувчи шахс бўлиб шакллана боради. Шунга асосан ўқитиш жараёни таълим ўргатувчи ўқитувчи ва таълим олувчи ўқувчи фаолият ҳамкорлигининг йиғиндисини ташкил этади. Бу жараён маҳсулли бўлиши, илмий техник тараққиёт талабларига жавоб бериши учун уни лойиҳалаш лозимдир.

Маълумки, биз "Педагогика" курсининг "Таълим назарияси" бўлимини ўрганган вақтимизда таълим жараёни, унинг моҳияти билан яқиндан танишиб ўтган эдик.

Шунга кўра таълим жараёнининг тузилиши тўғрисида маълумотларга эга эканлигимизни ҳисобга олиб, бу жараён тўғрисида кенг тўхталиб ўтишни мақсадга мувофиқ эмас деб биламиз ва унинг айрим таркибий қисмларини эслатиб ўтамиз.

Жараён сифатида таълим уч элемент бирикмасидан иборат: ўқитиш, ўқиш ва таълимнинг мазмуни.

Ўқитиш ёхуд ўргатувчи фаолияти, билим олувчилар фаолиятларини бошқариш, яъни ўқувчиларнинг ўқув ишларини уюштириш, уларнинг билиш жараёнларига раҳбарлик қилиш, назорат уюштириш, маънавий ахлоқий сифатларини таркиб топтиришни назарда тутати.

Ўқиш ёки ўрганиш, ўқув фаолияти, билим, кўникма, малакаларни ўзлаштиришнинг мураккаб жараёни бўлиб, ўқувчининг ақл-заковати, иродавий ва жисмоний куч-ғайрати, интилишлари асосида у ривожлантирилади. Ўқитиш жараёнининг бу икки элементи бир мақсад: таълимнинг хилма-хил воситалари ва методларидан фойдаланиб, ўқув тарбия ишларини такомиллаштириш, ижтимоий буюртмани ҳал этишга қаратилган. Шунга кўра бу жараёнда шахснинг қобилиятлари, фазилатлари, маънавий ахлоқий сифатлари, билиш қобилиятлари ривожланади, бўлажак касб эгаларида ташаббускорлик, ижодкорлик, тадбиркорлик, ишбилармонлик ривожланади ва ўқув меҳнати маданияти тарбияланади.

Мазкур жараённинг самарали бўлиши, ижтимоий буюртма-

нинг аниқ ҳал бўлиши ва кўзланган мақсадга эришиш учун, ўқитиш жараёнини лойиҳалаш, яъни таълим жараёнига педагогик технологияни тадбиқ этиш талаб қилинади. Зеро, "Педагогик технология методининг ўзига хос хусусияти шундаки, унда таълимнинг режалаштирилган мақсадга эришишни кафолатлайдиган ўқув билиш жараёни лойиҳалаштирилади.

Ўш лойиҳа нима? Ўқув лойиҳаси, ўқитиш жараёнини лойиҳалаштириш деганда нима назарда тутилади ?

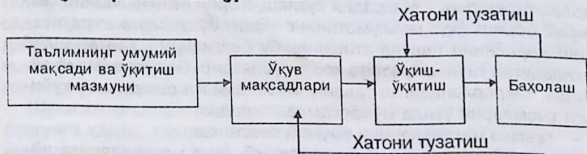
Лойиҳа (лотинча projectus - олдинга ташланган) - тасвир, асосланма, аниқ ҳисоб китоб, чизмалар шаклида акс эттирилган ғоя, маълумотнинг моҳиятини очиб берувчи, уларни амалга оширишнинг аниқ йўллари билан белгилаб берувчи ғоялар, фикрлар, образлардир.

Ўқув лойиҳаси - аҳамиятга молик назарий ёки амалий муаммоларни таълим олувчилар томонидан амалга тадбиқ қилишнинг тадқиқотчилик, изланувчанлик, ижодкорлик иш туридир.

Ўқитишни лойиҳалаш эса таълимнинг умумий мақсади, мазмуни ўқув мақсадлари ўқиш, ўқитиш, ўзлаштиришни баҳолаш, тузатишлар киритишдир.

Демак, ўқитиш жараёнини лойиҳалаш учун ижтимоий буюртма сифатида таълимнинг умумий мақсадлари асосида, ўқув мақсадларини, бунинг учун ўқиш ва ўқитишни, ўзлаштиришни режалаштирган ҳолда, ўқиш натижаларини кафолатлаш тизимини ишлаб чиқиш лозим. Шундай қилиб, педагогик технологияда ўқув мазмуни асосида ўзлаштириш натижаларини кафолатлаш учун, ўқув мақсадлари ойдинлаштирилади ва ўқув машғулотлари лойиҳалаштирилади. Буни қайта такрорланадиган, тикланадиган тузилма деб қарайдиган бўлсак, унда ўқув жараёни маълум модуллар, бирликлардан иборат бўлади, улар умумий ҳолда ушбу модуллар, бирликларнинг қўшилиши асосида ягона ва яхлит мазмунга келтирилади. Бунга энг муҳими, такрорланадиган, қайтариладиган ва тузатишлар киритилган, илмий асосланган тескари алоқанинг мавжудлигидир. Буни М.В.Кларин томонидан ишлаб чиқилган "Ўқув жараёнининг қурилиши" номили схемада кўриш мумкин.

"Ўқув жараёнининг қурилиши"

Жадвалдан шу нарса кўзга ташланадики, ўқув жараёни таълим мақсадлари умумий тарзда қўйилмоқда ва у таълим мазмунини белгилаб бермоқда. Умумий мақсад ва мазмун, ўқув мақсадларини аниқлаштириш орқали ифодаланиб, ўқиш, ўқитиш ишлари йўлга қўйилапти ва ниҳоят билим олаётганларнинг ўзлаштириш даражаси дастлабки синовдан ўтказилаяпти ҳамда йўл қўйилган хатоларни тузатиш ўқув мақсади ўқиш-ўқитиш тизимидан ойдинлаштирилиб ўқувчи, ўқитувчи диққатига ҳавола этилаяпти ва ўқув соҳаси бўйича бажариладиган ишлар тизимига тузатишлар киритилаяпти. Энг муҳим хусусият, ўқиш-ўқитиш жараёнига тузатиш киритувчи тескари алоқа йўлга қўйилаяпти. Бунда анъанавий таълимда кўзда тутилмаган педагогик технологиянинг ўзига хос хусусияти-ўқув жараёнининг кафолатган натижага эришиш мақсади амалга ошаяпти.

Маълумки, ўқув жараёни 3 та бир-бири билан боғлиқ ўқитишнинг таркибий қисмларидан ташкил топган.

1. Мотивлар. (М)
2. Ўқувчининг ўқиш фаолияти. (ЎФ)
3. Ўқитувчининг бошқарувчилик фаолияти. (БФ)

Шундай қилиб, ўқув жараёнини қуйидаги формула тарзида ифодалаш мумкин. $ЎЖ = М + ЎФ + УБ$: Мана шу формула асосида мақсад ойдинлаштирилади, технологиялар белгиланади, фаолият йўлга қўйилади ва амалга оширилади. Бунинг олдиндан режалаштириш ёки ўқув жараёнини лойиҳалаштириш деб атайдилар. Педагогик технологиянинг бу қисми амалга қўлланилганда таълимнинг табиатга уйғунлик қондасига асосланса, яъни ўқитувчининг табиий хусусиятлари-қизиқиши, истак, хоҳиши, эҳтиёжи, қобилияти, ақлий кучлари ҳисобга олинса мақсадга мувофиқ бўлади. Ўқув машғулотларини лойиҳалаштиришда мазкур ҳолат ҳисобга олиниши даркор.

Педагог олим Малла Очиловнинг таъкидлашича педагогик технология методининг муваффақияти, таълимни режалаштирилган мақсадга эришишни кафолатлайдиган ўқув-билув жараёнини лойиҳалаштиришдир. Мақсадни кўзлаш, жорий натижаларини текшириб бориш, ўқув маълумотининг айрим бўлақларга ажратиш - ўқиш жараёнини ташкил этишнинг бу белгилари - қайта ишлаб чиқиладиган таълим циклига хос хусусиятдир. Бошқача қилиб айтганда, такрорланадиган таълим цикли амалга ошади ва у қуйидаги қисмларни ўзида мужассамлаштиради:

- таълим мақсадларини умумий белгилаш;
- умумий мақсадни ойдинлаштириб, ўқув мақсадларига ай-

лантириш;

- ўқув амалларини мажмуига келтириш;
- таълим натижасини баҳолаш;

Ўқув жараёни бундай такрорланадиган шаклга эга бўлгани учун модул характерини касб этади, алоҳида блоklarга ажратилади, улар турли мазмунга, лекин умумий тузилишга эга бўлади. Педагогика фанлари доктори профессор О.Розиқов таълим технологиясининг амалий асоси-таълим лойиҳасини тайёрлаш ва лойиҳани амалга оширишдан иборат бўлади деб таъкидлайди. Муаллифнинг фикрича ўқув машғулотларини лойиҳалашда ўқитувчи таълим мақсади, таълим мазмуни, дастур, дарслик, ижодий фаолиятга йўналтирувчи топшириқлар мазмунини ўқитувчи-ўқувчининг олдинги иш фаолияти мазмуни, келажакдаги амалга ошириладиган фаолияти инobatга олинади. Бунда ўқув дастури, дарсликлардан ўрин олган ҳар бир мавзунинг ўқувчи томонидан тўлиқ ўзлаштирилишига, билим даражасининг малакаларини мавжуд бўлган талаблар билан таққослашга эътибор қаратилиши керак. Ўқув жараёнини лойиҳалашда ўқувчиларнинг белгиланган мақсад сари ҳаракатланиши узлуксиз назорат қилишни эътибордан чикмаслик керак.

Ўқув машғулотининг ҳар қандай босқичини лойиҳаланишига технологик жиҳатдан ёндашилганда қуйидагиларга эришилади:

- таълим босқичининг умумий мақсаддан келиб чиқиб, ойдинлаштирилган мақсадни белгилаш;
- ойдинлаштирилган мақсадга эришиш учун ўқитиш шакллари, методлари, воситаларини танлаш;
- тахисланган ўзлаштириш натижаларига асосланиш;

Бунда ўқув жараёнини лойиҳалаштиришнинг ўзига хос томони шундаки, таълим натижаси репродуктив равишда ўзлаштириладиган билим, кўникма ва малакалар билан чегараланиб қолмасдан, ўқув жараёнига ижодий, тадқиқотчилик нуқтаи назаридан ёндашиш ҳам йўлга қўйилади.

Шундай қилиб, таълим жараёнига педагогик технологияларни тадбиқ қилиш, яъни таълим мақсадларини ойдинлаштириш, мақсадга кўра таълим натижаларини кафолатлаш, таълим жараёнида ўқувчилар фаолиятини мустақиллаштириш, фаол ва ижодий ишларни йўлга қўйиш, ўқув жараёнини лойиҳалаштириш бу педагогик технологияга хос хусусиятдир.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, педагогик технологияга асос солгунга қадар, таълим тизимида ўқув жараёнини лойиҳалашни аниқ ва самарали қонун-қоидалари ишлаб чиқилмаган. Фақат

таълим ваъзхонликдан иборат бўлиб қолган. Педагогик технология, ўқитувчига ўқитиш жараёнини лойиҳалашни амалга тошириш учун кенг фаолият майдонини яратиб, бу камчиликка барҳам берилади. Натижада таълим тизимида ўқиш-ўқитиш жараёнларини лойиҳалаш бўйича аниқ ва етарли қонун қоидалар олимлар томонидан яратилмоқда. Бу, айтиш пайтда педагогикага ижодий камолот йўлини очиб бериш деганидир.

Педагогик технологияларнинг ўзига хос яна бир хусусияти шундан иборатки, режалаштирилган ўқув мақсадларига эришиш учун натижа кафолатланиб, лойиҳаланади ва амалга оширилади. Бунда технологик ёнлашув майдонга келиб, ўқитувчи ўқувчига баён қилувчи, таърифловчи, маълумотларни хотирада сақловчи лойиҳалаштирилган натижага эришишни таъминлайдиган технологик схемани берадики, оқибатда қайта тикланадиган таълим цикли вужудга келади.

Бу кўпгина педагогик олимларнинг фикрига кўра, ўқитувчининг даврий равишда давом этадиган ҳаракат алгоритми бўлиб, таълим мазмунининг янги бўлимларига такрор-такрор қўллаши натижасида ўқув жараёни ўз мақсадига эришади.

Бундай алгоритмнинг аниқлиги ва муваффақиятлилиги ўқув мақсадларини тўлиқ стандартлаштирилган тилга таржима қилиниши орқали таъминланади. Бундай стандартлаштириш ўлчови қуйидагича бўлиши мумкин:

а) юқори, бироқ абсолют эмас; б) абсолют

Биринчи ҳолда, мақсадларнинг мураккаблиги, уларни тўлиқ кузатувчи ҳаракатлар тилига таржима қилиш имконини бермайдиган ва цикл бутунлай қайта тикланадиган ҳисобланмайди.

Иккинчи ҳолда биз ўзига хос конвейер жараён ҳисобланган репродуктив типдаги таълим билан иш кўрамай.

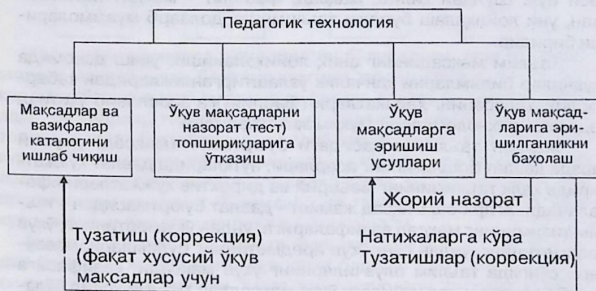
Педагогик технологиялар асосида таълим жараёнини ташкил қилишда лойиҳалаш босқичида энг юқори малака талаб этилади. Шу боис энг малакали методистлар гуруҳи педагогик технологиянинг қоидалари ва принциплари асосида методик материалларни ишлаб чиқади. Ана шундай материаллар мавжуд бўлганда педагогларнинг асосий фаолияти ташкилотчилик ва маслаҳат бериш билан боғлиқ бўлади.

Ўқув жараёнининг барча босқичларида бутун тизимнинг асосий технологик хусусияти ўқув жараёнининг якуний натижага қараб бораётганлигини кузатиш мумкин бўлади.

Умумий ҳолда педагогик технология таркибига қуйидагилар кирилади: деб фарз қилиш мумкин.

- идентификацияланадиган (ойдинлаштириладиган) ўқув мақсадларни ишлаб чиқиш;
- ўқув мақсадларининг таксономияси (кенг қамровли гуруҳла-ниши)ни ишлаб чиқиш;
- ўқув мақсадларини назорат (тест) топшириқларига айланти-риш;
- мақсадларга эришиш методи (қатор қоида ва принциплар)ни ишлаб чиқиш;
- ўқув мақсадларига эришишни баҳолаш.

Буни ташкил этувчиларнинг ҳар бири педагогик операциялар-нинг оптималлашган тизимидан иборатдир.

Шундай қилиб, таълим жараёнининг қурилмаси, уни лойиҳа-лашининг:

- а) таълим мақсадлари ва натижаларни белгилашни;
- б) натижалар асосида (диагностикалаш орқали) назорат топ-шириқлари ва баҳолаш мезонларини ишлаб чиқишни; ҳамда ўқув машғулотининг технологик харитаси (дарс конспекти) ни ишлаб чиқиш босқичларини амалда қўллашни назарда тутати.

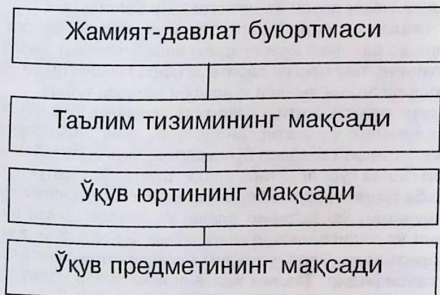
2. Педагог одатда ўқитиш давомида ўқувчилар ўқув маълумот-ларини қанчалик ўзлаштирганликлари, аниқ билимларга эга бўлганликларидан хабардор бўлсадагина, ўқувчи (талаба)ни янги билимлар билан қуроолантира олади. Шунга кўра ўқитувчи ўз ол-дига талаба (ўқувчи) ўқув ахборотлари, маълумотларининг мазму-нини тушуниши, ўзлаштириб олиши ва амалда қўллай олишни ўргатишни ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Бу одатда ўқув мақса-ди деб юритилади. Зеро, у таълим жараёни охирида кутилаётган натижа тавсифидир. Таълим жараёни икки жонли мавжудотнинг

иштирокида кечганлиги сабабли ўқитувчи ўргатиш мақсадини, ўқувчи мақсадини амалга оширади. Шунга асосан "Ўқув мақсадлари бу - аниқ таълим жараёнининг якунида таълим ўрганувчилар томонидан ўзлаштирилиши, янги ҳосил қилиниши лозим бўлган тажриба, ҳатти-ҳаракат билан боғлиқ бўлган амалий вазифаларни бажара олишга йўналтирилган фазилатлар йиғиндиси ва таълим ўргатувчи томонидан унга эришиш учун белгиланган фаолият мезонидир". Бошқача қилиб айтадиган бўлсак, ўқув мақсади олдиндан кўзланган манзил ҳосиласидир. Зеро, қандай овқат пиширишни билмасдан туриб, овқатга масаллиқ тайёрлашнинг маъноси йўқ. Шундай қилиб, мақсад, фаолият - меҳнат натижаси экан, уни лойиҳалаш бугунги таълимнинг долзарб муаммоларидан биридир.

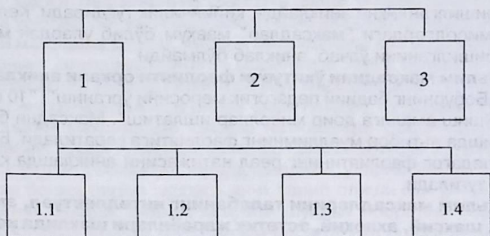
Таълим мақсадининг аниқ лойиҳаланиши, ўқиш давомида ўқувчилар билимларни қанчалик ўзлаштирганликларидан хабардорлик, талабанинг ҳаракатлари (фаолият)га асосланиб ўқитиш, педагогик технологиянинг муҳим жиҳатларидир.

Жамият таълим соҳасидаги буюртмаси (мақсад) умумий тарзда давлат бошлиғининг асарлари, нутқларида давлат ҳужжатларида халқ таълимининг меъёрий ва директив ҳужжатлари ифодаланади. Агар бош мақсад жамият - давлат буюртмасидан - таълим тизимининг мақсад вазифаларига, ундан ўқув юртининг, ўқув предметининг, ундан сўнг ўқув предметининг бўлимлари, мавзулари сўнггида таълим олувчиларнинг ўқув мақсади, вазифасига қараб борилса, унда қуйидаги ўқув мақсадлар тизими ҳосил бўлади.

Ўқув мақсадлари тизими

Ўқув бўлим (модул)ларининг мақсадлари

Жадвалдан шу нарса кўзга намоён бўлмоқдаки, ўқув мақсади, умумий мақсад шахс баркамоллигини таъминлашдан келиб чиқар экан. Бу ижтимоий буюртма сифатида давлат томонидан қўйилади. Бу кадрлар тайёрлаш миллий моделида ҳам ўз ифодасини топган. Давлат буюртмасидан келиб чиқиб, таълим тизими мазкур бўғинга кирувчи таълим муассасалари олдида баркамол авлодни шакллантиришни мақсад қилиб қўяди, бу ўз навбатида ўқув предметлари уларнинг бўлимлари ва таълим олувчиларни мазкур мақсадни амалга оширишга йўналтиради.

Анъанавий таълим тизимида, ўқув мақсади мактаб, шу жумладан ўқитувчи, жамиятнинг ўқув юрти олдидаги умумий буюртмаси сифатида баён этилади. Ҳатто ўқув дастурлари, дарслик, қўлланмаларда ҳам ўқув мақсадлари умумий тавсифланган бўлиб, унинг ягона таркиби йўқ. Шу боис педагогик технологияга асосланган ўқув мақсадларини маълум кетма-кетликда кўриш мумкин: жамиятнинг умумий буюртмаси таълим тизимида талабалар ўқув юрти вазифалари, ўқув предмети мажмуаси топшириқлари, ўқув бўлимлари ва ниҳоят таълим олувчилар ўқув мақсадлари шажараси кўзга ташланади.

М.В.Кларин ўзининг "Ўқитиш жараёнида педагогик технология" номли рисоласида ўқув мақсадларини турли мамлакатларнинг ўқитувчилари фаолияти ва иш услубларига хос бўлган қуйидаги тиниқ методларни тавсия этади:

1. Мақсадларни ўрганиладиган таълим мазмуни орқали белгилаш.

Ўқитувчи одатда, дарснинг мақсадини "Бобур лирикасини ўрганиш" ёки "Биринчи бобнинг мазмунини ўзлаштириш" кабилар орқали бошлайди. Бунда таълим мақсади ўрганилаётган предметнинг, бўлимнинг мазмунини кўрсатади. Мақсад бундай ифо-

даланганда таълим мақсади таълим олувчилар томонидан мақсадга эришилганликни аниқлайди, қийинчилик туғдиради. Келтирилган мисоллардаги "мақсадлар" мавхум бўлиб улардан мақсадга эришилганини ўлчаб, аниқлаб бўлмайди.

2. Таълим мақсадини ўқитувчи фаолияти орқали аниқлаш.

"З.М.Бобурнинг бадиий педагогик меросини ўрганиш", "10 йил ичида қўшиш амалига доир мисоллар ишлатиш". Мақсадни бундай қўйишда эътибор муаллимнинг фаолиятига қаратилади. Бунда ҳам педагог фаолиятининг реал натижасини аниқлашда қийинчилик туғилади.

3. Таълим мақсадларини талабанинг интеллектуал, эмоционал, шахсий, ахлоқий, эстетик жараёнлари шаклида ифодалаш.

Масалан, "Кузатилган жонли табиат ҳодисаларини таҳлил этиш малакасини ҳосил қилиш", кўпайтириш ва бўлишга доир амалларни мустақил бажариш қобилиятини ўстириш", "Экологик ҳодисаларга қизиқишни шакллантириш" кабилар. Таълим мақсадини бундай умумий тарзда белгилаш ўқув юрти, ўқув фани ёки бир гуруҳ ўқув предметлари даражасида бўлиши мумкин. Лекин айрим машғулот, дарснинг мақсадини бундай кенг ифодалаш фойдасиз. Бунда дарсда, машғулотда қандай натижага эришилишини билиб бўлмайди.

4. Таълим мақсадини талабанинг ўқув билиш фаолияти орқали белгилаш.

"Машғулотнинг мақсади - юз ичида қўшиш ва айиришга доир масалалар ечиш". "Қизиқишни шакллантириш", "Давлат рамзлари тўғрисида тушунчани ривожлантириш", "Адабиёт терминларини ўрганиш жараёнида нутқни ривожлантириш". Бир қарашда таълим мақсадини бундай қўйиш машғулотни режалаштириш ва ўтказишда ноаниқликлар киритилгандай бўлиб кўринади. Бу ерда ҳам фикримизча энг муҳим нарса - кузатиладиган натижа, унинг оқибати назардан четда қолмайди. Мақсад умумий белгиланиб, ҳар бир дарс, мавзу мақсади аниқланмаган, ойдинлаштирилмаган.

Педагогик технология тарафдорлари ҳақли равишда таъкидлаганлари-дек, таълим мақсадларини предмет мазмуни, педагог ки ўқувчи фаолияти жараёни орқали аниқлаш, таълимнинг кўзда утилган натижалари ҳақида тўла тасаввур бермайди. Улар ҳақида мулоҳазани фақат ташқи кўриниши - ўқувчининг ташқи ифодаланган фаолияти бўйича юритиш мумкин. Таълим натижасини аниқлаштириш мақсадини ўз олдига қўйган педагог унинг ташқи кузатиладиган белгилари (нутқ, ҳаракат)ни максимал равишда

тўлиқ ифодалашга интилади. Таълим натижасини ифодалашни унинг ташқи белгиларини рўйхатга олиш орқали амалга оширишга уриниш уни жуда соддалаштириб юбориш демакдир. Бироқ илмий мақсадларда ҳам, амалий мақсадларда ҳам мураккаб ҳодисаларнинг соддалаштирилган моделлари зарур бўлади. Педагогик технология тақлиф қилаётган ўқув мақсадларини қўйиш методи ўта инструменталлиги билан фарқ қилади. Бу шундан иборатки, таълим мақсадлари таълим натижалари орқали ифодалаб ўқувчининг турли туман фаолиятида намоён бўлади. Ўқув мақсадлари шундай фаолиятда ифодаланадигани, уларни ўқитувчи педагог ёки бошқа бирор эксперт аниқ таниб олиши ёки ўлчаши учун имконият бўлади. Бунинг моҳияти шундан иборатки, педагогик технологияда таълим мақсадлари педагог ёки бошқа бирор эксперт томонидан аниқ таниб олинадиган ёки ўлчанадиган ўқувчиларнинг фаолиятлари билан ифодаланувчи таълим натижалари орқали қўйилади.

Кундалик амалиётда педагог ва ўқувчи учун мақсадларни алоҳида-алоҳида ифодалаш қабул қилинган. Бу мантиққа тўғри келади, чунки таълим - бу педагогнинг ўқитиш бўйича ва талабани ўқитиш бўйича ҳамкорликдаги фаолиятидир. Бунда "мақсад" ўқитувчи фаолиятига тааллуқли (ўргатмоқ, тушунтирмоқ, намоёниш қилмоқ, ҳикоя қилмоқ), таълим олувчи ўқувчилар ҳаракати орқали ифодаланган режалаштирилган таълим натижаларини "вазифа"си деб айтилади.

Вазифани тўлиқ диагностик қилиш, таълимни эса қайта тикланадиган жараёнга айлантириш учун ҳар бир мақсадга эришиш меъёрларини ўртага қўймоқ зарур, яъни ўқув мақсадлари шундай ифодаланиши керакки, унга эришилганлик ҳақида аниқ мулоҳаза юритиш мумкин бўлсин. Шунини таъкидлаш лозимки, педагогик адабиётда вазифани (ўқувчилар ўқишдан кўзланган натижа деб тушунилганда) баъзан ойдинлаштирилган ўқув мақсадлар деб атайдилар. "Вазифа" сўз бир неча маъноларга эга. Бундан буён ўқувчилар таълим натижаларини катта аниқликда баён қилиш учун тенг ҳуқуқли тушунчалар "вазифа" ёки "ойдинлаштирилган ўқув мақсад" билан белгилаймиз.

Тўлиқ идентификацияланган ўқув мақсадларини абсолют бир маънода баён қилиш ғояси ўзининг энг сўнгги ифодасида ўқувчилар ўқув фаолиятини анъанавий ноаниқлик, мужмаллик тарзида эмас, балки кузатиладиган, ўлчанадиган ҳатти ҳаракат терминларида баён қилади.

Америкалик олим, дастурли таълимнинг асосчиси Б.Скиннер-

тизимлаштиришни билдиради. Б.Блумнинг ўқув мақсадлари таксономияси қуйидаги жадвалда келтирилган:

Б.Блумнинг билиш соҳасида ўқув мақсадлар таксономияси

№	Ўқув мақсадларининг асосий категориялари	тур	Кенжа тур хараكتеристикалари
1	Билим. Мазкур категория ўрганилган материални хотирада сақлаш ва худди ўзидай қилиб қайта айтиб беришни ифодалайди. Гап турли хил мазмун аниқ фактлардан тортиб то яхлит назариягача устида кетаяпти. Бу категорияни эсга, хотирага келтиришдан иборат.	Фактни билиш, фактларни танлаш методларни билиш. Умумий тушунча, структура, назарияларни билиш	Термонологияни билиш, аниқ фактларни билиш, белгиланган белгиларни билиш. Ривожланиш тенденцияларини билиш. Гуруҳлашни билиш, текшириш ва баҳолаш мезонларини билиш. Аниқ муаммо бўйича мазкур соҳада қўлланилаётган тадқиқот методларини билиш. Ҳодисаларни тушунтириш ва шарҳлаб бериш ва уларни олдиндан кўриш, башорат қилиш учун зарур қонун ва принципларини билиш, назария ва структураларини билиш.
2	Тушуниш. Ўрганилганни аҳамиятини тушуниш қобилиятини кўрсатгичи сифатида материални ифодалашни бир шаклдан бошқа тилга ўтказиш хизмат қилиш мумкин. Тушунишни кўрсатгичи сифатида ўқувчи томонидан материални тушунтириб бериш, уни қисқа баён қила олиш ёки воқеани келгусида қандай кечиши ҳақида тақлиф киритиши хизмат қилиши мумкин. Ўқувчининг мазкур ўқув натижалари материални оддий эслашдан юқори туради.		Мазмунни бир тилдан бошқа тилга трансфер қилиш. Интерпретациялаш. (изоҳлаш, талқин қилиш) Экстраполяция (мазмунни ўхшатиш асосида ўтказиш)

3	Метод, қоида, умумий тушунчаларни қўллаш. Бу ерда қоида, метод, тушунча, принцип, қоидаларни қўллаш киради. Тегишли таълим натижалари материални тушунишга нисбатан юқорироқ даражада уни эгаллашни талаб қилади.		Метод, қоида, умумий тушунчаларни қўллаш.
4	Таҳлил. Яъни бутунни элементларга бўлишни амалга ошириш кўникмаси, ушбу элементлар градиацияси ва улар орасидаги муносабатларни ўрнатиш, бутунни ташкил этиш принципларини англаш. Бу ерда ўқув натижалари тушуниш ва қўллашга нисбатан юқори интеллектуал даражалиги билан характерланади, чунки ўқув материали мазмунини ҳам унинг ички тузилишини ҳам англаш талаб этилади.		Элементлар таҳлили. Элементлар орасидаги муносабатлар таҳлили.
5	Синтез. Яъни янги структурани олиш мақсадида берилган элементларидан бутун, яхлитни яратиш. Тегишли натижалар янги схема ва структураларни яратишга урғу берувчи ижодий характердаги фаолиятни тақозо этади.		Иншо ёзиш. Фаолият режасини ишлаб чиқиш. Айрим материаллар асосида бутуннинг, яхлитнинг образини кўринишини яратиш.
6	Баҳолаш. Қабул қилинган мақсадларни ҳисобга олиб материал ва методларни баҳолаш.		Ички мезонлар (структуравий, мантиқий) асосда баҳолаш. Ташқи мезонлар асосида баҳолаш (белгиланган мақсадга мос равишда).

Мазкур ўқув мақсадлар таксономияси дунёда энг кўп тарқалганлардан бири ҳисобланади. У тест топшириқларини ишлаб чиқарувчиларга ўқув материали элементини мазкур таксономиядаги ўқув мақсадлари категориясини бири билан боғланишини аниқлашга имкон беради. Бу эса тест топшириқлари мазмунини излаш соҳасини сезиларли даражада торайтиради ва турли вариантларни ишлаб чиқиш учун имкониятлар яратади.

Б.Блум таксономиясини қўллаш (идентификацияланган ўқув мақсадларини ифодалашда қийинчилик туғилганда) умумий ўқув мақсадларни шакллантиришга имкон беради.

Б.Блум таксономиясидан фойдаланиб педагог фақатгина мақсадни ажратиб ва аниқлаштириб қолмасдан, балки уларни тартибга келтиради. Мақсадларни иерархик классификацияси педагог амалиётчи учун қуйидаги сабабларга кўра муҳимдир:

- кучни бош масалага тўплаш;
- аниқ ўқув мақсадлар педагогга ўқувчиларнинг умумий ишида уларга ориентирларни тушунтиришга; уларни муҳокама қилишга, тушуниш учун ойдин қилишга имкон беради.

Тест топшириқларни ишлаб чиқишда Б.Блум таксономиясидан кетма-кетликда фойдаланишнинг турли вариантлари мавжуд. Улардан бирини юқорида эслаган эдик. Идентификацияланадиган ўқув мақсадларини ифода қилишда қийинчилик туғилса Б.Блум таксономияси бўйича ўқув мақсадлар катеригориясига ўтиш зарур. Аммо бошқа вариант ҳам бўлиши мумкин-дастлаб Б.Блум таксономиясини идентификацияланган ўқув мақсадларини ишлаб чиқишни осонлаштириш учун қўллаш зарур. Бу ҳолда "билим", "тушуниш", "қўллаш", "таҳлил", "синтез" ва ҳ.к. категорияларда умумийроқ ўқув мақсад аниқланади, кейин эса таълимнинг кузатиладиган натижасига энг кўп мос келадиган феъллар танлаб олинади. Янги педагогик таълим бугунги кунда барча ўқув юртлари битириб чиқараётган ёшлар қандай илмий билим, кўникма малакаларига эга бўлишлари бундай ўзлари ва жамият учун қандай фойда келтиришлари тўғрисида ўйлашлари, қайғуришлари табиийдир. Зеро, янги ХХI асрнинг илмий техникавий тараққиёти нафақат ишлаб чиқаришнинг кўп сонли тармоқлари учун, балки маънавий маданий, ижтимоий - иқтисодий соҳаларида ҳам муҳокамали, илмий ахборот, маълумотларга эга бўлган, фанни ишлаб чиқариш билан, ҳаёт билан боғлаб олиб боришга қодир шахслар кераклигини тақозо қилмоқда.

Буни чуқур ҳис этган мамлакатимиз раҳбарияти "Таълим тўғрисида" ги Қонун, "Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури" ни қабул қилиб унда Миллий истиқлол салоҳиятини мустаҳкамлаш ва бейёс ривожлантиришни таъминлай оладиган узлуксиз таълимни ашқил этадилар ва унинг жаҳон талаблари доирасида бўлиши ҳамда у юксак маънавият заминиде кўрилишига аҳамият бердилар. Шундай қилиб мамлакатда янгилашга сифат жиҳатидан жаҳон андозаларига мос келадиган узлуксиз таълим тизими яратилдики, у мустақил демократик Ўзбекистонимизни жаҳон ҳамжи-

ҳатлигида ижтимоӣ - иқтисодӣ, маънавий - маданий мавқеини мустаҳкамлашга асос солади. Ижтимоӣ - иқтисодӣ мустаҳкамлаиб, маънавий-маданий юксалишга асос қўйилади бу эса таълим турларини қадрлашни тақозо этади. Энди фикримиз шу тўғрида мамлакатда таълим тизимини янгиланганлиги, таълим мазмунини янгиланишга олиб келди, янги дарсликлар, замонавий педагогик ва ахборот технологиялари яратиш амалиёти охирига етказилаётган бир вақтда ўқитиш жараёнида таълим турларини умумий ўрта, ўрта-махсус, олий таълим мактабларида ўқитиш турларини ҳар хиллаштириш мақсадга мувофиқдир.

Шу ўринда, шуни алоҳида эътироф этиб ўтиш жоизки, педагогик жараён бу таълим мақсадлари сари ўқитувчи ва ўқувчининг ҳамкорликдаги ҳаракатидир. Шундай экан таълим яъни ўқитиш жараёнида таълим турларини ҳар хиллаш мазмунини ўқитувчи ҳам, ўқувчи ҳам билиши зарур. Зеро, ўқувчиларнинг ўқув тарбия жараёнида суст (пассив) ёки фаол (актив) иштирок этиши, таълимнинг хотира ёки тафаккурга мўлжалланганлиги, таълим методлари, воситалари натижаларига кўра изоҳли-кўргазмали, муаммоли, топшириқли, дифференциал, программалаштирилган, алгоритмлаштирилган, каби турларга ажратилган. (О.Розиков, С.Огаев ва бошқалар "Дидактика"-Т. "Фан", 1997, 164 -бет).

Шундай қилиб ўқитиш, ўргатиш, ўқиш, ўрганиш, тушуниш, англаш, хулоса қилиш жараёнини ташкил этилишида ўқувмаълумотларининг тузилишида, таълим методлари ва воситаларининг қўлланилишидги ўзига хос хусусиятлар ҳамда улар таъсирида қўлга киритилган натижалар, ўқитувчи-ўқувчи фаолиятининг тузилмасига қараб кўргазмали-изоҳли, муаммоли, дастурлаштирилган, дифференциал, индивидуал, компьютерли таълим турларини ажратиб кўрсатиш мумкин.

4.Кўргазмали-изоҳли ўқитиш технологияси.Маълумки ўқув маълумотлари ўқитувчи-ўқувчи ҳамкорлигида қўлга киритилади Ҳар иккала иштирокчининг таъсирида фаолият воситаси ва билимларни ўзлаштириш жараёни идрок қилиш, тушуниш, англаш, умумлаштириш, мустаҳкамлаш, амалда қўллаш каби операцияларда амалга ошади. Кўргазмали-изоҳли таълим турида ўқувчилар баён қилган маълумотлар, нарса ва ҳодисаларни идрок қиладилар, тушунадилар, мустаҳкамлайдилар ва амалда қўллайдилар. Бу ҳозирги кун мактабларида энг кўп қўлланиладиган таълим турларидан биридир.

Кўргазмали- изоҳли таълим технологияси-бу кўргазмалардан фойдаланишга асосланган ўқитишдир.

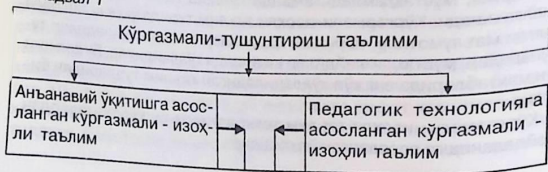
Уни ҳазирги давр нуқтаи назаридан изоҳлайдиган бўлсак, кўргазмали-намойишлар ёрдамида "ўқитувчи-ўқувчи" муносаба-ти эмас "ўқувчи-ўқитувчи" муносабатида янги ахборотлар кўргаз-мага қараб ўқувчи томонидан изоҳланмоғи даркор. Профессор О. Розиковнинг таъкидлашича кўргазмали- тушунтирувчи таълим болалар хотирасига мўлжаллаб ташкил этилади (О.Розиков, С. Огаев ва бошқа.Дидактик,-Т., 1997. 171-бет)

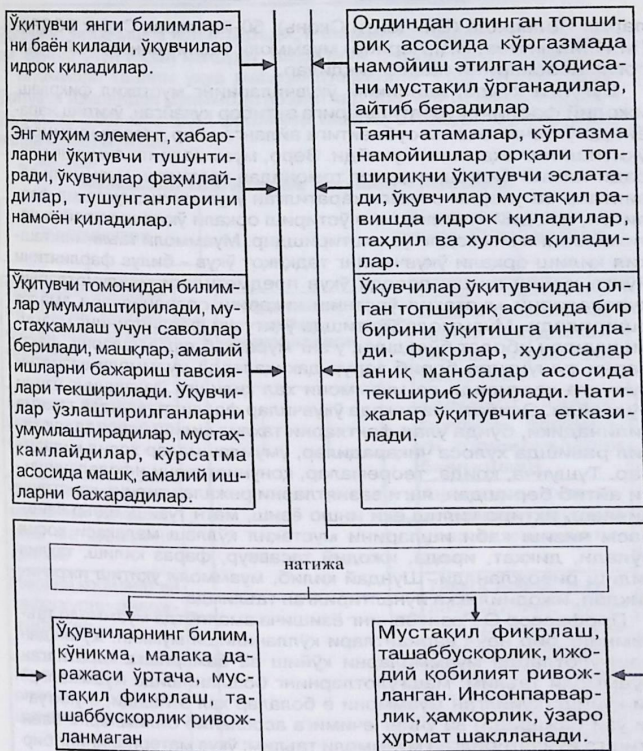
Кўргазмали -тушунтирувчи таълимнинг мақсади -мавжуд ил-мий билимларни ўзлаштириш, ўқувчиларни фан асослари билан куроллантириб, керакли кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш-дир. Шунга асосан кўргазмали -тушунтирувчи таълимда ўқитувчи фандаги тайёр илмий хулосаларни кургазмали тушунтириш ме-тодидан фойдаланиб баён қилади, ўзи таҳлил қилади, янги ту-шунчалар, теоремалар, қонунлар ва ҳоказолар моҳиятини ўзи ту-шунтиради ва таърифлайди. Ўқувчилар ўқитувчи тушунтирганлар-ни тинглайдилар, идрок этадилар, англаб оладилар, мисоллар ёрдамида мустаҳкамлаб, амалда қўллаш йўлларини ўрганадилар.

Таҷриба, эксперемент, кузатиш йўли билан янги фактларни шрганиш ҳам ўқитувчи томонидан амлга оширилиб умумлаштири-лади. Янги маълумот, ахборотла мураккаб бўлса, ўқитувчи шунга батафсил тушунтиради. Ўзлаштириб олинган маълумот, ахборот ва материаллар ижодий фаолиятни талаб ўилмайдиган операция-ларёрдамида амалга ошади. Бундай таълимда ўқувчиларда диқ-қат, эсда сақлаш , қайта хотирлаш ривожланади.аммо мустақил фикрлаш шаклланмайди. Шундай қилиб, кўргазмали таълим-бу ўқитувчи ёрдамида ва тушунтиришлари изоҳли умумлаштиршла-ри, таҳлиллари асосида фандаги тайёр хулосаларни ўқувчилар томонидан идрок қилиш, эсда сақлаш, қайта хотиралашга қара-тилган ўқиш-билиш фаолиятидир.

Айтиб ўтилган, таърифланган таълим турини "Таълим тўғриси-да" ги Қонун ва "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури" талаб қил-ган янги педагогик технологияни ўқитиш жараёнида тадбиқ этишга қаратилган қиёсий блок схемасини келтирамиз.

Жадвал 1

Муаммоли таълим технологияси

Педагогик манбаларда таъкидлашича муаммоли таълимга XX асрнинг 20-30 - йилларида асос солинди. Дастлаб Америкалик философ, психолог ва педагоглар таълимнинг ижтимоий, конструктив, илмий-тадқиқий хусусияти ва асосларидан келиб чиқиб, муаммоли ўқитиш тўғрисида фикр юритдилар. Кейинчалик 50-йил-

ларда Польшада (Винценти Оконь), 60-йилларда Собиқ СССРда (М.И.Махмутов, И.Я.Лернер) муаммоли таълимнинг илмий-педагогик асосларини ишлаб чиқдилар.

Бугунги кунда, қайсиким ўқувчиларнинг мустақил фикрлаш, ижодий фаолият кўрсатишларига эътибор кучайган, ўқитиш жараёнида ўқувчи таълим субъектига айланган бир даврда муаммоли ўқитишнинг аҳамияти кучайди. Зеро, муаммоли таълимнинг мақсади илмий билиш, педагог томонидан яратилган муаммоли вазиятлар ва уларни очишга қаратилган ўқувчининг мустақил фаолияти, ижодий қобилиятини ўстириш орқали ўқитиш жараёни натижаларини мақсадли ўзлаштиришдир. Муаммоли таълимни ташкил қилиш орқали ўқувчининг тадқиқот ўқув - билув фаолиятини йўлга қўйиш ва шу асосда ўқув предметидаги маълумотларни, хулосаларни мустақил ўрганиш чиқариш операциялари амалга оширилади. Муаммоли ўқитишда ўқитувчи фаолиятининг мазмунини шундан иборат бўладики, у энг мураккаб тушунчаларни, фактларни тушунтира бориб зарур дақиқаларда муаммоли вазиятнинг вужудга келтиради ва муаммони ҳал қилишга ўқувчининг ўзини йўллайди. Оқибат - натижада ўқувчилар фаолияти шундай ташкил қилинадики, бунда улар фактларни таҳлил қилиш асосида мустақил равишда хулоса чиқарадилар, умумлашмалар ҳосил қиладилар. Тушунча, қоида, теоремалар, қонуниятларни ифодаланишини айтиб беришдан, янги вазиятларни режалаштириш, конструкциялаш, ихтиро қилиш ёки иншо ёзиш, матн тузиш, шеър ёзиш, расм чизиш каби ишларини мустақил қўллаш малакаси ҳосил бўлади, диққат, ирода, ижодий тасаввур, фараз қилиш, таҳлил қилиш ривожланади. Шундай қилиб, муаммоли ўқитиш ижрочилиқдан, ижодийликка йўналтирилган таълимда.

Профессор О.Розиковнинг ёзишича амалиётда муаммоли таълимнинг бир неча вариантлари қўлланилиши мумкин: жумладан машғулотларда муаммоларни қўйиш ва бажаришга қаратилган муаммоли таълим: машғулотларнинг бошланишида муаммоларни қўйиш (қўйилган муаммони ё болалар ҳал этишади, ё ўқитувчи ўзи бажаради) ва унинг ечимига асосланиб билимларни баён этишга йўналтирилган муаммоли таълим; ўқув материалининг бир қисмини изоҳли - кўргазмали, ўқитиш орқали қолган қисмини проблемали таълим шаклида ўрганиш". (Қаранг: О.Розиқов, С.Ю.-Отаев ва бошқалар. Дидактика.-Тошкент, "Фан", 1997 й. 174-бет).

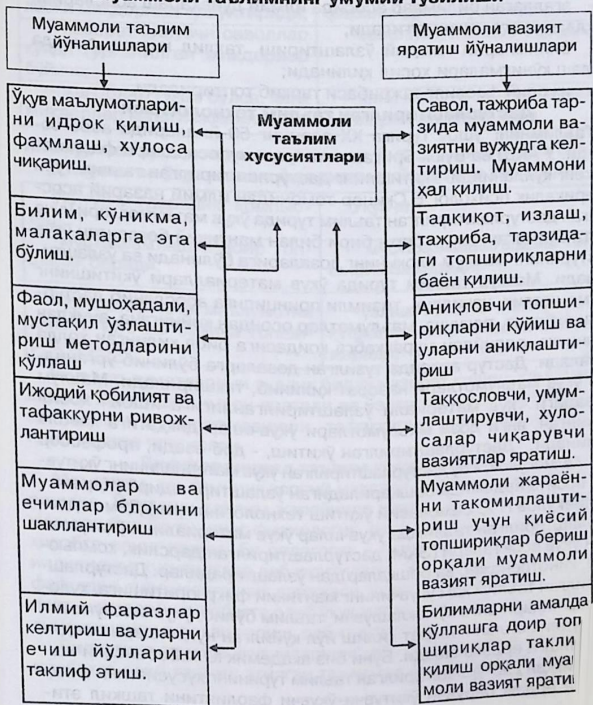
Муаммоли ўқитиш, таълимнинг энг самарали турларидан биридир, унда илмий билимлар мантиқи ўзида муаммоли вазиятлар мантиқини намоёиш этади. Ўқитувчи муаммоли вазият яратади,

ўқувчини уни ечишга йўналтиради, ечимини излашни ташкил этади. Бунинг учун ундан маҳорат, педагогик билим талаб этилади.

Муаммоли таълим ўқув машғулотларининг тури бўлиб, унда ўқитувчи томонидан муаммоли вазиятлар яратилиб, уни ечиш учун ўқувчилар фаол мустақил фаолияти ташкил этилади. Буни 2-жадвалда кўриш мумкин.

2-Жадвал

Муаммоли таълимнинг умумий тuzилиши

Кўриб ўтганимиздек муаммоли таълим технологиясини тўла амалга ошириш таълим-тарбия муассасалари олдида турган муаммоларни ечишга амалий ёрдам кўрсатади, ҳамда:

- ўқувчиларни мустақил фикрлашга ўргатади ва ижодий қобилиятларини ўстиради;
- илмий билимларни мустақил қўлга киритиш ва амалда қўллаш методларини ўзлаштириш имконини яратади;
- эгаллаган билимлар асосида илмий дунёқараш асосларини шаклланишига имкон туғилади;
- билимларни ижодий ўзлаштириш, таҳлил қилиш, амалда қўллаш кўникмалари ҳосил қилинади;
- ижодий фаолият тажрибаси таркиб топтирилади.

Дастурлаштирилган таълим технологияси

Таълимнинг ушбу турига XX асрнинг 50-йилларида асос солинди. У АҚШ ва Буюк Британия таълим муассасалари фаолиятда кенг қўлланилди. Ўқитишнинг дастурлаштирилган таълим тури америкалик психолог Б.Скиннер томонидан илмий назарий асосланган дастурлаштирилган таълим турида ўқув маълумотлари унча катта бўлмаган, аммо бир - бири билан мантиқий боғланган ўқув дастурининг маълум блокининг дозаларига бўлинади ва ўзлаштирилади. Мазкур таълим турида ўқув материаллари ўқитишнинг кетма-кетлик, изчиллик, тизимли принципига асосланиб дастурдаги ахборот, тушунча, маълумотлар осондан қийингача, аниқдан ноаниққа, оддийдан мураккабга қоида-асосга риоя қилинган ҳолда тузилади. Дастур асосида тузилган дозаларга бўлиниб ўрганилган ўқув маълумотлари назорат қилиниб, текширилади. Маълум дозадаги ўқув материали ўзлаштирилганлигига ишонч ҳосил қилинган, янги доза маълумотлари ўқувчилар диққатига ҳавола қилинади. "Дастурлаштирилган ўқитиш, - деб ёзади, профессор Н.Х.Авлиёқулов, - бу дастурлаштирилган ўқув материалнинг ўқитувчи, восита ёрдамида бошқариладиган ўзлаштиришдир". (Қаранг. - Авлиёқулов Н.Х. Замоновий ўқитиш технологиялари.) Демак дастурлаштирилган таълимда ўқувчилар ўқув материални ўқитувчидан ўқув воситалари (ЭХМ, дастурлаштирилган дарслик, компьютер, кинотренажёр ва бошқалар)дан ўзлаштирадilar. Дастурлаштирилган таълим ҳам ўқувчининг мантиқий фикр юритишига, ҳулосалар чиқаришига кўмаклашувчи таълим бўлиб, ўқув маълумотини зудлик билан назорат қилиш йўли қўйилган нуқсонларни олдини олишга ёрдамлашади. Бунини биз академик Ю.К.Бабанский ишлаб чиққан дастурлаштирилган таълим турининг хусусиятини аниқлашга ёрдам берувчи ўқитувчи-ўқувчи фаолиятини ташкил эти-

шини куйидаги жадвалда кўришимиз мумкин.

3- жадвал

Ўқитувчи (дарслик, компьютер)	Ўқувчи
- ўқув материалнинг дастлабки миқдорини маълум қилади;	- материалнинг дастлабки миқдорини идрок қилади;
- ўқув материалнинг дастлабки миқдорини тушунтиради;	- мазкур миқдор моҳиятини фахмлайди ва тушунади;
- назорат қилувчи саволлар кўяди (ўрганилган миқдорлар бўйича);	- саволларга жавоб беради;
- жавоблар тўғри бўлса, янги миқдорлар маълум қилинади;	- янги маълум қилинган миқдорларни идрок қилади

Мазкур мавзуга доир маълумотлар ўзлаштирилгандан сўнг, ўқитувчи ва ўқувчининг фаолияти куйидагича тузилади:

Ўқитувчи (дарслик, компьютер)	Ўқувчи
- мустаҳкамлашга доир топшириқ беради;	- мустаҳкамлашга доир топшириқ бажаради;
- ўзлаштирилган маълумотни амалга қўллаш бўйича топшириқ беради;	- ўзлаштирилган маълумотни қўллашга доир топшириқни бажаради;

Ўқув маълумотларини зудлик билан назорат қилиш, камчиликларини тузатишга имкон яратади ва ўзлаштирилган ўқув маълумотларнинг мустаҳкамланиши, тафаккурни ривожланиши учун имкониятлар яратилади.

Дифференциал таълим технологияси

Маълумки, таълимнинг асосий мақсади ўқувчини ривожлантиришдир. Ўқувчини таълим жараёнида мақсадли ривожлантириш учун ҳар бир ўқувчининг физиологик, психологик хусусиятларини ҳисобга олиш лозим. Бу педагогик - психологик адабиётларда индивидуал хусусиятлар деб юритилади. Ўқувчининг индивидуал фарқлари ривожланганлик даражаси, ўқишга тайёргарлиги (қобилият, иқтидор)ни инобатга олиб ўқув жараёнини ташкил этиш таълимни индивидуаллаштириш, деб юритилади.

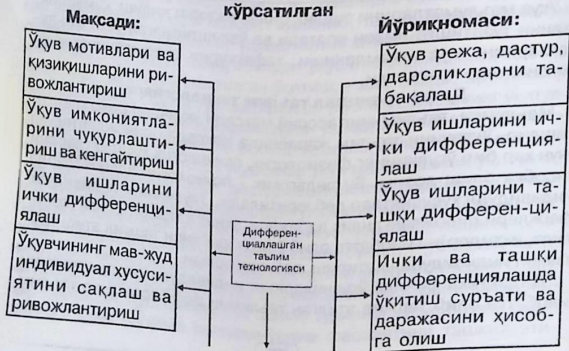
Дидактика фанида ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини инобатга олиб ташкил этилган таълимни дифференциал таълим

деб аташ қабул қилинган. Таълимда ўқувчига дифференциаллашган ҳолатда ёндошиш ғояси 70-йилларда рус педагоги Е.Я. Голант томонидан ишлаб чиқилди. Дифференциал таълимда ўқувчининг қобилияти, билим олиш даражаси, имкониятлари ҳисобга олиниши қайд қилинади. Дифференциал таълимда ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятлари, таълим хусусиятлари ҳисобга олиниб ўқув топшириқлари тузилади.

Педагогика фанлари доктори, профессор О.Р.Розиқовнинг таъкидлашича дифференциал таълим ўз моҳиятига кўра ички ва ташқи дифференцияга бўлинади. Ички дифференцияда бир синф ичида ўқувчиларни (юқори, ўрта, паст даражадаги) билими бўйича гуруҳларга ажратиб, ўқув топшириқларини танлаш ва ишлаш темпини (тез, ўрта, секин) ташкил қилиш орқали амалга оширилса, ташқи дифференцияда ўқувчилар қизиқишлари, психологик хусусиятларига қараб алоҳида синфлар ёки мактаблар ташкил қилиш киради. Бунда ҳар бир синф ёки мактаб (табиий фанлар, гуманитар фанлар, ишлаб-чиқариш фанлар)и бўйича алоҳида - алоҳида ўқув режалари, дастурлари, дарсликлари тузилади ва иш олиб борилади. Тузиладиган ўқув режаси, дастури, дарсликларда албатта шу синф, мактаб ўқувчиларининг қизиқиши, қобилияти, истеъдоди ҳисобга олинади.

Шундай қилиб ўқувчиларни индивидуал психологик хусусиятларини ҳисобга олиб, ўқитиш даражаси, методлари асосида гуруҳлаштирилган таълим тури дифференциал таълим деб аталади.

Дифференциал таълим турининг кўриниши 3-жадвалда кўрсатилган

Ўқувчи шахсини
шакллантириш

Ўқув топшириқла-
ри ҳажми ва бажа-
риш жойини танлаш

Ўқитиш методлари

Табақалашган ўқув топшириқлари тузиш

Ўқувчилар мустақил ишларини ташкил қилиш

Ўқув имкониятларини ҳисобга олиб топшириқлар бериш

Ўқитиш жараёнини дифференцияллаш ҳар бир ўқувчининг имконияти, қобилияти, қизиқишини ривожлантиришга йўналтирилган таълим ҳисобланиб, "ўқиш ҳамма учун қизик, ҳамма учун қувонарли" қондасига асосланади.

Назорат учун саволлар:

-
1. Ўқитиш жараёнининг тузилиши, уни лойиҳалаш ва лойиҳалаш босқичлари.
 2. Ўқув мақсадлари, турлари ва уларни лойиҳалаш деганда нима тушинилади?
 3. Ўқув мақсадларини ойдинлаштириш деганда нима тушинилди?
 4. Б.Блум таксономияси бўйича тоифалашни изоҳланг.
 5. Ўқитиш жараёнининг умумлашган педагогик технологияларига изоҳ беринг.

Ўқитувчи фаолиятининг тузилиши ва технологияланувчанлиги

РЕЖА:

1. Шахсий педагогик фаолият ўқитувчи фаолиятининг тузилиши.
2. Руҳий педагогик фаолият ўқитувчи фаолиятида технологик ва техник назорат.
3. Касбий-методик фаолият ўқитувчи фаолияти технологияланувчанлигининг мезонлари:
 - а). Гностик қобилият.
 - б). Конструктив қобилият.
 - в). Ташкилотчилик қобилияти.
 - г). Коммуникатив қобилият.
 - д). Прогностик қобилият.

Таянч тушунчалар: ўқитувчилик фаолияти, технология, техник назорат, технологияланувчанлик, педагогик ижод, касбий-меъёрий кўрсаткич, педагогик технология, технологияланувчанлик мезонлари.

Барча меҳнат турлари фаолият орқали амалга оширилади. Мамлакатимизнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётида, миллий да ўқитувчилик фаолияти мустақамлашда барча касблар тизими-мол авлодни тарбиялаш, муҳим аҳамият касб этади. Зеро, баркасадларга эришиш, бўлажак меҳнат аҳлининг ижодкорлиги учун сон қилиб ўстириш, ушбу фаолият соҳиблари зиммасига тушган ва тарбиялаш сифатини меҳнати орқали ёш авлодни ўқитиш чилар армияси бугунги кунда мактаб ислохотларини амалда қўллашни кенг қўламда бошлаб юборган.

Ўқитувчи фаолияти технологияланувчанлигини тавсифлашдан олдин ўқитувчилик фаолиятининг тузилиши яъни, касбий хусусиятларини кўриб чиқайлик.

"Таълим тўғрисида"ги Қонун, "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури" талабларига асосан бугунги кун ўқитувчиси; ўз фанини чуқур ва максимал биладиган, қобилиятли, фидокор, ишбилармон,

- миллий истиклол ғояларига ишонадиган ва уни тўлиқ амалга ошириш учун бор билим ва кучини аямайдиган,

- психологик, педагогик, методик билим ва маҳоратини узлуксиз ошириб боришга эътиқоди баланд,

- ўз ўқув фани, ўқув касби, ўқувчиларни жону дилидан севадиган, уларнинг ҳар бирида келажаги буюк давлатнинг қурувчиларини кўра оладиган ва шундай шахс бўлишига ишонадиган, бунинг учун бор билими, тажрибасини аямайдиган,

- ва ниҳоят, эркин, мустақил, ижодий фикрлайдиган, талабчан, адолатли, сабр-тоқатли, маданиятли бўлмоғи даркор.

Демак, бугунги кун ўқитувчиси ижодий педагогик фаолият билан шуғулланиши лозим. Ижодий педагогик фаолият эса бир касб вакилининг дунёқарашини, иймон-эътиқодини, келажакка ишончини, тафаккурини, одоб-ахлоқини шакллантириш каби муаммоларни ечиш жараёнидир. Педагогик психологик адабиётларда таъкидланишича педагогик фаолият ўқитиш, тарбиялаш, тадқиқотчилик, ташкилотчилик, коммуникатив хусусиятлар билан бирга қуйдаги ихтисос профессиограммасидан, яъни фаолият турларидан иборат бўлади:

1. Шахсий педагогик фаолият; илмий дунёқараш ва эътиқодга эга бўлиш, инсонийлик бурчини ҳис қилиш, ижтимоий сиёсий фаоллик, ватанпарварлик, юксак маънавий-ахлоқий фазилат, болаларни педагогик касбни севиш, ўқувчилар ота-оналари билан ишлай билиш, педагогик одоб, назокат, чуқур илмий-назарий савия, педагогик маҳоратни оширишга интилиш, ижодкорлик, зукколик, ишбилармонлик, тадқиқотчилик каби хусусиятларни ўзида шакллантириш.

2. Руҳий педагогик фаолият; психик жараёнлардан хабардорлик, зийраклик, кузатувчанлик, талабчанлик, интеллектуал қизиқиш, қатъийлик ва мақсадга интилиш, ўзини турли ҳолат ва вазиятларда тутат билиш, педагогик маҳоратнинг таркибий қисмларини эгаллаш, дилкашлик, ҳаққонийлик, лаёқат ва зеҳн, қобилият, иқтидорни ривожлантириш.

3. Ижтимоий касбий фаолият; ўқитиш предметининг илмий-назарий асослари билан қурулганини, педагогик ижодкорлик, эътиқод, этикани эгаллаш, интеллектуал қизиқиш, янгилликни амалда қўллаш олиш малакасига эга бўлиш, маънавий эҳтиёж ва қизиқишнинг кенг бўлиши, обрўга эга бўлиш учун изланиш, миллий ғоя, мафкура, маънавиятни англаш ва ҳоказо.

4. Касбий-методик фаолият; ихтисослигига доир методика билиш, илғор педагогик тажрибани ўрганиш ва амалда қўллаш ма-

лакасига эга бўлиш, ўқитиш турлари, шакллари, воситалари, методлари ҳақида кенг хабардор бўлиш, замонавий дарс турлари, типлари, тузилишига оид маълумотларга эга бўлиш.

Ўқитувчи тарбиячининг қайд қилиб ўтилган ихтисос профессионалидан кўрсатилган шахсий - касбий тайёргарлигидан ташқари ҳар бир ўқитувчи - тарбиячида қуйидаги педагогик қобилиятнинг таркибий қисмлари шаклланиши даркор;

1. Гностик қобилият; - ўзгалар психологиясини тушуниш, таъсир кўрсатиш методларидан хабардор бўлиш, ўз фаолият натижаларини аниқ таҳлил қила олиш ва баҳолаш имкониятига эга бўлиш.

2. Конструктив қобилият- ўқиш, ўқитиш мақсади, вазифаларига мос тарбия маълумотларини танлаш, ўз фаолиятини режалаштира олиш, ўқувчининг дарсдаги ва дарсдан кейинги фаолиятини ташкил қила олиши.

3. Ташкилотчилик қобилияти - ўқувчилар жамоасини уюштириш, жипслаштириш, муҳим вазифаларни бажаришга руҳлантира олиш, ўз ишини тўғри уюштириш, вақтни тўғри тақсимлай олиш, дарсни ўз вақтида бошлаб, унинг ҳар бир босқичи учун ажратилган вақтдан унумли фойдалана олиш.

4. Коммуникатив қобилият- ўқувчилар, ҳамкасблар, ота- оналар, таълим муассасаси раҳбарлари, тарбиячилар ва бошқа ўқув-тарбия иштирокчилари билан алоқа ўрната олишидир. Коммуникатив қобилиятда ўқитувчининг нутқ маданияти катта ўрин тутди. Зеро, нутқ маданияти инсоннинг ўз фикр-мулоҳазаларини, ҳис-туйғуларини аниқ ва равшан ифодалаш қобилиятидир. Ўқитувчининг нутқи ҳамиша ва ҳар қандай вазиятда ишончли, далилли, фикрлари содда тушунарли, ифодали тарзда бўлиши шунингдек жонли образли талаффуз жиҳатдан ёрқин ифодали, ҳис - ҳаяжонли бўлса тингловчига тез етиб боради. Буни ҳар бир педагог аниқ тушуниши ва амалга оширишга ҳаракат қилиши лозим.

5. Прогностик қобилият- бу ўқитувчининг келажакни кўра олиш қобилиятидир. Унга кўра ўқитувчи ўқувчининг ҳаракатлари, қизиқишлари дунёқарашининг шаклланганлик даражасини кўра бисаввур қила олишида, қандай шахс бўлиб етишишини олдиндан тажуд ва яна қандай тарбияланувчида қандай фазилатлар мавжўра олиши билан фарқланади.

Қайд қилиб ўтилган педагогик қобилият турларидан ташқари қобилиятлар шаклланган педагогик фаолият тузилишида қуйидаги қайд қилиб ўтади, булар:

- А) билиш қобилияти;
- Б) тушунтира олиш қобилияти;
- В) кузатувчанлик қобилияти;
- Г) нутқ қобилияти;
- Д) обрў орттира олиш қобилияти;
- Ж) тўғри муомала қила олиш қобилияти;
- З) келажакни кўра олиш қобилияти;
- И) диққатни тақсимлай олиш қобилияти.

Бу қобилиятлар биринчидан, ўқитувчини ҳурматли инсон, маҳоратли касб эгаси бўлиши учун хизмат қилса, иккинчидан, ёшларни баркамол инсон, ватан ва халқ ҳимоячиси қилиб тарбиялашга ёрдам беради.

Аммо Республикамизнинг иқтисодий-ижтимоий тараққиёти, фан техниканинг жадал ривожланиб ишлаб чиқариш мазмунига кириб келиши бўлажак меҳнат соҳибларига, айниқса, ўқитувчиларга қайд қилиб ўтилган педагогик қобилият турларидан ташқари замонавий техника ва унинг ишлаш технологияси билан яқиндан таниш бўлишини тақозо қилмоқда. Бу ўз навбатида ўқиш, ўқитиш жараёнини техник таъминотини амалга оширишда ва шунга асосан ўқитувчи фаолиятини технологиялаштириш лозимлигини кўрсатмоқда.

"Кадрлар тайёрлаш миллий дастури" ўқув-тарбия жараёнини янги педагогик технологияларга асосланиб ташкил этиш ўқитувчи фаолиятини технологиялаштиришга боғлиқлигини талаб қилмоқда.

5. Ўқитувчи фаолиятининг технологияланганлиги - бу ўқитувчи фаолиятида ижодкорлик, замонавий ишлаб чиқариш воситалари ва уларнинг ишлаш технологиясини билиши ва ўз фаолиятига қўллашидир. Зеро, "... замонавий педагогик ва ахборот технологияларини ўз вақтида ишлаб чиқариш ва жорий этишни таъминлаш", бунинг асосида эркин фикрловчи шахс-фуқарони камол топтириш шу куннинг долзарб масаласидир.

Мадомики шундай экан, замонавий технологияни таълим-тарбия жараёнига тадбиқ этиш, аввало ўқитувчига ва унинг фаолиятини технологияланувчанлигига боғлиқ. Эндиги фикримиз шу болада бўлади.

Ўқитувчи фаолиятида технологик ва техник назорат

РЕЖА:

1. Ўқитувчи фаолиятининг тузилиши.
2. Ўқитувчи фаолиятида технологик ва техник назорат.
3. Ўқитувчи фаолияти технологияланувчанлигининг мезонлари.

Ўтган мавзудан бизга маълумки, таълим дастурининг технологияси ўз ичига таълим мақсадлари, уларни амалга ошириш йўллари, баҳолаш мезонлари, таълим жараёнининг технологик йўналишда кўриш механизмидан иборат. Бу ҳолатда ҳар бир мақсадни амалга ошириш учун алоҳида қоида қонуният, жараён кетмакетлик ва унга мос методлар йиғиндисининг мавжуд бўлиши асос сифатида қабул қилинади.

Педагогика фанлари доктори, профессор Н. Саидахмедовнинг "Ўқитувчи фаолиятининг технологияланувчанлиги" номли бешинчи мақоласида таъкидланишича замонавий ўқитувчи билимларни узатувчи методист сифатида эмас, балки ўқитувчи -технолог сифатида фаолият кўрсатиши керак. Демак ўқитувчи фаолияти технологияланиши учун таълимнинг уч дидактик мақсади: ўқитиш, тарбиялаш, ривожлантириш қонуниятлари ўқитувчи томонидан максимал ўзлаштирилган бўлмоғи, ўзида тарбиялаган ёхуд тарбиялашга ҳаракат қиладиган бўлиши лозим. Ўқитувчи фаолиятида технология:

- самарадор ўқиш - билиш фаолиятининг асосларини топиш;
- уни экстенсив (куч, вақт, ресурс йўқотишга олиб келадиган самарасиз) асосдан кўра интензив (жадал) мумкин қадар илмий асосида кўришдир;
- талаб этилган натижаларни кафолатлайдиган фан ва тажриба ютуқларидан фойдаланиш;
- ўқитиш давомида тўсиқларни тузатишлар эҳтимолини лойиҳалаш методига таянган ҳолда йўқотиш.
- таълим жараёнини юқори даражада ахборотлаштириш ва зарурий ҳаракатларни алгоритимлаш:

-уларнинг техник фоситаларини яратиш ва улардан фойдаланиш методикасини ўзлаштириш.

Педагогик адабиётларда баён қилинишича технология мураккаб жараён сифатида бир неча босқичлардан иборат. Ҳар бир босқичда маълум амалий ишлар амалга оширилади. Амалиёт ўқитувчининг синфда мавзу бўйича ўқув унсурлари мақсадида бажарган ишлари йиғиндиси бўлиб, ўқитиш жараёнининг ушбу босқичида тугалланган қисмни ташкил этади. Агар ўқув фанининг ҳар бир мавзуси алоҳида босқич ҳисобланса шу мавзу бўйича ўқув элементларининг ҳар бири алоҳида амалиёт сифатида қаралиши мумкин. Амалиётлар бир қатор методлардан иборат бўлиб, уларнинг ҳар бири ҳаракатларга бўлинади. Бошқача қилиб айтганда бирор бир ўқув унсурини тушунтириш учун ўқитувчи самарали таълим методларидан фойдаланиш давомида у ёки бу алгоритмик ҳаракатларни мақсадга мос ҳолда бажаради. (Саидахмедов Н. "Ўқитувчи фаолиятининг технологияланувчанлиги"-маърифат 1999 йил, 19 июн).

Педагогик фаолиятнинг асосий мақсади ёш авлодни ижтимоий ҳаёт, табиат, тафаккур тараққиёти қонуниятлари билан таништириш билан бирга уларни турмушга, меҳнатга тайёрлашдан иборат бу мақсадни амалга ошириш нотехнологик ёхуд технологик амаллар ёрдамида тадбиқ қилинади. Нотехнологик жараёнга нисбатан, технологик жараён тез, аниқ, ишончли ўтади. Унинг назарий асосини амалиётда қўллашнинг қай даражада мукамаллигини аниқлаш мақсадида жараёни назорат қилинади ва баҳоланади. Буни техника воситасида, машғулотдан олдин тайёрланганлигини ўрганиш, қўллаш ва натижасини аниқлаш ва баҳолаш техник назорат дейилади. Техник назоратнинг яна бир турини қайд қилиш мумкин. Ижодкор ўқитувчиларнинг индивидуал иқтидори ва қобилиятини аниқлаш мақсадида ҳар бир бола учун ташкил қилинган ва юритиладиган ижодий иш журналларида қайд қилиниши ҳам техник назоратга қўшса бўлади. Чунки бу назоратдаги доимий ёзувлар ўқувчиларнинг ижодий қобилиятларини қай даражада ўсганлигини ёхуд унинг акси тўғрисида маълумот беришга қодир. Ҳар қандай ижодийлик, иқтидорлилик - бу педагогик технологиядир.

Педагогик технологиянинг айрим звенолари сифатида қўлланадиган компьютер машиналари, дастурлаштирилган машиналар, турли хилдаги радио-телеаппаратуранинг қанчалик таълим маҳсулдорлигига ёрдам берганлигини аниқлаш, ярақли, яроқсизлигини билиш техник назоратда Н. Сайидахмедов таъбири билан

айтганда допуск тушунчасини беради. Олимнинг таъкидлашича "Дидактик жараёнда фойдаланилаётган ҳар бир техник восита учун допуск майдони - ишлатиш чегараси мавжуд бўлади. Агар шу чегара бузилса педагогик технология сифатига путур етади ёки кўзланган мақсадга эришиб бўлмайди. Демак, ўқитишнинг техник воситаларини яроқли ҳолга келтириш чоралари кўрилиши керак.

Шундай қилиб, ўқитувчи тарбиячининг таълим жараёнини технологик жиҳатдан таъминотини ташкил этиш, амалда қўллаш техник назорат қилиши, техника воситаларининг соз ёхуд носозлигини аниқлаб, мазкур воситаларни яроқли ҳолга келтириш малакаларига эга бўлиши лозим экан, бу замонавий педагогик технологиянинг муҳим хусусиятидир. Шунинг учун ҳам муаллимликка тайёрлайдиган олий мактабларда бунга эътибор қилинади ва шундай тайёргарлик кўрилади. Бу ўз навбатида ўқитувчи фаолиятини технологиялашувчанлиги учун кенг имконият яратади ва ўқитувчи фаолияти тавсифномасида "Технологияланувчанлик" сўзини қўйиш имконини беради.

Шу ўринда шуни эътироф этиш жоизки, миллий мустақиллик даврига қадар таълим жараёнига педагогик технологияларни қўллаш ўқитувчи фаолиятини технологиялаштиришга деярли эътибор қаратилмаган эди. Шунинг учун бўлса керак, таниқли олимлардан бири "Бизнинг педагогик ишлаб чиқариш ҳеч қачон технологик мантиқ бўйича қурилмаган, аксинча ҳар доим ахлоқий ваъз (насихат) мантиқий бўйича кўрилган. Шу сабабдан таълимда ишлаб чиқаришнинг барча муҳим бўлимлари шунчаки иштироксиз қолапти. Аммо шу ўринда шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, ўқув тарбия ишлари технологик мантиқ эмас, ахлоқий ваъз (насихат) асосида қурилган бўлсада маълум даражада давлат бюртмасини бажарган эди. Ахборот сонининг кўпайиши, халқ хўжалигининг автоматлашуви саноатга компьютернинг кириб келиши педагогик ишлаб чиқаришни технологик асосида қуришнинг, ўқитувчи фаолиятини эса технологиялашувини талаб қилмоқда. Шунинг учун олдиндан белгиланган мақсад натижаларини таъминлаш жараёнда ўқитувчининг иштироки, жонли сўзини инкор этилмаслиги керак.

Ўқитувчи фаолияти технологияланувчанлигининг мезонлари. Н. Саидахмедовнинг таъкидлашича педагогик технология моҳияти жиҳатидан бошқа технологиялар билан бир сафда туради, чунки у ҳам шериклари қатори ўз хусусий соҳасига методлари ва воситаларига эга. Бироқ у инсон онги тафаккури билан боғлиқ билимлар соҳаси сифатида мураккаб ва ҳаммага ҳам тушун-

тириш мумкин бўлмаган педагогик жараёнини ифода этиш билан ишлаб чиқаришдан биологик, тиббиёт, ахборот технологиялардан ажралиб туради. Унинг ўзига хос жиҳати -тарбия компонентларини мужассамлаштирганлигидир. Технологиянинг самарадорлиги инсон ўзини кўп қиррали томонлари билан қанчалик тўлиқ намоён бўлаяпти, унинг психологик касбий жиҳатлари, уларни келажакда ривожлантириш қандай ҳисобга олинаёпти деган сўровларнинг ечимига боғлиқдир. Шу жиҳатдан технология шахсни ривожланиш босқичларини лойиҳалаштириш, ташҳислаш каби имкониятларга ҳам эга бўлади. Бу эса ўқитувчининг технологик жараён билан ишлаш қобилиятига боғлиқ.

Ўқитувчининг меъёрий ҳужжатларга кўрсатилган талаблар асосида йўл қўйиладиган чегаравий кўрсаткичлар доирасида таълим-тарбия вазифаларини бажариш ҳолати ишлаш қобилияти деб аташ мумкин. Бинобарин у ёки бу фан ўқитувчининг маҳоратини аниқлашда унинг фаолияти давлат таълим стандартлари талабларига ва педагогик шартларга нечоғлиқ мос келиши назарда тутилади. Н.Сайидахмедовнинг таъкидлашича педагогик наشرларда ўқитувчи фаолиятини баҳолаш учун қатор кўрсаткичлар тавсия этилади, жумладан:

1. Педагогик натижавийлик - ўқитувчи ўқитган гуруҳда фан бўйича ўзлаштиришнинг ўртача қиймати;
2. Ўқитишнинг илмийлик даражаси - ўқитувчининг ўқув элементларини фан абстракцияси поғоналари бўйича тушунтириш;
3. Таълим мазмунини методик тайёрлаш - умумийлиги, изчиллиги ҳаракатдалиги ортиқча эмаслиги каби талабларни эътиборга олиниши;
4. Таълим у ёки бу натижани қўлга киритиш йўлларида самарали фойдаланиш ва ҳоказо.

Умуман айтганда ижодкор ўқитувчи учун асосий касбий -меъёрий кўрсаткич биринчи навбатда ўз фаолиятини педагогик жараёнида бунёдкор шахс сифатида ҳис этиши ва англаб етишидир. Педагогик фаолиятга кириб келаётган ҳар бир киши кўринишдаги касблар тизимида тасаввур этиши керак. Бу сифатни аниқлаш йўллари хилма хил. Мисол сифатида қуйидаги сўровномани келтирамиз:

1. Бошқалар сизни мулоқотда хафа қилиб қўядиган, озор берадиган шахс деб ҳисоблайдими?
2. Сизнинг дилингизда мулоқот жараёнидаги эхтирослардан ҳосил бўлган хафагарчилик ёки хурсандчиликлар узок сақланиб қоладими?
3. Кайфиятингизда кўтарилиш ёки тушиш ҳоллари тез-тез бўлиб

турадими?

4. Танқиддан оғир ва узоқ азият чекасизми?
5. Сизни шовқин қувноқ гуруҳ кучли чарчатадими?
6. Янги одамлар билан танишаётганингизда ўзингизда сезиларли даражада ноқулайлик, уялиш ҳолатлари кечадими?
7. У ёки бу ҳақида одамлардан сўрагандан кўра китоблардан билиб олишингиз энгил ва ёқимлими?
8. Ёлғиз дам олишни, жимжитликка бўлишни тез-тез истаб турасизми?

9. Мулоқот жараёнида керакли сўзларни узоқ қидирасизми?

10. Сиз кенг даврада янги танишувдан кўра доимий таниш бўлган кичик гуруҳни хоҳлайсизми?

Агар жавоблар кўпчилик саволларга "ҳа" тарзда бўлса, очиги педагогик фаолият осон кечмайди. Ўқитувчи касбий шахсий тарбия ишлари соҳасида кўп меҳнат қилиши керак бўлади. Энг муҳими хусусий педагогик фаолият моҳиятини аҳамиятини ва мақсадини тушуниб етиш, доимий равишда жорий ўқитиш вазифаларини истиқболлари билан бирга олиб боришини уддалаши керак. Шу қобилият ўқитувчида бўлмаса у яхшигина бажарувчи бўлиши мумкин лекин ҳеч қачон ижодкорлик поғонасига кўтарила олмайди.

Педагогик технология эса доимо таълим мақсадини аниқ ўрғанишдан бошлаб то унинг натижаларини баҳолашгача бўлган босқичларнинг ҳар бири учун ижодий фаолиятни талаб этади. Хўш ўқитувчи фаолиятининг технологияланувчанлик даражаси қандай мезонлар билан ўлчанади? бундай мезонлар сифатида қуйидагиларни алоҳида ажратиш мумкин:

-ўрнатилган мақсаднинг ташхисланувчанлиги - ўқувчи томонидан дидактик жараён махсули сифатида ўзлаштирилган аниқ ўлчамли тушунчалар, атамалар, фаолият турлари;

-таълим мазмунинг ўқув унсурлари ёрдамида баён қилишда абстракция поғоналарнинг ва ахборотларни ўзлаштириш даражасининг ҳисобга олиниши;

-ўқув материалларини ўзлаштириш босқичларининг етарлича антикий қаъиятлиги дидактик жараён структурасига мослиги;

-ўқув жараёнига янги воситалар ва ахборотлаштириш методларининг жорий этилиши;

-ўқитувчининг қоидабон ва эркин, ижодий фаолиятидаги мумкин бўлган четга чиқиш чегарасининг кўрсатилиши;

-ўқувчи ва ўқитувчи фаолиятида шахсий мотивлашганликнинг таъминланиши (эркинлик, ижодиёт, курашувчанлик, ҳаётий ва касбий моҳият ва бошқалар);

-ўқитиш жараёнининг ҳар бир босқичида коммуникатив муносабатларнинг, ахборот техникалари билан муомала қилишнинг мақсадга мувофиқлиги.

Ўйлаймизки, бу кўрсаткичлар лойиҳаланган ўқув жараёнининг технологик даражасини тўлиқ ифодалайди. Амалга жорий этилиши эса, ўқитувчини юқори малакали мутахассисга айлантиради ўқувчининг янги қирраларини очади. Шу билан биргаликда тақлиф этилганлар ҳақиқатнинг охириги бекати деган фикрдан узоқмиз, чунки педагогик технологияни лойиҳалаш шунчалик мураккаб жараёнки, у ҳар бир таълим тури, ҳар бир фан учун ўзига хос ижодкорликни талаб этади.

Агар ўз педагогик фаолиятингизнинг ушбу мезонларига таъминлаётган бўлсангиз, сиз лойиҳа муаллифисиз. Энди методист ўқитувчиликдан "педагог технолог" даражасига кўтарилдингиз. Шундай янги касбий фаолият ҳар бирингизга насиб этсин.

Шундай қилиб, ўқитувчи фаолиятининг технологияланиши таълим-тарбия жараёнига техник воситаларни қўллашдан хабардорлигини англатар экан, бугунки кун ўқитувчиси бунини чуқур англаши, педагогик ишлаб чиқариш жараёнида ўзини тайёрлаб бориши лозим. Шундагина у давлатнинг мактаб, ўқитувчи олдида қўйган бюртмаси, баркамол шахсни шакллантириш ҳамда "Таълим тўғрисида" ги Қонун, "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури" вазифаларини бажаради. Бу ҳар бир жонкуяр, фидокор, ватан, халқ учун ёнаиб яшайдиган ўқитувчи учун муқаддас бурч.

Ўқитувчининг таълим жараёнидаги маҳорати ва маъданияти

РЕЖА:

1. Педагогик маҳорат ва маъданияти ҳақида тушунча

2. Ўқитувчи фаолиятида педагогик маҳорат ва маъданияти ўрни ва аҳамияти

Маълумки, ҳамма касблар ҳам аввало устоз-муаллим ўргатади. Дастлабки сабоқни ҳам ўқитувчи беради. Дастлабки она - Ватан сўзларининг маъносини, моҳиятини ҳам ўқитувчи ўргатади. Шунинг учун ҳам барча касблар ичида ўқитувчилик - муаллимлик касби ўта шарафли ва масъулиятли ҳисобланади. Мана шу ўринда табиий равишда савол туғилади. Хўш, ўқитувчи ким? У қандай сифатларга эга бўлмоғи керак? Хусусан, бугунги кун ўқитувчиси қандай малакалар билан қуролланмоғи даркор? ва бошқалар.

Ўқитувчи жамиятнинг ёш авлод таълим - тарбиясига қўйилган ижтимоий буюртмасининг асосий ижроچисидир. Шунинг учун ҳам республикаимиз Президенти И. А. Каримов "Тарбиячи - устоз бўлиш учун, бошқаларнинг ақл - идрокини ўстириш, маърифий зиёсидан баҳраманд қилиш, ҳақиқий фуқаро этиб етиштириш учун, энг аввало тарбиячининг ўзи айнан шундай юксак талабларга жавоб бериши, ана шундай буюк фазилатларга эга бўлиши керак" - деган эди. Дарҳақиқат ўқитувчилик касбида чуқур билимдонлик, зукколик ўз касб маҳоратини мунтазам такомиллаштириб боришга иштиёқ бўлмас экан, у яхши устоз - ўқитувчи бўла олмайди. Зеро, давлатимизнинг истиқболи, Президентимиз томонидан олға сурилаётган барча ислохатларнинг ижобий ечими ана шу кўп минглик зиёкорлик ишининг самарасига боғлиқ. Шунинг учун ҳам бугунги мустақиллик шароитида ўқитувчилик касбига бўлган эътибор ва эҳтиёж ҳар қачонгига нисбатан ортиб бормоқда. Шунинг билан бирга ўқитувчи олдига қўйиладиган талаблар ҳам ўзгача бўлмоқда. Чунки, бугун Ўзбекистон мустақил Давлат сифатида жаҳонга

юз тутар экан, бу борада педагог - ўқитувчиларнинг ўз ўрни, ўзига хос моҳияти борлигини асло унутмаслик лозим.

"Қадрлар тайёрлаш миллий дастури"да кўтарилган барча тадбиру-амаллар республикамизнинг ақлий салоҳиятини оширишга қаратилган экан. Бу энг аввало ўқитувчи касбига бўлган муносабатни туб жиҳатдан ўзгартиришни, унинг маънавий - ахлоқий ва ақлий камолотини ошириш лозимлигини тақозо этади.

Демак, бу фикрларни илмий - назарий таҳлил қилиш, шундай хулосаларга олиб келади:

Биринчидан - ўқитувчи педагогик фаолиятга қобилияти бор, ижодкор, ишбилармон, болажон бўлмоғи

Иккинчидан - миллий ва умуминсоний қадриятларни яхши англайдиган ва мукаммал эгаллаган, диний ва дунёвий билимлардан огоҳ, маънавий - ахлоқий баркамол инсон сифатида обрў - эътиборга эга бўлмоғи;

Учинчидан - имон -эътиқоди бутун, ҳар қандай оқимларга ва кўринишларга ўзининг қатъий муносабатини билдира оладиган, энг муҳими Ўзбекистоннинг мустақил давлат сифатида майдонга чиқишига ишонадиган ва бошқаларни ҳам ишонтира оладиган бўлиши;

Тўртинчидан - ўқитувчи ватанпарварлик ғояси билан суғорилган бўлмоғи ва ўз тарбияланувчиларини ҳам ана шу йўлда фидокорликка ундамоғи;

Бешинчидан -педагогик касбига доир билимларни яъни психологик, педагогик малака ва маҳоратни, илмий-назарий ва амалий билимларни пухта эгаллаган бўлиши;

Олтинчидан - болаларни севиш, улар руҳиятини яхши билиши, шунингдек, уларнинг ёши ва индивидуал хусусиятини ҳисобга олган ҳолда улар билан муомалага кириша олиши;

Еттинчидан -ўқитувчи эркин ва ижодий фикрлай олиши, талабчан, адолатли бўлмоғи;

Саккизинчидан -ўқитувчи одобли, иболи ва ҳаё соҳиби бўлиш билан бирга, ўз тарбияланувчиларини ҳам ана шундай сифатлар билан қуроллантиришга ҳаракат қилмоғи;

Тўққизинчидан- ўқитувчи ўз сўзига ва қилаётган ишига болаларни ишонтира оладиган, обрў - эътиборли шахс бўлмоғи;

Ўнинчидан - ўқитувчи ўткир сухандон, мантиқий фикрловчи, ўқувчиларга берилиши лозим бўлган маълумотни изчил ва кетма - кетлик принципи асосида етказиши;

Ўн биринчидан - ўқитувчи маданиятли, эстетик дидли бўлиши билан ўзининг тарбияланувчилари учун ибрат бўлиб қолмоғи керак.

Агар ўқитувчи ана шундай сифатларни ўзида мужассам қила олса кадрлар тайёрлаш миллий моделида қайд этилган ўқитувчи тамойилига қўйилган талабларга тўлиқ жавоб бера олади дейиш мумкин.

Ўқитувчилик касбини эгаллаш учун, албатта, табиий қобилиятлар билан бирга, жисмоний ҳам руҳий хислатлар ҳам шаклланган бўлмоғи даркор. Акс ҳолда ўқитувчилик касбини танлаган бундай шахслардан на жамиятга, на ўзгаларга ҳеч қандай манфаат бўлмаслиги турган гап.

Педагогик фаолиятнинг мазмуни асосан ёш авлодни ҳаётга, меҳнатга тайёрлаш учун халқ олдида, давлат олдида жавоб берадиган, болаларга тарбия бериш учун, лаёқатли, талаб доирасида барча ақлий ва ахлоқий салоҳиятга эга бўлган махсус тайёргарликдан ўтган шахсларнинг алоҳида фаолиятига айтилади. Аниқроқ қилиб айтганда ўқитувчиларнинг меҳнат фаолияти комил инсонни тарбиялашга қаратилган мураккаб, зиддиятли ва узоқ давом этадиган жараёндир.

Ўқитувчилик касбини эгаллаган ҳар бир инсон аввало ўқитувчи шахсига хос хусусиятларни ўзида мужассам этиши; шунингдек, ўқитувчининг руҳий - педагогик тайёргарлигига қўйиладиган талабларни атрофлича ўзлаштирган бўлиши; танланган ихтисос юзасидан керакли доирада педагогик маҳорат, техника, такт, зий-оаклик, кузатувчанлик, билимларни болаларга етказа олиш қобилиятига эга бўлмоғи жуда муҳим.

Ўқитувчи гўзаллик соҳибидир. У олижаноб шарафли касб эгалари ҳақида не-не азиз одамлар қўлларига қалам олиб жўшқин хисларини, энг яхши эзгу тилакларини оқ қоғозлар бетига битмаган дейсиз. ҳаёт абадий. Аммо у ёш авлод билан барҳаёт. Авлод бор экан, унга таълим ва тарбия берадиган меҳри дарё ўқитувчилар ҳам абадий барҳаёт яшайверади. ҳаётнинг бу шарафли касб эгаларига бўлган эҳтиёжи ҳам абадийдир. Ўқитувчи бамисоли боғбон. У ёшлик гулшанининг боғбони. Мактаб, ўқув юрти - ёшлик гулшани, ёш авлод унинг бебаҳо ниҳоллари, устоз ўқитувчилар бу боғнинг оқил, миришкор, меҳрибон боғбонларидир. У ўз боғидаги меваларнинг ранго-ранг ва соғлом бўлиши учун курашади. ҳар бир шогирдини бахтиёр кўришни орзу қилади. Дарахт-ни ширин мева, ўқитувчини эса оқил, баркамол шогирд безайди.

Бу касбнинг фахру - ифтихори шундаки, ўқитувчи тарбиялаб ўстирган ниҳолларнинг ҳосили қанчадан-қанча авлодларни баҳраманд қилади. Энг бахтиёр, пири бадавлат одамлардан бири ўқитувчи. У дунёдаги ҳар қандай жавоҳирдан ҳам қимматли бўлган инсон фарзандини вояга етказиб, уни улуғ ишларга ворис қила-

ди. Касблар ичида алоҳида фахр ва ифтихор билан тарона этиладигани ўқитувчилик касбидир. Чунки бирор соҳа йўқи, унга ўқитувчининг бевосита ёки билвосита қўшган ҳиссаси бўлмасин. Ўқитувчининг билимидан, ақл-заковатидан, меҳр-муҳаббатидан баҳраманд бўлмаган киши йўқ.

Замонамизнинг забардаст олим ва шогирдлари, шоир ва санъаткорлари, фазогирлари, ишчиси, ўрмончиси, шифокори, курувчи-инженери - ҳаммаси ўқитувчидан таълим олган. Шунинг учун ҳам халқимиз - тоғ чўққиларидан юксак меҳр-муҳаббатини, қуёш нуриддек жўшқин қалб ҳароратини "ўқитувчи" деган сўзга сингдирган ва бу номни катта эъзоз билан тилга олади.

Биз ўқитувчилар касбимиз билан қанча фахрлансак, умримизнинг бебаҳо ҳосили - севган касбимизнинг дурдона меваси, фахру ифтихоримиз бўлган шогирдлар билан бахтиёримиз. Улуғ Ватанимизнинг қайси ерига борсак, "Салом, устоз, ўқитувчим", деб шогирдларимиз пешвоз чиқишади. Биз шунда ўзимизни қанчалик бахтиёр инсон эканлигимизни чуқурроқ, ҳис этамиз. Умримизга яна умр қўшилгандек ўзимизни тетик сезамиз. Ана шу нарса бизга яна куч-қувват ва касбимизга бекиёс муҳаббат бахш этади. Ўқитувчи меҳнатини тақдирлаш "Халқ ўқитувчиси" деган юксак унвоннинг таъсис этилишида яна бир ёрқин ифодасини топди.

Ўқитувчи ўзига бўлган бу ҳурмат билан бирга унга ёш авлодни тарбиялаш каби фахрли, айна замонда жуда мураккаб ва масъулиятли вазифа ишониб топширилганлигини жуда яхши билади.

Илмий-техника тараққиёти катта суръат билан ривожлана бораётган бир шароитда ҳаёт бизнинг олдимизга янгидан-янги вазифаларни қўймоқда.

Дарс биздан бола тарбиясига атрофлича ёндашишни, ёш авлодни ҳар тарафлама ривожлантиришни талаб этмоқда. Шундай шароитда ўқитувчининг ўзига хос ўрни ва мавқеи қандай бўлиши керак. Бу касб эгаси ўзига хос ижтимоий, сиёсий, педагогик ва шахс талабларига жавоб бера олиши учун у қандай сифатларни ўзида мужассамлаштириши керак? деган қонуний савол туғилди.

Ўқитувчи қуйидаги фазилатларга эга бўлиши керак: инсоний ғоявийлик, инсоний эътиқодлилик, ватанга содиқлик, меҳнатсеварлик, ижтимоий бурчни чуқур англаш, инсон манфаати сингари улуғвор мақсад йўлида мумтоз ниятлар, темир ирода билан кураша билиш, ҳаққонийлик, принципааллик, мудом меҳнаткаш халқ билан ҳамдам ва ҳамкорлик, халқ манфаатини ҳамма нарсадан устун қўйиш, ҳаётда фаол позицияда туриш, янгиларни сезиш ва уларни ҳаётга жорий этишда ташаббускорлик кўрсатиш,

ахлоқий поклик ва ёш авлодга меҳрибонлик, оқилона талабчанлик, юксак маданий хулқ, нафосат, тил ва дил бирлиги, фан асосларини, жамият, табиат ва инсон тафаккури қонуниятларини чуқур билиш ва амалда қўллай олиш, ҳар соҳада ёш авлодга ўрнак кўрсата билиш.

Ўқитувчининг жамиятдаги муаллимлик вазифаси ана шу фазилатларни ўзида тўла мужассам бўлишини тақозо этади.

Ўқитувчи, энг аввало, йўл кўрсатувчи ёрқин юлдуз бўлиб, у ўз фаолиятида юксак ахлоқ-одоб қоидаларига таяниб иш кўради ва уни ижодий равишда бойитишга ўз ҳиссасини қўшиб боради.

Маълумки, киши ўз-ўзидан эътиқодли бўлиб қолмайди. Кишидаги инсоний эътиқод табиат тараққиёти, жамият тараққиётига оид фанлар асосларини чуқур эгаллаш ва олинган билимларни ва улуғ ҳаёт тажрибалари билан узвий боғлаб таҳлил қилиш ва умумлаштириш орқали ҳақиқатни, борлиқни англаш ва уни гўзал қилиш учун кураш натижасида шаклланади. Улуғ гоёларга эътиқодини куйдира оладиган ўт, улуғ маслак йўлида курашаётган инсоннинг иродасини бука оладиган куч йўқ.

Ҳоёси саёз киши ҳаёт уммонининг тубига ета олмайди ва ундан жавоҳирларни теришга ҳам қодир бўлмайди, қаноти қисқа қушлар узокқа парвоз қила олмаганидек, ҳаётнинг ривожланиш қонуниятларидан беҳабар киши, ҳусусан, шундай ўқитувчининг келажакни кўра олиш имконияти чекланган бўлади.

Шарафли ва яхши ишлар оғизда эмас, балки амалда бажарилади. Айниқса, ўқитувчининг эътиқоди ва тилак - орзулари унинг амалий фаолиятига айланмоғи лозим. Агар кишининг улуғвор фикр ва гоёларига, гўзал ҳис - туйғуларига, дилдаги эзгу ниятларига монанд амалий хатти - ҳаракати қўшилса, нур устига аъло нур бўлади.

Зиёкор ўқитувчи ҳалол меҳнат қилиши, ўз бурчини тўлиқ, адо этиши, айтган сўзларига амал қилиши зарур. Шунда халқ унга ишонади.

Ўқитувчи - зиё тарқатувчи. У замон билан ҳамнафас одим ташлаши, фан-техника ютуқларини, барча янгиликларни тарғиб этиши керак. Ўқитувчи халқдан бир қадам олдинда юриб, одамларни ўз ортидан эргаштириши даркор.

Ўқитувчилик касбига қадам қўйиш ниятида бўлган одам ўз-ўзига: шу касбни севаманми, дилимда бу ҳавас ўти борми? мен болажонлик фазилатига эгаманми? бир умр ана шу ниҳоят мураккаб, лекин шарафли касбнинг жозибали сеҳри билан яшай оламанми? деган саволларни ўзига бериб, ўз қалби билан гаплашиб олмоғи лозим.

Инсонни эл хурматига сазовор этувчи яхши фазилатлардан бири танлаган касбида садоқат билан ишлай билишдир. Касбда қўнимли бўлиш инсонни безовчи зийнат бўлибгина қолмай, ишни унумли қилади. Бир ерда, бир касбда узоқ ишлашда ҳикмат кўп. Доно халқимиз: "Дарахт бир ерда кўкаради" деб бежиз айтмаган. Умуман ҳар бир инсон бир касбда, иложи борида бир жойда қўним билан ишлаши унинг ўзи учун ҳам, жамиятимиз учун ҳам фойдали. Билъакс ишда, касбда қўнимсизлик одамнинг ўзига ҳам, жамиятга ҳам фойдасиздир.

Минг афсуски, айримларнинг иш фаолиятини кузатар экансиз, унинг меҳнат дафтарчасида ўнлаб иш жойини алмаштирганлигини кўриб, гоҳо фикрга толасиз. Бир ерда унолмайдиган, ишда қўнимсиз бундай читтак нусхалар кўпинча жамиятимиз тартиб - қоидаларига риоя қилмаётган, интизомсиз кишилардир. Ҳатто, қандай бўлмасин бир амаллаб диплом олишнинггина кўзлаб, педагогика олий ўқув юртларига кираётган, кейинчалик ишдан-ишга кўчиб юрган кишилар анчагина учраб туради. Бундай кишилар ўқитувчиликка ўз хоҳиши билан эмас, балки ота-оналарининг ва бошқаларнинг гапи билан кириб қолган бўлади. Чунки уларнинг тарбиячилик касбига меҳри йўқ, бу касбнинг шавқ-завқини сезмайдилар. Шунинг учун уни ардоқламайдилар.

Давр биз педагоглардан, ота-оналардан, тарбияшунос олимлардан бола истеъдодини ёшлигида, боғчада ва мактабда аниқлаш, жамиятнинг талаб ва эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда уни ўстириш шакл ва методларини яратишни талаб этмоқда. Ҳар қандай киши ҳам ўқитувчи бўла олмаслигини илмий тадқиқотлар кўрсатмоқда. Ўқитувчилик касбини эгаллаш учун кишида қобилият, муайян малака ва маълум тайёргарлик бўлиши лозим.

Кўпгина ўқитувчилар ўзларининг касбига фидойилиги ва маданияти, гўзал маънавий фазилатлари билан эл хурматига сазовор бўладилар.

Ўқитувчи бўлиш учун касбни севишдан ташқари, ўз фани бўйича чуқур, шунингдек ёндош фанлар соҳасида ҳам кенг билимга эга бўлиш керак. Бола билимдон ўқитувчини ҳурмат қилади. Ёш инсон қошида обрўйини қозонишни истаган ўқитувчи ўз камолоти устида муттасил, доимий ишламоғи лозим.

Ҳаёт, фан ва маданият жуда катта суръат билан ривожланмоқда. Ҳозир ахборотлар ниҳоятда кўпайган давр. Ахборотлар оқими ичидан ўзи учун энг муҳимини топа олиш биз ўқитувчилардан тинмай ўқишни талаб этмоқда.

Афсуски, олий ўқув юртида олган билими билан чекланаётган, билим доираси дарсликдан нарига ўтмайдиган

ўқитувчилар ҳам кўп. Бундай ўқитувчи ўз ўқувчиларидан орқада қолмоқда. Чунки ўқувчи бой ва кўп қиррали ахборотдан баҳраманд. Бу ўқитувчининг обрўйини туширмоқда.

Ўқитувчи ўз устида ишламаслигининг ёмон оқибати шундаки, у ўқувчилар умрини зое кеткизади. Ўқувчининг олтин вақтини беҳуда оладиган ўқитувчи эса бир умр зиё бермай, дудлаб ётган чирокни эслатади. Зиёкор-ўқитувчи эса мудом порлаб нур бермоғи, ўз зиёсидан авлодни баҳраманд қилиши лозим.

Инсон бошқа бировга нур бериши учун ўзи порлаши керак. Ўз устида ишламай, ҳаётдан орқада қолаётган айрим ўқитувчиларнинг ишлари кўнгилсиз оқибатларга олиб келиши мумкин. Шундай экан, азиз ўқитувчи, синфда сенга термилиб турган ва сендан руҳий озиқ кутиб ўтирган қора кўзлар олдига асло тайёрланмай кира кўрма! Акс ҳолда, у чўлпон кўзларда ўзингга нисбатан ғазаб ва нафрат ўтини ёққан бўласан.

Педагогик маҳорат - бу ўқитувчи нутқининг равон ва таъсирчан ўтилаётган мавзуга ўқувчи диққатини торта оладиган, мавзуга мос кўргазмалар ижод қилиб ва ундан унумли фойдалана оладиган, ҳар қандай шароитда ҳам ўқувчи қалбига йўл топа оладиган, ҳар бир дарс боланинг қизиқиш ва фаолиятини ошириша оладиган кишини тушунамиз.

Педагогик маҳорат - изланиш, ижодий меҳнат маҳсули. Педагогик маҳорат ҳамма ўқитувчилар учун бир қолипдаги иш услуби эмас, балки у ҳар бир ўқитувчининг ўз устида ишлаши, ижодий эҳнати жараёнида юзага келадиган жараёндир.

В.А. Сухомлинский ўзининг "Чин инсонни қандай тарбиялаш керак" деган асарида "Ўқитувчининг меҳнатини бирор нарса билан қиёслаб ҳам, таққослаб ҳам бўлмайди". Тўқувчи бир соатдан кейинроқ ўз ишининг ҳосилини кўради., пўлат эритувчи бир неча соатдан сўнг оловдаги метал оқимидан шодланади. Бу унинг орзусини юксак чўққиси; ер ҳайдовчи, дон сепувчи ғаллакор бир неча ойдан кейин далада ўстирган бошоқлари ва бир сиқим донидан завқланади. Ўқитувчи эса ўз ижодининг маҳсулини кўриш учун йиллаб меҳнат қилиши керак. Ўқитувчи ҳар бир минут, ҳар бир дақиқада ўзининг ўттизта ёки қирқта тарбияланувчисидан ҳар бирини кўриб туриши, у шу дақиқада нималар ўйлаётганлигини, қандай ғам-аламлар уни ташвишлантираётганлигини билиши керак-деган фикрларни баён этади.

Педагогик маҳорат бир қатор компонентлардан таркиб топади. У педагогика ва психология бўйича илмий билимларни, яъни касбий билимлар, касбий қобилият, педагогик этика ва педагогик техникани ўз ичига олади.

Педагогик маҳоратнинг асосий негизи бу - касбга оид билимларни пухта ўзлаштиришдан иборатдир. Ўқитувчи ўқув юртидаёқ илмий билимлар системасини пухта эгаллаб олиши керак. Педагогик маҳоратни эгаллашда психология ва педагогика фанига доир билимлар катта роль ўйнайди. Илмий психологик ва педагогик билимлар системасининг мавжудлиги ўқитувчиға фақат ўз синфини ҳамда айрим ўқувчиларни ўрганиш ва уларнинг тўғри феъл атворларини тушунишгагина эмас, балки болалар жамоаси ва унинг ҳар бир аъзосини ривожланиш истиқболини ҳам белгилаш имконини беради.

Муваффақиятли ишлаш учун ҳар бир ўқитувчи педагогик маҳоратга эга бўлиши зарур. Педагогик маҳорат эгаси оз меҳнат сарф қилиб, катта натижага эришади. Ижодкорлик ҳамиша унинг ҳамкори бўлади. Педагогик ишга қобилиятли, истеъдодли кишидагина педагогик маҳорат бўлиши мумкин. қобилият эса фаолият жараёнида пайдо бўлади ва ривожланади. қобилиятли ва маҳоратли ўқитувчи олдида эса ҳозирги кун талаби асосида ватанимиз равнақи учун хизмат қила оладиган, буюк ватанни дилдан севадиган ва бу йўлда ўз жонини ҳам аямайдиган ёшларни ватанга меҳр - муҳаббат руҳида тарбиялаш вазифаси туради.

Олий мажлиснинг тўққизинчи сессияси "Таълим тўғрисида" ва "Кадрлар тайёрлаш бўйича Миллий дастур тўғрисида" қонунларни қабул қилди. Бу қонунлар узлуксиз таълим тизимининг ўзбек моделини аниқлаб берди.

Узлуксиз таълим тизимини ислоҳ қилиш муаммолари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президенти И. А. Каримов: "Ўқитувчи ва мураббийларнинг ҳаётий талабларини қондириш, уларни рағбатлантириш, уларнинг ўз иши, касбидан мамнун бўлишини таъминлашимиз лозим ва ... бу масалани ечмасдан туриб, келажак авлод тарбияси тўғрисида гапиришнинг ўзи мутлақо номақбулдир", -деб таъкидлаган эди.

"Таълим тўғрисида"ги ва "Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури" ўқитувчилар олдиға жуда катта ва масъулиятли вазифалар юклади. Бу эса ўқитувчилардан ўз устларида мунтазам тинмай ишлашлари ва ёш авлодни ўз Ватаниға, халқиға муносиб инсонлар қилиб тарбиялашни талаб этади.

Ўқитувчилик касби улўғ ва шарафли, мураккаб, ўз ўрнида масъулиятли касблардан биридир. Дунёдаги барча инсонларни комил бўлиб етилишиға ўқитувчи сабабчи бўлади. Барча жойлардаги ҳамма касб-хунар, илмми, олим-фузалолар ўқитувчининг меҳнати самарасидир. Ўқитувчи меҳнатини бирор нарса билан таққослаб бўлмайди. Ўқитувчилик касбини эгаллашға интилаётган

ҳар бир инсон ўзида аввало ирода, сабр-матонат, педагогик маҳоратни, ўқитувчилик ихтисослигига хос билим, малака, кўникмаларни эгаллаши лозимдир.

Маҳоратли ўқитувчи ўзини маҳорат эгаси санаса у қуйидаги билим, кўникма, малакаларни эгаллаган бўлиши зарурдир.

1. Ўқитувчи дунёқараши кенг, ҳамма воқеа, ҳодиса устида эркин фикр юрита олиши зарурдир.

2. Мустақил Ўзбекистонимиз ўқитувчиси биринчи галда ўзи ўқитадиган фанни чуқур эгаллаган бўлгандагина ўқувчиларда умумий ва касбий таълим сифатини ошира олади ва уларда фан - техника ҳамда амалий фаолиятга қизиқиш ва истак ҳосил қила олади.

3. Ўқитувчи ҳозирги замон фан-техника талабига мувофиқ яхши дарс бериши ва унинг ҳар минутидан унумли фойдаланиши зарур.

4. Ўқитувчи яхши ўқитувчи бўлиши учун педагогика, психологияга кўшиб, ўз фанининг методикасини яхши билмоғи лозим.

5. Ўқитувчининг умумий маданияти юқори бўлиши билан бирга бу касб адабиёт ва санъат соҳасидаги билимларга эга бўлишни талаб қилади.

6. Ўқитувчи педагоглик одобига риоя қилиши керак. Педагоглик одоби ўқитувчилик касбига хос фазилатлардан бўлиб, у ўқитувчининг болалар билан ишлаши жараёнида унинг тажрибаси маҳорати ошади.

7. Ўқитувчи педагоглик маҳоратига ва ҳар томонлама билимга эга бўлиши керак, чунки унга ўқувчилар ҳар соҳада мурожаатлишлари мумкин.

Ва ниҳоят ўқитувчида ўқитувчига хос бўлган қобилиятлар мутассам этган бўлиши лозим.

Жумладан, кейинги фикрларимиз ўқитувчилик қобилияти устидадир. Шу ўринда, аввало, қобилият нима эканлигини билишимиз мақсадга мувофиқдир.

қобилиятлар билим, кўникма ва малакаларни эгаллашда намоён бўлса ҳам билимлар ва кўникмаларни эгаллаш билан боғланиб қолмайди.

қобилиятлар - бу имконият у ёки бу ишда маҳоратнинг зарур даражаси эса воқеилиқдир. қобилиятлар фақат фаолиятда шунда ҳам фақат ана шу қобилиятларсиз амалга оширилиши мумкин. Бўлмаган фаолиятдагина намоён бўлади.

Коммуникатив қобилият ҳам ана шундай қобилиятлар жумласидандир.

Коммуникация тушунчаси ижтимоий маънога эга бўлган ин-

сонларнинг фикр ёки онгида пайдо бўлган тушунчаларни бошқа инсонларга етказиб беришдир. Бошқача қилиб айтганда юзага келган ахборотни етказиб бериш ҳисобланади. Бу ерда ахборотни ўзга кишига йўллаётган шахс коммуникатор, ахборотларни қабул қилаётган киши реципиент деб аталади.

Ўқитувчининг болалар билан муомиласи муваффақиятли бўлиши кўп ҳиҷатдан унда педагогик қобилиятни мавжудлигидадир. Психологияда қобилиятлар деганда, инсоннинг муайян психологик хусусиятларини тушуниш қабул қилинган. Бу хусусиятлар ўша ўқитувчи вазифасидаги болаларни ўқитиш ва болаларга таълим беришда юксак натижаларни қўлга киритишнинг шарти ҳисобланади. Маълумки шахснинг у ёки бу қобилиятларини ҳосил қилувчи ҳислатлар ва хусусиятлар орасида бир хиллари етакчи роль ўйнайди, бошқалари эса ёрдамчи вазифасида бўлади.

Биринчи навбатда рецепттив, яъни идрок қилишга ҳамиша таалуқли бўлган хусусиятлар (улардан энг муҳим кузатувчанликдир) етакчи роль ўйнайди. Шу ўринда ўқитувчининг коммуникатив қобилияти энг олдинги ўриндаги таъсир қилиш воситаси ҳам ҳисобланади.

Коммуникатив қобилият фақат биргина ўқитувчи ёки биргина тегишли ҳодиса эмас балки, бу ҳаммада юзага келадиغان жараёндир.

Коммуникация жараёни ҳаммада юзага келади-ю, аммо унинг сифат даражаси ҳар хил бўлади, яъни одамлардаги ҳаётий тажриба, билим, малака кўникмалари қобилиятларни бир-биридан фарқлаб туради.

Ўқитувчида коммуникатив қобилиятнинг мавжудлиги, унинг маҳоратли эканлигидан далолат беради.

Коммуникатив қобилият фикрни, ёки бирор тушунча, белгини англатувчи психологик жараён бўлиб, унинг намоён бўлиши уч хилдир.

Улар оғзаки коммуникация, нутқ, Ёзма коммуникация ва имо-ишора, хатти ҳаракатли коммуникация турларидир.

Нутқ бу оғзаки коммуникация яъни тил ёрдамида муносабат қилиш жараёни демакдир. Ижтимоий тажрибада бирон-бир моҳиятни англатадиган сўзлар оғзаки коммуникация воситаси ҳисобланади. Сўзлар эшиттириб ё овоз чиқармасдан айтилиши, ёзиб кўйилиши ёки қар-сақов кишиларда бирон - бир моҳиятга эга бўлган имо - ишоралар билан алмаштирилиши (буни ҳарф бармоқлар ҳаракати билан ифода этиладиган дактилология ва имо ишорали нутқ деб аталади) мумкин.

қуйидаги нутқ турлари фарқ қилинади; ёзма ва оғзаки нутқ.

Бўлажак ўқитувчилар фақат назарий билимларни эгаллаш билан чегараланмасдан амалий малака ва кўникмаларни ҳам эгаллаш зарур, яъни булар педагогик, психологик билимлар асосида ўқувчиларни илмий билим, малака ва кўникмалар билан қуролтира билиш дарс бера билиш, тарбиявий ишларни режалаштира билиш, ўқувчиларнинг жамоа, усулларини танлай билиш, ўқувчиларни индивидуал, жамоа ишларини ташкил қила олиш, сифндан ва мактабдан ташқари ишларни уюштира билиш ва уларга раҳбарлик қилиш, ота-оналар, жамоатчилик ўртасидаги ишларга раҳбарлик қила олиш, спорт, саёҳат, ва бошқа тарбиявий малака ва кўникмаларни олиб боришларидан иборатдир.

Сўз маҳоратли ўқитувчининг эгаллаши лозим бўлган билиш малака кўникмалари устида экан, ўқитувчининг коммуникатив кўникмалари ҳақида тўхталишимиз ва моҳияти аҳамияти ҳақида фикр юритишимиз мақсадга мувофиқ ва муҳим аҳамиятга эгадир.

Маҳоратли ўқитувчининг коммуникатив кўникмаси -бу ўқитувчилик касбига илк тайёргарлик кўра бошлаган даврдан, умуман ҳаётда одамлардаги ўз фикрини ифода этиш усулларини билиш, ўзида мана шу ҳислатларни намоён қила олишдир.

Ўқитувчидаги коммуникатив кўникмалар булар олдиндан ўқитувчининг оғзаки ва ёзма нутқ, имо - ишора орқали фикр ифода этишни билиш ва кишиларни ифода этаётган фикрини тўғри аңглай олишдир.

Юзни ўқиш санъати - бошқа касблар сингари ўқитувчиликка ҳам хос бўлган сифатлардан биридир.

Юзни ўқиш, яъни бирор шахснинг ўз фикрини намоён (яъни оғзаки ва ёзма ҳолатда) қилмаганда унинг юз тузилиши, юзидаги аъзоларнинг баъзи бир ҳаракатларидан аңлаш, тушуна олишдир. Юзни ўқиш аввало психологик жиҳатдан идрок, диққат ва кузатувчанликка боғлиқдир.

Инсонларнинг хурсандлигини унинг юзидаги кўриниб турган тетиклик, хушчақчақликдан аңлашимиз ёки хафаликни эса юзларнинг маюс тортганлиги, кўзларнинг толиқиб кўринишдан билишимиз мумкин.

Ўзгалар ҳолатини тушуна олиш ўқитувчи учун муҳимдир. Сабаби у қандай ҳолат, шароитда ўсган ўқувчиларга дарс бераётганлигини билиш лозимдир. Ўқитувчиларнинг юриш - туриши, ўтириши, ҳаракатидан уларнинг қай ҳолатда юрганликларини билиш мумкин.

Ўзини намоён қила олиш-бу бир қийин ёки нарса орқали эмас, балки билим, малака, кўникма, одоб - ахлоқ муомила, нутқ, муносабат орқали ўзини намоён қила олишдир.

Ўқувчиларнинг янги материални тушуниб ва ўзлаштириб олишлари учун ўқитувчи нутқининг такомиллашганлик даражаси муҳим аҳамиятга эгадир. Болалар педагогнинг нутқий маълумотларига сезгир бўладилар. Бирор бир товушларни нотўғри талаффуз қилиниши болаларда кулгуни чақиради.

Нутқ инсоннинг онгида пайдо бўлган фикрнинг нутқ товушларига тил ёрдамида кўчишидир. Нутқ таъсирли ёки таъсирсиз, тўғри ёки нотўғри бўлиши мумкин.

Нутқ орқали киши ҳолатини тушуниш - кишилар ўз нутқларида ўзларида кечаётган жараёни намоён қиладилар. Шу ҳолатни тушунишдир.

Монотон нутқ болани зериктиради, ноаниқ интонация эса яхши ўзаро яқин суҳбатнинг уюштирилгандан баланд тон болаларда ишончсизлигини келтириб чиқаради.

Товуш одамларда табиатан берилади, аммо бу эса жуда ҳам кўп учрайди. ҳамда яхши товуш махсус машқларсиз йиллар ўтган сари бузилади, ўзгаради.

Педагогик нутқ қуйидагиларни таъминлаб бериши мумкин:

А) педагог ва ўқувчилар орасида ўзаро таъсир этиш ва мулоқатнинг натижаллигини;

Б) фаолият мотивларини, тушунчаларни тўғрилаш ва шакллантириш мақсадида ўқувчи, болалар тафаккурига, ҳис - туйғуларига ижобий таъсир этиш керак;

В) таълим бериш жараёнида билимларни тўлиқ тушунтириш ва мустаҳкамлаш, ўзлаштириб олиш;

Г) ўқувчиларнинг амалий ва ўқув фаолиятини самарали ташкил этиш;

Ўқитувчи нутқининг ўзига хослиги - ўқувчиларга йўналганлиги билан боғлиқдир. Кузатувчан ўқитувчи мавзунини тушунтиришда ўқувчиларга қандай таъсир этишни ҳисобга олган ҳолда иш юритади.

Ўқитувчи нутқига қўйиладиган талаблар, қуйидагилардан иборат функциялар билан белгиланади. Асосий функциялардан бири бу билимларни тўлиқ узатишни таъминлаб бериш. Янги билим беришда ўқитувчи ўз нутқи орқали фақатгина янги билимларни бериб қолмасдан, балки ҳис - туйғуларига ҳам таъсир этиши керак.

Бошқа функцияларидан бири бу ўқувчиларни ўқув фаолиятини самарадорлигини таъминлаб бериш:

Педагогик кузатишлар шунинг кўрсатадики, ўқитишнинг муваффақиятларига асосан ўқитишнинг муваффақиятларига асосан, ўқитишнинг мулоқотга кирилишида учрайдиган педагогик низоларни келтириб чиқармаслик, хато ва камчиликларга йўл қўймас-

ликдир.

Бу хато ва камчиликлар болаларни тўғри, тушуна олмасликдан нутқни тўғри туза олмасликдан, муомилада ҳаммани бир назар билан кўра олмасликдан келиб чиқади.

Уларни олдини олиш йўллари турли хилдир.

Бунинг учун энг аввало ўқувчиларни фанга қизиқтириш шарт. Ўқитувчи ўз шогирдларидан доимо ҳеч бўлмаганда бир неча поғона юқори туриши, керак акс ҳолда болалар олдида унинг обрўси бўлмайди, чунки кутилмаган саволларга ўқитувчи жавоб бера олмасдан қолиш мумкин. ҳолбуки, бола сезгир бўлади ва жуда тез фурсатда ўқитувчининг камчиликларини билиб олади. Ўқитувчилар олдида йўқотилган обрўни тиклаш жуда қийин ҳатто баъзи вақтларда мумкин ҳам эмас.

Ёш авлод тарбиялаш мураккаб ва олижаноб вазифа бўлиши билан бирга айна замонда у ғоят даражада мураккаб, масъулиятли ишдир. Бу вазифани муваффақият билан бажариш учун энг аввало ўқитувчи ўз ишининг шайдоси бўлиши, болаларни севиши, масъулиятларини, бурчларини, ҳулқларини англаб етишлари лозим.

Хулоса қилиб, айтганда мустақил Ўзбекистонимизда ўзининг педагогик фаолиятини олиб бораётган ҳар бир ўқитувчи ўз устида тинмай ишлаши, доимий изланишда бўлиши, ўзидан олдинги педагогларнинг илғор тажрибалари билан доимий танишиб бориши ва шу йўллар билан ўз маҳоратининг тизимларини кенгайтириши лозимдир.

Дидактик жараён - педагогик технология асоси сифатида

РЕЖА:

1. Дидактик жараён тушунчасининг моҳияти ва унинг таркибий қисмлари.
2. Дидактик жараёнда ўқувчи-талабаларнинг ўқув - билув фаолияти.
3. Ўқувчи - талабаларнинг билимларни ўзлаштириш жараёни.
4. Ўқитувчи - педагог - педагогик технология лойиҳасининг асосчиси сифатида.

Таянч тушунчалар: дидактик жараён, ўқитиш жараёни, мотивлар, мотивацион босқич, ўқиш мотивлари, ўқув - билиш фаолияти, бошқариш, мотивация методлари, ўқиш - билиш фаолиятини ташкил этиш ва амалга ошириш методлари, ўқиш ва меҳнатга рағбатлантирувчи методлар, ўқув-билиш фаолиятини бошқариш методлари, ташкилий шакллар, педагог, лойиҳа муаллифи.

1. Олдинги бўлимларда кўриб ўтганимиздек, педагогик технологиялар шахсга йўналтирилган технология ҳисобланиб, шахсни ривожлантириш, тарбияланганлик даражасини юксалтириш учун, аввало ўқувчи талабаларни замонавий билим, кўникма, малакалар билан қуроллантиришни назарда тутди. Замонавий билим, кўникма, малакалар билан қуролланиш жараёнида ўқувчи - талабаларда ўқув материалининг мураккаблигини ўзни паст абстракция поғоналаридан юқори абстракция поғонасига ўтишини тақазо этади. Демак, ўқув материалининг мураккаблигига ҳам абстракция поғоналарига мос ҳолда тўрт даражага бўлинади. Агар бир ўқувчи учун ўқув материалининг биринчи мураккаблик даражаси тушунарли бўлса, бошқаси учун тушунарсиз бўлиши мумкин. Аслида мураккаблик тушунчаси нисбийдир.

Шундай қилиб, ўқитувчи дидактик масалаларни аниқ белгилаб олиш имкониятига эга бўлади. Ўқитувчи фаолиятининг кейинги босқичи-бу дидактик жараён (ёки талабанинг ўқув - билиш фаолияти)ни лойиҳалаш ҳисобланади. Айнан шу дидактик жараён

педагогик технологиянинг асосини ташкил қилади, ёхуд у белгиланган вақт ичида таълим (тарбия) мақсадига эришиш учун ўз мазмунини талабаларга узатиш йўллари аниқлаб беради.

Ўш, дидактик жараён моҳияти нимадан иборат? Уларни лойиҳалашга қандай педагогик талаблар қўйилади?

Психология ва педагогика фанида дидактик жараён мутахассис Н.С.Владимир Павлович, сиз нима учун ўқитиш жараёнини дидактик жараён деб ўқитасиз, улар ўртасидаги фарқ нимадан иборат?

В.П.:Ўқитиш жараёни "классик қоида" га бўйсунди, яъни ўқитувчи

аудиторияга кириб дарс мавзусини (маъруза)ни бошлашдан олдин талабалар диққатини жалаб қила оладиган фаолият босқичи -мотивация (ички туйғу, куч, асос)ни вужудга келтиришдан бошланади. Ана шу мотивация ўқув -билиш фаолиятининг калити ҳисобланади. (февраль, 1981).

Шу масала бўйича кўплаб психологик - педагогик адабиётларни ва тадқиқотларни ўрганишга тўғри келди ва пировард натижада дидактик жараён ўзаро боғлиқ бўлган қуйидаги компонентлардан иборат эканлиги маълум бўлди: мотивация (М), талабанинг ўқув - билиш фаолияти (ЎФ) ва уни педагог томондан бошқариш (Б). Унинг шартли формуласи: $Dж = M + УФ + Б$.

1.Мотивация -бу шахс ҳатти -ҳаракатини юзага келтирувчи ички ҳаракатлантирувчи куч, ҳиссиёт бўлиб, педагог уни бошқаришга ҳаракат қилади ва ўқув жараёнини ташкил этиш учун ҳисобга олади.

Ўқув - билиш фаолиятида мотивация ўз-ўзидан эмас, балки, ўқитувчи ёрдамида вужудга келтирилади. Ўқитувчининг педагогик маҳоратига боғлиқ ҳолда ўқувчиларда ҳосил бўладиган мотивлар учли ёки кучсиз бўлади. Демак, ўқитувчи ҳар бир дарс мақсага (мазмунига) мос келадиган мотивация меъёрини аниқлаши мумкин бўлади. Педагогикада талабаларни дарсга қизиқтириш йўллари хилма хилдир. Бирмунча самарали бўлган методика -бу аммоли вазиятларни машғуллот бошида тузиш, тарихий материаллардан фойдаланиш, қисқа ўлчовли кино дарс ва ҳоказо.

Дидактик жараённинг мотивацион босқичи талабаларни билиш фаолиятига киришиб кетишини тезлаштиришга имкон беради. Бу фаолиятни керакли фаоллик даражасида ушлаб туриш учун уни ташкил этиш методларини танлай олиши керак.

2. Педагогик жараён билан шуғулланувчи ҳар бир кишига маълумки, билимларни ўқувчилар (талабалар) томонидан ўзлаштириши хусусий ўқув фаолияти (психологлар тилида -билиш фаолия-

ти) натижаси туфайли рўй беради. Психологлар бу фаолият тури-ни кенг қамровда ўрганиб чиқдилар ва унинг билим, ҳаракатлар-ни эгаллашга олиб келадиган турли кўринишдаги тизимини аниқ-ладилар. Бу ёндошишларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, ҳар қан-дай ўқув фаолияти (ЎФ) нинг умумий схемаси бўйича қурилади ва ўзида йўналтирувчи (Йх) (мўлжалли), бажарувчи, (Бх) назорат қилувчи (Н) ва тузатувчи (туз) ҳаракатларини мужассамлаштира-ди. Унинг рамзий формуласи: $ЎФ = Йх + Бх + Н + Туз$.

Бу ҳаракатларнинг барчаси ўқитувчи томонидан ёки дарслик ёрдамида турлича тўлиқликдан ва турлича таълим назариясига таянган ҳолда бажарилиши мумкин.

Билиш фаолиятининг йўналтирувчи босқичида талабалар ўқув фани (мавзу) мақсади ва вазифаларини англаб оладилар ёки фаолиятини бажариш босқичлари, бажариш кетма -кетлигини ўрганиш, керакли воситаларни танлаш билан машғул бўладилар.

Билиш фаолиятининг иккинчи - бажарувчилик босқичида тала-балар бевосита ўқув фани мавзуси бўйича ЎЭ ни кетма-кет ўрга-надилар, фанлараро боғланишни кузатадилар ва ўз фаолиятини назорат қиладилар.

Кейинги босқичда мавзу бўйича ЎЭни ўзлаштириш даражаси ўлчанади ва эталон билан таққосланади. Агар ўзлаштириш дара-жаси паст бўлса, у ёки бу босқичда йўл қўйилган хатолар ўқув фаолиятининг тузатувчи босқичида аниқланиб, тузатишга оид ди-дактик жараёни ташкил этади.

4. Дидактик жараённинг сўнгги таркибий қисми - ўқув - билиш фаолиятини бошқариш. Шуни қайд этиш жоизки, ҳар қандай ўқув фаолиятини бошқариш имконияти мавжуд. Бу тизим иккита объек-тдан-бошқарувчи ва бошқарилувчидан иборат бўлади. Агар ди-дактик жараёнда ўқитувчи бошқариш объекти бўлса, ўқувчилар-бошқариш объектидир. Субъект узлуксиз равишда таълим мақса-дига мувофиқ объектга бевосита ёки билвосита таъсир ўтказди. Объект ҳам ўз навбатида субъект томонидан ўрнатилган мақсад ва вазифаларни тўғри англаб етиши ва тўлиқ бажаргандагина ўқув фаолиятининг самараси тўғрисида фикр юритиши мумкин бўлади.

Педагогикада ўқув фаолиятини бошқаришнинг кибернетикада ишлаб чиқилган таснифидан фойдаланишади: очик, ёпиқ ёки цик-лик, ёйилган. Дидактик жараёни бошқаришда кўпроқ циклик тур-даги бошқариш тизими қўл келади. Сабаби, зарурий ўқув ҳара-катлари тўғрисидаги ахборотлар оқими ўргатувчидан тўғри алоқа ёрдамида ўрганувчиларга узатилади, асосий операцияларни ба-жарганлиги ҳақидаги маълумотлар эса, тескари алоқа ёрдамида

ўрганувчидан ўргатувчига узатиш имконияти мавжуд бўлади. Демак, ўқув фаолиятини бошқариш циклик тарзда, яъни "ўргатувчи-ахборот-ўрганувчи" тизими кўринишида амалга ошар экан.

Шундай қилиб, дидактик жараёни лойиҳалаш қонуниятлари билан танишдингиз. Бироқ унинг ҳар бир босқичи илмий жиҳатдан асосланган ўқитиш методлари ва воситаларини танлашни тақозо этади. Дидактик жараёнинг ҳар бир босқичига мос келадиган методлар таснифини биз ишлаб чиқдик. Улар уч гуруҳ методларидан ташкил топади: I-гуруҳ-ўқиш ва меҳнатга рағбатлантирувчи ва мотивацияловчи методлар; II-гуруҳ-ўқув фаолиятини ташкил этиш ва амалга ошириш методлари; III-гуруҳ-ўқув-билиш фаолиятини бошқариш методлари (қаранг: Сайидахмедов Н.С. "Методы обучения школьников механизированному труду" - Т: Ўқитувчи, 1991). Демак, дидактик жараён самарадорлигини белгиловчи омиллардан бири ўқитиш методларини дидактик жараён босқичларига мос ҳолда тўғри танлаш ва уларни оқилона чоғиштириш принципи экан.

Дидактик жараёни ташкил этишда ўқитувчи ўқув-билиш фаолиятининг ташкилий шакллари (6-элемент)ни ҳам таълим мазмунига мос ҳолда танлай олиши керак. ПТ ни лойиҳалаш шартларидан бири ҳам "ташкилий шакллар"ни танлаш ҳисобланади. Педагогикада ўқитишнинг ташкилий шакли деганда талабларни ўқитиш жараёнида қўйилган ташқи шарт-шароитлар йиғиндиси тушунилади.

Маълумки, олий таълим тизимида талабаларнинг билиш фаолияти аудитория (маъруза, семинар, лаборатория, ўқув маслаҳати, синов, имтиҳон ва бошқа) ва аудиториядан ташқари (уйда, кутубхонада тайёргарлик, лойиҳалаш тадқиқотчилики, тўғарак ва бошқа) машғулотлар киради. Педагог ўқув фаолиятининг шакллари танлашда қуйидаги саволларга жавоб топиши керак бўлади: дидактик жараён иштирокчиси ким (ўқувчи, талаба, тингловчи) ва у қандай бошқарилиши керак (ўқув фаолиятини ўқитувчи бошқаради, автоматлашган синф ёрдамида, бошқа техник воситалар ёрдамида: кинофильм, компьютер, модели таълим ва ҳоказо)?

Дидактик жараён у ёки бу техник воситалардан таълим мазмунига мос ҳолда узлуксиз қўллашни тақозо этган. Бу йўналиш ПТнинг мавжудлик шартларидан бирidir.

Замонавий педагогик технологиянинг интерфаол методлари

Бугунги куннинг таълим мазмуни ўқитиш, ўргатиш жараёнида ўқувчини кўпроқ ўйлаш, фикрлаш, ижодий фаолият кўрсатишга ундайдиган дидактик механизмни тақозо қилмоқда. Бу дидактик механизм шундай бўлмоғи даркорки, унда ўқитувчи ҳам ўқувчи ҳам, бор имкониятини максимал ишга сола олсин, ўқитишнинг таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи функциялари тўла амалга ошсин, шахс камолотини таъминлаш учун замин яратиш. Бундай механизм - педагогик технологиянинг интерфаол методлари дир.

Хўш, "Метод" қандай маънода қабул қилинади, интерфаол методлари-дидактик жараён лойиҳасини қандай тарзда амалга ошириш, фаол методлари мавжуд.

"Метод" - грекча *methodos* (методос) сўзи билан ишловчи, мақсадга эришишга йўналтирилган таълим соҳасида ўрганувчи ва ўргатувчи таълим субъектлари таълим сифатида ўқув вазифаларини ҳал этишга қўл келадиган жиҳатликни таъминлай оладиган, бир-бири билан бир - бирини тўлдиролладиган, бир - бирини қўл келтирадиган куч - фаолият йўли ва методи мавжуд. Дидактик фаолият йўли ва методини - ўқитиш методлари қилинган. Ўқитиш методлари - дидактик жараённинг муайян кетма - кетликда кўриш, талабаларнинг таълим тини мавзу бўйича белгиланган мақсадларга қўл келтирадиган демакдир. (А. Сайидахмедов).

Ўқитиш методлари - бу ўқувчи - ёшларнинг таълим тини ташкил этиш, уларнинг ақлий ва жисмоний ривожлантириш, ўқитувчи, таълим олувчи таълим тини ва ижтимоий кучларни ривожлантириш фаолият методлари, воситалари йиғиндиси.

Ўқитиш методикалари - ўқитувчи таълим тини фаолларини ҳал этишга қаратилган таълим тини йўллари ва методларидир. (В.В.Березин)

ўқитиш методи - фаолият йўлидир. Фаолият йўли, яъни ўқитиш методи - бу фаолиятни мақсадли, натижали, махсулли амалга ошириш бўлиб, педагогнинг муҳим ўргатиш курали бўлиб ҳисобланади. Педагог маълум методлардан фойдаланиб ўқувчи ёшларга илм ўргатади, уларни фан асослари билан таништиради, кўникма, малакаларини таркиб топтиради, дунёқарашларини шакллантиради, баркамол инсон бўлиб тарбияланади ва камол топишларига пойдевор қўяди.

Ўқитишнинг педагогик технологияга асосланган интерфаол методларининг моҳият-мазмунини билан танишишдан олдин умуман методлар, қисман таълим методлари дунёсига қисқача уюштирайлик. Ҳозирги илмий-техникавий тараққиёт, миллий мустақиллик ўқувчи-талабаларни фикрлаш, уйлаш, ижодий фаолият кўрсатиш, изланишга йўналтирадиган, ундайдиган методлардан фойдаланиш зарурлигини талаб этмокда. Шунга асосан ўқитувчи, аввало, барча ўқитиш методларини мукаммал билиши, уларни оқилона танлаш ва моҳирона қўллаш маҳоратига эга бўлиши ҳамда ҳар бир методдан фойдаланганда ўз имкониятларини, таълим муассасаси шарт-шароитларини ҳисобга олиб иш тутмоғи лозим.

"Ўқитиш назариясида, - деб ёзади В.В.Болдрусова, - метод билан бир қаторда методик метод деган тушунча ҳам бор. Методик метод - қандайдир методнинг бир қисми бўлиб, ўқув вазифаларини ҳал этишда мустақил аҳамиятга эга эмас, аммо асосий методнинг таъсирини кучайтиради".

Методист олим А.К.Фуломов "Ўқитиш методларини" изоҳлар экан, шундай ёзади: "Фалсафий маънода метод тушунчаси табиат ва жамият ҳодисаларини кузатиш ҳамда воқеъликка илмий нуқтаи назардан ёндашиш демакдир.

Дидактик маънода бу тушунча ўқувчиларни билим, малака ва кўникмалар билан куроллантириш йўллариини ўз ичига олади".

Демак "метод" воқеъланишини билиш, ўрганиш ва тадқиқ қилиш йўли. "Ўқитиш методи" воқеъликда рўй берувчи ҳодисотларни ўқитувчи томонидан баён қилиш, ўқувчи томонидан қабул қилиш йўлидир. Зеро, ўқитиш методлари педагог ва таълим олувчиларнинг мақсадга йўналтирилгани фаолият йўли бўлиб, оқибат-натижада билмасликдан билишгача, оддий нарса-ҳодисалардан, мураккаб нарса-ҳодисаларнинг моҳият-мазмунини билишгача йўналтирилгандир. Шунга асосан таълим методлари билан манتيқан боғланган бўлиб, ҳақиқатни билиб олиш, воқеъеликдаги нарса-ҳодисалар моҳиятини англашга ёрдам беради.

Шу ўринда шуни ҳам эътироф этиб ўтиш жоизки, инсон ҳаёти, унинг фикри, қизиқиши, ўзини ўраб турган воқеъеликни билишга

интилиши шунчаки бир мавҳум, номоддий, ҳеч қандай маъно ва кучга эга бўлмаган бир нарса эмас, балки, маълум нарсаларни ўрганишга интилувчи, кашф этишга йўналтирилган фаолият ва кучни англатувчи жараёндир. Шунга асосан инсон билан қизиққан, унинг воқъеликни фаол идрок этишга интилишларини англаб етган ўтмиш мутафаккирлари билиш, англаш, тушуниб етиш, ижодий фикрлашни шакллантириш ва ривожлантиришнинг бош омили ўқитиш методлари деб билганлар.

Буюк аллома Абу Наср Фаробий ўқитиш методлари ҳақида фикр юритиб, ўқитиш методларининг вазифаси ўқувчиларга турли хилдаги билимлар бериш, билимларни мустақил тўлдиришга ўргатиш, яшаш мазмуни, бахт-саодатга эришиш, билим эгаллашдан иборат педагогик ғояларида ўқитиш методлари:

- маълумотларни қабул қилиш;
- уларни хотирасида мустаҳкамлаш;
- таҳлил қилиш ва фикрлаш;
- хулосалар чиқариш ва баҳолашга қаратилган бўлиши керак.

деб таъкидланган эди.

Илк уйғониш даврнинг қомусий олимлари Мусо ал-Хоразмий, Абу-Райхон Беруний, Ибн-Сино, Аз-Замахшарий, Махмуд Кошғарий, Бурхониддин Зарнуджи ва бошқалар борлиқни билишнинг муҳим шартларидан бири ўқитиш методлари эканлигини ўз асарларида баён қилганлар ва ўқитиш методларини билимларни баён қилиш, савол-жавоб, суҳбат (Беруний, ал-Хоразмий), болаларда кўникма, малакаларни шакллантириш ва билим, кўникма, малакаларни текшириш (ал-Хоразмий), кўрсатмали баён қилиш, тажриба-синов ўтказиш (Ибн Сино) ва х.к.ларга ажратганлар.

Илмий педагогик назарияни ўрганиш ва таҳлил қилиш шундан далолат бермоқдаки ҳеч бир вақт, замон ва маконда ўқитиш методларини танлаш, қўллаш ва таснифлашга ягона ҳолатда, бир хилда ёндашмаган. Биргина XX аср "Педагогика назариясини" олиб қарайдиган бўлсак дидакт олимлар таълим методларини дидактиканинг турли йўналишида туриб шархлаганлар. Масалан, С.И. Перовский ва Е.Я.Голантлар ўқитиш методларини билимларини узатиш ва уларни идрок этиш манбага қараб оғзаки, кўргазмали ва амалий методларга бўлган бўлсалар, М.А.Данилов, Б.П.Есиковлар таълимнинг маълум босқичида дарсда бажариладиган ўқув вазифасидан келиб чиқиб билимларни ўзлаштириш, эгалланган билимларни мустаҳкамлаш, кўникма ва малакаларни шакллантириш, малака ва кўникмаларни назорат (текшириш) қилиш ва баҳолаш каби методларга ажратадилар. XX асрнинг машҳур рус дидактлари М.Н.Спаткин ва И.Я.Лернерлар ўқувчилар билиш фа-

олиятларини ташкил қилиш ва ривожлантириш хусусиятидан келиб чиқиб, ўқитиш методларини қуйидагича таснифлайдилар: тушунтириш - намойиш этиш (инфоцион - рецептив), муаммоли (проблемали) баён қилиш, репродуктив, қисман изланувчан (эвристик), изланувчанлик (тадқиқот ижодийлик) каби методларга бўладилар.

Академик Ю.К.Бабанский эса ўқитиш методларини ўқувчи-талабалар фаолиятини ташкил қилиш, рағбатлантириш ва назорат қилиш характеридан келиб чиқади ва қуйидагича таснифлайди: ўқувчилар ўқув-билув фаолиятини ташкил этиш ва амалга ошириш методлари; ўқувчини рағбатлантириш ва мотивлаштириш методлари; назорат ва ўз-ўзини назорат методлари.

Ўқитиш методларини бундай таснифлаш кейинги йилларда бу соҳада дидактика фани йўналишида салмоқли изланишлар олиб борилганлигидан далолат беради.

Гарчи ўқитиш методларини таснифлашда ҳар хилда ёндашилган бўлса-да, уларнинг барчасида ягона мақсадга эришиш ўқувчи-ёшларни илмий билимлар билан қуроллантириш, воқеликдаги нарс ва ҳодисалар моҳият-мазмунини аниқ англашга ўргатиш ва шу асосда ўғил-қизларимизда илмий дунёқараш асосларини тарбиялаш, уларни камолотга етказиш каби гоё ётади.

Шунинг учун бугунги кунда "Таълим тўғрисида"ги Қонун, "Қадрлар тайёрлаш Миллий дастури" талабларидан келиб чиқиб таълим муассасаларида ўқитиш методларини танлаш ва қўллашда таълим (мавзу)нинг мақсади ҳамда ақлий, маънавий-ахлоқий тарбия вазибаларидан келиб чиқиб, қуйидагиларни назарда тутиш керак:

а) илмий-амалий ҳаётий тажрибаларни ўзлаштиришни ва ўқувчиларда илмий дунёқараш асосларини тарбиялашни;

б) ўқувчи-ёшларни пухта, аниқ тизимли билим, кўникма, малакалар билан қуроллантиришда илмий техникавий тараққиёт (ИТТ) талабларини;

в) ўқувчиларни мустақил, ижодий, мантиқий фикрлашга ўргатишни;

г) таққослаш, таҳлил қилиш, синтез, умумлаштириш, ҳулосалар чиқаришга малакалар ҳосил қилишни;

д) билишга бўлган интилиш, қизиқиш ва қобилиятларни ўстириш.

Шу вақтдача анъанавий таълимда талаба (ёки ўқувчи)ларни фақат тайёр билимларни эгаллашга ўргатиб келинган эди. Бундай усул талаба (ёки ўқувчи)ларда мустақил фикрлаш, ижодий изланиш, ташаббускорликни сўндирар эди.

Ҳозирги кунда таълим жараёнида интерфаол услублар (инновацион педагогик ва ахборот технологиялари)дан фойдаланиб, таълимнинг самарадорлигини кўтаришга бўлган қизиқиш, эътибор кундан-кунга кучайиб бормоқда. Замонавий технологиялар қўлланилган машғулотлар талаба (ёки ўқувчи)лар эгаллаётган билимларни ўзлари қидириб топишларига, мустақил ўрганиб, таҳлил қилишларига, ҳатто ҳулосаларни ҳам ўзлари келтириб чиқаришларига қаратилган. Ўқитувчи бу жараёнда шахс ва жамоанинг ривожланиши, шаклланиши, билим олиши ва тарбияланишига шароит яратади, шу билан бир қаторда, бошқарувчилик, йўналтирувчилик вазифасини бажаради. Бундай ўқув жараёнида талаба (ёки ўқувчи) асосий фигурага айланади.

Педагог - олимларнинг йиллар давомида таълим тизимида

Нега ўқитамиз?

Нимани ўқитамиз?

Қандай ўқитамиз?

саволларига жавоб излаш билан бир қаторда

Қандай қилиб самарали ва натижали ўқитиш мумкин? - деган саволига ҳам жавоб қидирдилар.

Бу эса, олим ва амалиётчиларни ўқув жараёнини технологиялаштиришга, яъни ўқитишни ишлаб-чиқаришга оид аниқ кафолатланган натижа берадиган технологик жараёнга айлантиришга уриниб кўриш мумкин, деган фикрга олиб келди.

Бундай фикрнинг туғилиши педагогика фанида янги педагогик технология йўналишини юзага келтирди.

Бугунги кунда таълим муассасаларининг ўқув-тарбиявий жараёнида педагогик-технологиялардан фойдаланишга алоҳида эътибор берилаётганининг асосий сабаби қўйидагилардир:

Биринчидан, педагогик технологияларда шахсни ривожлантирувчи таълимни амалга ошириш имкониятининг кенглигида. "Таълим тўғрисида"ги Қонун ва "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури"да ривожлантирувчи таълимни амалга ошириш масаласига алоҳида эътибор қаратилган.

Иккинчидан, педагогик технологиялар ўқув-тарбия жараёнига тизимли фаолият ёндашувини кенг жорий этиш имкониятини беради.

Учинчидан, педагогик технология ўқитувчини таълим-тарбия жараёнининг мақсадларидан бошлаб, ташхис тизимини тузиш ва бу жараён кечишини назорат қилишгача бўлган технологик занжирни олдиндан лойиҳалаштириб олишга ундайди.

Тўртинчидан, педагогик технология янги воситалар ва ахборот усулларини қўллашга асосланганлиги сабабли, уларнинг қўлла-

нилиши "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури" талабларини амалга оширишни таъминлайди.

Ўқув тарбия жараёнида педагогик технологияларнинг тўғри жорий этилиши ўқитувчининг бу жараёнда асосий ташкилотчи ёки маслаҳатчи сифатида фаолият юритишига олиб келади. Бу эса талаба (ёки ўқувчи)дан Кўпроқ мустақилликни, ижодни ва иродавий сифатларни талаб этади.

Ҳар қандай педагогик технологиянинг ўқув-тарбия жараёнида қўлланилиши шахсий характердан келиб чиққан ҳолда, талаба (ёки ўқувчи)ни ким ўқитаётганлиги ва ўқитувчи кимни ўқитаётганига боғлиқ.

Педагогик технология асосида ўтказилган машғулотлар ёшларнинг муҳим ҳаётий ютуқ ва муаммоларига ўз муносабатларини билдиришларига интилишларини қондириб, уларни фикрлашга, ўз нуқтаи назарларини асослашга имконият яратади.

Ҳозирги даврда содир бўлаётган инновацион жараёнларда таълим тизими олдига муаммоларни ҳал этиш учун янги ахборотни ўзлаштириш ва ўзлаштирган билимларини ўзлари томонидан баҳолашга қодир, зарур қарорлар қабул қилувчи, мустақил ва эркин фикрлайдиган шахслар керак.

Шунинг учун ҳам, таълим муассасаларининг ўқув-тарбиявий раёнида замонавий ўқитиш услублари - интерфаол услублар, новацион технологияларнинг ўрни ва аҳамияти бекиёсдир. Педагогик технология ва уларнинг таълимда қўлланишига оид илимлар, тажриба талаба (ёки ўқувчи)ларни билимли ва етук малакага эга бўлишларини таъминлайди.

Инновация (инглизча innovation) янгилик киритиш, янгилик демакдир.

Инновацион технологиялар педагогик жараён ҳамда ўқитувчи ва талаба (ёки ўқувчи) фаолиятига янгилик, ўзгаришлар киритиш бўлиб, уни амалга оширишда асосан интерфаол услублардан фойдаланилади.

Интерфаол ("inter" - бу ўзаро, "act" - ҳаракат қилмоқ) - ўзаро ҳаракат қилмоқ ёки ким биландир суҳбат, мулоқот тартибида бўлишни англатади. бошқача сўз билан айтганда, ўқитишнинг интерфаол услубиётлари билиш ва коммуникатив фаолиятни ташкил этишнинг махсус шакли бўлиб, унда таълим олувчилар билиш жараёнига жалб қилиган бўладилар, улар биладиган ва ўйлаётган нарсаларни тушуниш ва фикрлаш имкониятига эга бўладилар. Итерфаол дарсларда ўқитувчининг ўрни қисман талаба (ёки ўқувчи)ларнинг фаолиятини дарс мақсадларига эришишга йўналтиришга олиб келади.

Бу услубларнинг ўзига хослиги шундаки, улар фақат педагог ва талаба (ёки ўқувчи)ларнинг биргаликда фаолият кўрсатиши орқали амалга оширилади.

Бундай педагогик ҳамкорлик жараёни ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, уларга:

талаба (ёки ўқувчи)нинг дарс давомида бефарқ бўлмасликка, мустақил фикрлаш, ижод қилиш ва изланишга мажбур этилиши;

талаба (ёки ўқувчи)ларнинг ўқув жараёнида фанга бўлган қизиқишларини доимийлигини таъминланиши;

- талаба (ёки ўқувчи)ларнинг фанга бўлган қизиқишларини мустақил равишда ҳар бир масалага ижодий ёндашган ҳолда кучайтирилиши;

- педагог ва талаба (ёки ўқувчи)ларнинг ҳамкорликдаги фаолиятини доимий равишда ташкил этилишлари киради.

Педагогик технология масалаларини ва муаммоларини ўрганаётган баъзи ўқитувчилар, тадқиқотчилар ва амалиётчиларнинг фикрича, педагогик технология - фақат ахборот технологияси билан боғлиқ ҳамда ўқитиш жараёнида қўлланиши зарур бўлган ўқитишнинг техник воситалари, компьютер, проектор ёки бошқа техник воситалар. Бизнинг фикримизча, педагогик технологиянинг асосий негизи -ўқитувчи ва талаба (ёки ўқувчи)нинг белгиланган мақсаддан кафолатланган натижага ҳамкорликда эришишлари учун танлаган технологияларига боғлиқ. Ўқитиш жараёнида, мақсад бўйича кафолатланган натижага эришишда қўлланиладиган ҳар бир таълим технологияси ўқитувчи ва талаба (ёки ўқувчи) ўртасида ҳамкорлик фаолиятини ташкил эта олса, ҳар иккаласи ижобий натижага эриша олса, ўқув жараёнида талаба (ёки ўқувчи)лар мустақил фикрлаб, ижодий ишлаб, изланиб, таҳлил этиб, ўзлари хулоса қила олсалар, ўзларига, гуруҳга, гуруҳ эса уларга баҳо бера олса, ўқитувчи эса уларнинг бундай фаолиятлари учун имконият ва шароит ярата олса, бизнинг фикримизча, ана шу - ўқитиш жараёнининг асоси ҳисобланади. Ҳар бир дарс, мавзу, ўқув предметининг ўзига хос технологияси бор. Ўқув жараёнидаги педагогик технология - бу аниқ кетма-кетликдаги яхлит жараён бўлиб, у талаба (ёки ўқувчи)нинг эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда бир мақсадга йўналтарилган, олдиндан пухта лойиҳалаштирилган ва кафолатланган натижа беришига қаратшган педагогик жараёндир.

Педагогик мақсаднинг амалга ошиши ва кафолатланган натижага эришиш ўқитувчи ва талаба (ёки ўқувчи)нинг ҳамкорликдаги фаолияти, улар қўйган мақсад, танлаган мазмун, услуб, шакл, воситага, яъни технологияга боғлиқ.

Ўқитувчи ва талаба (ёки ўқувчи)нинг мақсаддан натижага эришишида қандай технологияни танлашлари улар ихтиёрида, чунки ҳар иккала томоннинг асосий мақсади аниқ натижага эришишга қаратилган бўлиб, бунда талаба (ёки ўқувчи)ларнинг билим савияси, гуруҳ характери, шароитга қараб, ишлатиладиган технология танланади. Масалан, натижага эришиш учун балки, компьютер билан ишлаш лозимдир, балки фильм (ёки тарқатма материал, чизма ва плакат, ахборот технологияси, турли адабиётлар) керак бўлар. Буларнинг ҳаммаси ўқитувчи ва талаба (ёки ўқувчи)ларга боғлиқ

Шу билан бирга ўқув жараёнини олдиидан лойиҳалаштириш зарур. Бу жараёнда ўқитувчи ўқув предметининг ўзига хос томонини, жой ва шароитни, энг асосийси, талаба (ёки ўқувчи)ларнинг имконияти ва эҳтиёжини ва ҳамкорликдаги фаолиятни ташкил эта олишини ҳисобга олиши керак. Шундагина, керакли кафолатланган натижага эришиш мумкин. Қисқача айтганда, талаба (ёки ўқувчи)ни таълимнинг марказига олиб чиқиш керак.

Ўқитувчи томонидан ҳар бир дарсни яхлит ҳолатда кўра билиш ва уни тасаввур этиш учун бўлажак дарс жараёнини лойиҳалаштириб олиш керак. Бунда ўқитувчига у томонидан бўлажак дарснинг технологик харитасини тузиб олиши катта аҳамиятга эга, чунки дарснинг технологик харитаси ҳар бир мавзу, ҳар бир дарс учун ўқитилаётган предмет, фаннинг хусусиятидан, талаба-ўқувчиларнинг имконияти ва эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда тузилади. Дарснинг технологик харитасини, заводга тупроқ шаклидаги чинни хом ашёни топиб келишдан тайёр пиёлагача бўладиган барча технологик жараёнлар сценарийсига қиёслаш мумкин.

Технологик харитани тузиш осон эмас, чунки бунинг учун ўқитувчи педагогик, психологик, хусусий методика ва ахборот технологияларидан хабардор бўлиши, шунингдек, жуда кўп методлар, усулларни билиши керак бўлади. Ҳар бир дарснинг ранг-баранг, қизиқарли бўлиши аввалдан пухта ўйлаб тузилган дарснинг лойиҳалаштирилган технологик харитасига боғлиқ.

Дарснинг технологик харитасини қандай шаклда тузиш, бу ўқитувчининг тажрибаси, кўйган мақсади ва ихтиёрига боғлиқ. Технологик харита қандай тузилган бўлмасин, унда дарс жараёни яхлит ҳолда акс этган бўлиши ҳамда аниқ белгиланган мақсад, вазифа ва кафолатланган натижа, дарс жараёнини ташкил этишнинг технологияси тўлиқ ўз ифодасини топган бўлиши керак. Технологик хаританинг тузилиши ўқитувчини дарснинг кенгайтирилган концептини ёзишдан халос этади, чунки бундай харитада дарс жараёнининг барча қирралари ўз аксини топган бўлади.

Қуйида ҳуқуқшунослик фанидан "Оталикни белгилаш" мавзу-
си бўйича ўтказиладиган дарснинг олдиндан лойиҳалаштирилган
технологик харитасини мисол тариқасида келтирилган:

Технологик харита

Мавзу	Оталикни белгилаш
Мақсад, вазифалар	Талабаларга оталикни белгилашнинг моҳияти, аҳа- ми-яти, асослари ва тартибини тушунтириш. Мавзуга оид тарқатилган материалларни талабалар томонидан яқка ва гуруҳ ҳолатида ўзлаштириб олиш- лари ҳамда суҳбат-мунозара орқали тарқатма мате- риаллардаги матнлар қай даражада ўзлаштирилган- лигини назорат қилиш, уларнинг билимини баҳолаш.
Ўқув жара- ёнининг мазмуни	Боланинг насл-насабини белгилаш тушунчаси. Ота- ликни белгилаш зарурати қайси ҳолларда вужудга келиши. Оталикни белгилашнинг мақсади ва аҳа- ми-яти. Ота-онанинг биргаликдаги аризаси асосида ота- ликни белгилаш. Отанинг аризаси асосида оталик- ни белгилаш. Оталикни белгилаш муносабати бил- ан туғилиш тўғрисидаги ёзувлар дафтарига ўзгар- тиришлар киритиш.
Ўқув жара- ёнини амалга ошириш технологи- яси	Метод: Оғзаки баён қилиш, суҳбат-мунозара. "Буме- ранг" технологияси. Форма: Амалий машғулот, кичик гуруҳларда ва жа- моада ишлаш. Восита: Тарқатма материаллар: матнлар, ариза, маъ- лумотнома, ҳабарнома бланкалари. Усул: Тайёр ёзма материаллар ва чизмалар асосида Назорат: Оғзаки назорат, савол-жавоблар, кузатиш, ўз - ўзини назорат қилиш. Баҳолаш: Рағбатлантириш, 5 балли система асоси- да.
Кутилади- ган нати- жалар	Ўқитувчи: - Мавзу қисқа вақт ичида барча талаба-ўқувчилар то- монидан ўзлаштирилишига эришилади. Талаба-ўқув- чилар фаоллигини оширади. Талаба-ўқувчиларда дар- сга нисбатан қизиқиш уйғотади. Бир вақтнинг ўзида кўпчилик талабаларни баҳолайди. Ўз олдига қўйган мақсадларига эришади. Ўқувчи - талаба: Янги билимларни эгаллайди. Яқка ҳолда ва гуруҳ бўлиб ишлашни ўрганади. Нутқ ривожланади ва эс-

	лаб қолиш қобилияти кучаяди. Ўз-ўзини назорат қилишни ўрганади. Қисқа вақт ичида кўп маълумотга эга бўлади.
Келгуси режалар (таҳлил, ўзгаришлар)	Ўқитувчи: Янги педагогик технологияларни ўзлаштириш ва дарсда татбиқ этиш, такомиллаштириш. Ўз устида ишлаш. Мавзуни ҳаётий воқеалар билан боғлаш. Педагогик маҳоратни ошириш. Ўқувчи - талаба: Матн билан мустақил ишлашни ўрганиш. Ўз фикрини равон баён қила олиш. Шу мавзу асосида қўшимча материаллар топиш, уларни ўрганиш. Ўз фикри ва гуруҳ фикрини таҳлил қилиб бир ечимга келиш малакасини ҳосил қилиш.

Технологик хаританинг ўқувчи-талабанинг имконияти, эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда тузилиши, уни шахс сифатида таълимчинг марказига олиб чиқади. Бу эса ўқитишнинг самарадорлигини оширишга имкон яратади.

Ўқитиш жараёнида ўқувчи-талабаларга шахс сифатида қаралиши, турли педагогик технологиялар ҳамда замонавий методларнинг қўлланилиши уларни мустақил, эркин фикрлашга, излашга, ҳар бир масалага ижодий ёндашиш, масъулиятни сезиш, илмий тадқиқот ишларини олиб бориш, таҳлил қилиш, илмий адабиётлардан унумли фойдаланишга, энг асосийси, ўқишга, фанга, педагогик ва ўзи танлаган касбга бўлган қизиқишларини кучайтиради.

Бундай натижага эришиш ўқув жараёнида инновацион ва ахборот технологияларни қўлланилишини тақозо этади. Улар жуда хилма-хил бўлиб, биз улардан баъзилари ҳақида тўхталиб ўтамыз ва уларни ўтказиш тартиби ҳақида услубий кўрсатма берамиз. Ушбу методик кўрсатмада келтирилган замонавий методлар ёки ўқитишнинг самарасини оширишга ёрдам берувчи технологик тренинглар талаба-ўқувчиларда мантикий, ақлий, ижодий, танқидий, мустақил фикрлашни шакллантиришга, қобилиятларини ривожлантиришга, рақобатбардош, етук мутахассис бўлишларига ҳамда мутахассисга керакли бўлган касбий фазилатларни тарбиялашга ёрдам беради.

Ушбу методик кўрсатмадан фойдаланувчилар ўқув жараёнини ташкил этиш учун ҳавола этилган технология тренингларни худди шу тартибда ўтказишлари шарт эмас, ҳар қайси ўқитувчи бу тренингларнинг умумий шаклини олган ҳолда ўзларининг дарс

технологияларини яратишлари, берилган теренингларнинг тўлиқ ёки уларнинг баъзи бир bosқичлари, элементларини ишлатишлари мумкин.

Интерфаол усул нима? Аънавий таълимда "нимани, қачон ва қаерда" муаммоларига асосий эътибор қаратилган бўлса, замонавий ҳамкорликка асосланган таълим технологияларида "қандай қилиб ўргатиш керак?" деган муаммо муҳим ўринни эгаллайди.

Таълим жараёнида ўргатувчи ва ўрганувчилар ҳиссасининг нисбати инсоният тараққиётининг (цивилизациянинг) турли даврларида турлича бўлган. Бир вақтлар таълим берувчилар етакчи бўлган бўлса, маълум даврларда таълим олувчилар ташаббускор бўлишган ва бундай фаолликларнинг ижобий ва салбий жиҳатлари тадқиқ этилган. Кейинги ўн йилликларда таълим берувчи ва таълим олувчининг ҳамкорликдаги фаолиятига асосланган таълим технологиялари жадаллик билан ривожланмоқда ва оммалашмоқда. Педагоглар бундай таълим технологияларини "ҳамкорлик педагогикаси" деб аташмоқда. Бундай ҳамкорликка асосланган таълим технологиялари АҚШ, Япония, Буюк Британия, Германия каби ривожланган мамлакатларда кенг қўлланилиб, юқори сама радорликка эришилмоқда. Бундай таълим технологияларидан бири интерфаол ўқитиш методларига асосланган. "Интер" сўзи латинча бўлиб, ўзбекча "оралиқ", "ўртаси", "ўзаро" каби маъноларни билдиради. Демак, интерфаол таълим технологиялари таълим берувчи билан таълим олувчи ўртасидаги ўзаро фаолликка асосланган ҳамкорлик экан. Табиийки интерфаол таълим технологиялари таълим тизимидаги ўзаро фаол усуллар (методлар)дан таркиб топади.

Ҳамкорликка асосланган, талаба-ўқувчиларнинг фаоллигини оширишга мўлжалланган, талаба-ўқувчиларни бошқаларнинг фикрини эшитиш, тушуниш, ҳурмат қилиш, ўзгалар манфаатлари билан ҳисоблашиш, улардан ўрганиш, уларга ўргатиш, таъсир қила олиш, ўзининг ва бошқаларнинг "мен"лигини сезиш, ҳис қилиш, ўзини бошқариш, фикрини лўнда ва аниқ баён қила олишга ўргатишга қаратилган "интерфаол" ўқитиш усуллари тез суръатлар билан ривожланиб, ижобий самара бермоқда. Интерфаол усуллар гуруҳдаги кичик гуруҳлар ўртасида рақобат муҳитини вужудга келтириб, талаба-ўқувчиларни ҳаракатчанликка бошлаб, руҳлантиради, натижада ўқувчилар ҳамкорликка ўргана бошлайдилар. Ҳар қандай интерфаол усул тўғри ва мақсадга мувофиқ қўлланилганида ўрганувчиларни мустақил фикрлашга ўргатади.

Интерфаол усулларда муаммоли, ҳаётий вазиятлардан фойда-

ланиш жуда яхши натижалар беради. Бахсли, муаммоли вазият-инсоннинг фаолияти давридаги фикрлаш натижасига боғлиқ бўлиб қоладиган мураккаб ҳолатга ёки шароитга тушиб қолишидир. Бундай ҳолатда у ҳодиса ёки жараёни қандай изоҳлашни билмайди. Бахсли, муаммоли вазиятлар талаба-ўқувчиларнинг ақлий кучини зўриқтиради, вазиятни ойдинлаштириш учун йўллар қидира бошлайди. Қийинчиликлар билан тўқнашади. Одам муаммо билан юзма-юз (тўқнаш) келгандагина фикрлай бошлайди. Ўзида мавжуд билимлар билан фикрлаб амаллар бажара бошлаб, савиясига мос даражадаги хулосаларга кела бошлайди.

Талаба-ўқувчилар ўзлари бажарган, топшириқларни қандай қилиб бажарганлигини айтиб, тушунтириб бера олишлари лозим. Қандай ўйлагани, фикрлагани ҳақида гапириб бера олишлари керак. Муаммони ҳал қилиш жараёнидаги тушунмай қолган ўринларини ўз сўзлари билан ифодалаб бера олиши, ўргатувчи учун жуда муҳимдир.

Талаба-ўқувчиларни маълумотлар билан фаол ишлашга ўргатувчи усулларни интерактив методлар дейилади.

ВЕРБАЛ МУЛОҚОТ ШАКЛЛАРИ МАЪРУЗАЛАРНИ ФАОЛ УСУЛДА ЎТКАЗИШ

Ҳар қандай юқори савияда ўтказилган маъруза, гарчанд у фактларга бой бўлса ҳам, агар узоқ вақт давом этса, ўқувчи-талабаларнинг эшитиш қобилияти сусаяди ва чарчайди. Шунинг учун янги педагогик технология асосида ташкил этилган маърузалар самарали бўлади. Маърузачи ўз маърузасини бир неча блокларга бўлади. Ҳар блокни 15-20 минут давом эттиради ва ҳар бир блокдан сўнг тўхтаб, савол-жавоб ўтказилади.

Маъруза давомида айрим муаммоларни ўртага ташлайди. Шу вақт оралиғида бу муаммога талаба-ўқувчиларнинг муносабатини аниқлайди, уларнинг фикрларини тинглайди. Ҳар бир фикр билдирувчига имконият яратади. Унинг фикри диққат билан тингланади. Аммо уни танқид остига олмай, бошқаларнинг фикрлари тингланади. Бу ҳолат маърузага нисбатан бўлган муносабатни ижобий томонга ўзгартиради, маърузага бефарқ қарамасликка сабаб бўлади. Талаба-ўқувчиларни суҳбатга тортиш 5 минут давом этади.

Маърузачи талаба-ўқувчиларнинг қизиқиш, интилиш, масъулияти ошиб боришни кузатиб боради. Маърузани давом эттиради ва шу ҳол такрорланади. Шу давр ичида доимо фаол иштирок этувчилар, теран фикр билдирувчилар маърузачининг таянчига айланади.

Маъруза давомида мавзуни секин-аста талаба-ўқувчининг кундалик фаолиятига боғлаш бошланади, аста-секин уларга ҳам қисқа мунозаралар асосида жавоб топилади.

Шу ҳолда кечган маърузаларда талаба-ўқувчилар вақт қандай ўтиб кетганини билмай қоладилар. Маърузанинг яна давом этишини хоҳлаб, бефарқлик ўрнини хушёрлик, ички интилиш, ечим қидириш эгаллайди, ўзлари ҳам ечимни топишда шахсан иштирок этишга ҳисса қўшишга интиладилар.

Бундай маърузалар ҳар икки томоннинг ўзаро фаоллигини оширади. Навбатдаги мунозараларга чорлайди. Талаба-ўқувчилар бундай маърузада иштирок этар эканлар, қолган маърузалар яна давом этишини устози билан яна қачон учрашишларини ис-таб қоладилар.

НОВЕРБАЛ ВОСИТАЛАР

Новербал воситалари мимика, қўл, гавда ҳаракатлари орқали бирор маъно-мазмунни ифодалаш ёки таъкидлашдан иборат. Новербал воситалар жиддий аҳамиятга эга бўлиб, уларнинг ўрнини бошқа нарса боса олмайди. Инсоннинг ҳар бир ҳаракати маълум маънога эга бўлиб, бу ҳаракатларни турли халқларда турлича тушунилади. Бу ҳаракатларни новербал нутқ деб номлаш қабул қилинган. Новербал нутқ инсоннинг у ёки бу мускуллари ҳаракати, шу жумладан, унинг фикрлаши ҳам ундаги маълум мускулла ҳаракатидан иборат эканлигини эслатиб ўтиш мақсадга мувофиқ. Бир имо-ишора қилиб қўйишнинг таъсири гапиргандан кўра кучли бўлиши ҳеч кимга сир эмас.

ВИЗУАЛ ВОСИТАЛАР

Визуал (кўргазмали) воситалар педагогик технология жараёнида талаба-ўқувчилар кўз билан кўришлари учун мўлжалланган барча воситаларни ўз ичига олади. Буларга синф доскасидаги ёзув ва бошқа тасвирлар, китоблардаги ёзув ва тасвирлар, тарқатма материаллар, ўқув плакатлари, фото суратлар, тасвирий санъат асарлари, видео, кино тасвирлар, жониворлар, ўсимликлар, табиат объектлари, турли буюмлар ва бошқалар киради.

Кўргазмали воситаларнинг педагогик технологияда қўлланилиши талаба-ўқувчиларга ўргатиш керак бўлган ахборотга тегишли мазмунни турли шакл ва усулларда кўрсатиш орқали тез, аниқ ва тўғри тушунтириш имкониятини беради.

АУДИО ВОСИТАЛАР

Аудио воситалар эшитиш орқали ахборотни ўрганиш, ўзлаштириш имкониятини беради. Ҳозирда кўпроқ аудиовизуал воситалар, яъни бир вақтда эшитиш ва кўришга хизмат қилувчи воситалар: кино ва бошқа овозли видео тасвирлардан фойдаланилади.

Аслида эса амалиётда мавжуд шароит ва вазиятдан келиб чиққан ҳолда, ижодий ёндашув асосида мавжуд воситалардан комплекс фойдаланиш энг яхши самара бериши мумкин.

ТАБИИЙ ВОСИТАЛАР

Табиий воситаларга педагогик технология жараёнида ўрганиш кўзда тутилган мазмунга тегишли барча табиий нарсалар киради. Булар одам ва жониворлар, ўсимликлар ва табиат, асбоб-ускуналар, буюмлар, машиналар, механизмлар, иншоотлар ва шу каби-лардан иборат.

Талаба-ўқувчи ва ўқитувчи учун зарур ўқув анжомлари ҳамда мактаб жиҳозлари педагогик технологиянинг зарур воситалари ҳисобланади.

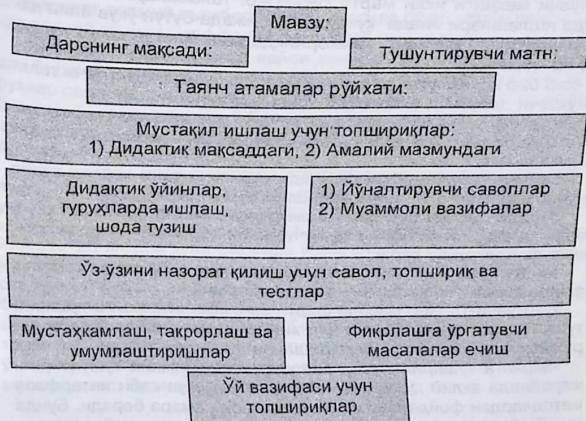
Умуман педагогик технологиянинг сифати ва самарадорлиги ҳозирги кунда кўп жиҳатдан барча турдаги зарур воситаларнинг сифати ва улардан юқори самарадорлик билан фойдалана билишга боғлиқ. Бу воситалардан тўғри ва унумли фойдаланиш ўқитувчининг малака, маҳорат, ижодкорлиги, изланувчанлигига боғлиқ.

ИНТЕРФАОЛ ДАРС ИШЛАНМАСИНИНГ СХЕМАСИ

Майда гуруҳчаларда ишлаш:

1. Турли усуллар ёрдамида гуруҳ майда гуруҳчаларга (4-5 та) ажратилиб, ҳар бир кичик гуруҳ ўзининг бошлиғини сайлайди.
2. Мавзу ва унинг мақсади, асосий муаммоси аниқ қўйилади.
3. Муаммо бўйича куйидагича фикрлар бўрони ташкил этилади:
 - а). Мустақил равишда дафтарга жавоблар рўйхати тузиш.
 - б). Ўзаро жуфтликда (ёнма-ён ўтирганлар) бир-бирининг тузган рўйхати билан танишиб, қўшимчалар киритиш.
 - в). Гуруҳчаларда рўйхатларни умумлаштириш, муҳокама этиш, таҳлил қилиш, синтез қилиш, тоифалаш, умумий битта хулосага келиш.
 - г). Гуруҳларнинг сардорлари навбат билан рўйхатларни ўқиб

бериш, такрорланмаган янги фикрлар билан рўйхатларни тўлдириб, доскага ўқитувчи битта умумий фикрлар (тушунчалар) "шо-да"си тузади. 4. Тузилган "Шода"га ўқитувчи томонидан қўшимчалар киритилади. 5. Ўқитувчи ёрдамида "шо-да" элементлари шарҳланади ва тоифаларга ажратилади. 6. Мустаҳкамлаш учун тадбир ўтказилиб ва уйга вазифа берилади. 7. Хулоса.

Эслатма: дарсларнинг турларига боғлиқ ҳолда бу дарс ишлан-маси ўзгартирилиши мумкин.

КИЧИК ГУРУҲЛАРДА ИШЛАШ ХОНАСИНИ КОМПЛЕКТЛАШ ВА ИНТЕРФАОЛ ДАРС

Намуна сифатида келтирилмоқда:

-аудиториянинг доска осилган томонидан ўқитишнинг техник во-ситаларидан фойдаланиш учун махсус экран ёки оппоқ деворда етарли даражада бўш жой бўлиши керак;

-ўқитувчи столига олди билан тираб бир парта қўйилади. Бун-дан экспертлар, сардорлар, консультация олишга, уй вазифаси-ни ёки бошқа назоратларини топширишга келган талаба-ўқувчи-

лар билан суҳбатлашишда фойдаланилади;

-хонадаги бошқа ҳар икки тарта бир-бирига олди билан тираб кўйилади. Оқибатда тўрт талаба-ўқувчи бир-бирларига юзма-юз ўтиришадиган, доскага ён томонларидан қарайдиган бўлишадилар. Парталари ёнма-ён турган икки кичик гуруҳ бирлаштирилиб 8 талабадан иборат кичик гуруҳлар ҳосил қилиш мумкин. Бунда ўқитувчи меҳнати икки марта қисқариб, талабаларнинг ҳамкорликда ишлашлари янада кучаяди. Натижада бутун ўқув йили давомида доимий равишда ҳамкорликда ишлайдиган кичик гуруҳлар шаклланади;

-ҳар бир кичик гуруҳда камида битта яхши ўзлаштирувчи талаба-ўқувчи (сардор, эксперт) бўлиши керак;

-сардорлар бир-бирлари ва ўқитувчи-тренер билан маслаҳатлашишга боришлари учун парталарнинг қулай томонида ўтирганлари маъқул;

-ўқитувчи таклиф этмаган ҳолда унинг ҳузурига консультация учун фақат бир талабанинг келишига рухсат этилади;

-бундай дарсда бир киши ҳамма учун, ҳамма бир киши учун, ақлий ҳужум, синектика, нима учун каби технологиялардан комплекс фойдаланиш керак;

-янги педагогик технологиялардан ҳар дарсда систематик фойдаланилмаса қутилган натижани бермайди;

-ўқитувчи-тренер масала шarti ва ечимини экранга тушириб тушунтиргач, шунга ўхшаш бир хил топшириқни барча кичик гуруҳларга ҳамкорликда бажаришлари таклиф этилади;

-экранга туширилган масала шarti ва ечимини тушунтириш жараёнида ақлий ҳужум, синектика, нима учун каби интерфаол методлардан фойдаланиш қулай ва яхши самара беради. Бунда талаба-ўқувчиларга нотўғри бўлсада ўз фикрларини билдиришлари, кўркмасликлари, ҳар қандай ноўрин фикрларга ҳам танқидий муносабат билдирилмаслиги олдиндан айтилиши керак. Талаба-ўқувчини, умуман болани фикрлашдан тўхтатиш жамият таъриқиёти олдида тўсиқ кўйиш билан баробар;

-ўқитувчи талаба-ўқувчилардан навбатдаги дарс мавзусига доир назарий материалларни уйда ўрганиб келишларини қатъий талаб этиши зарур;

-топшириқни бажара олмаган айрим кичик гуруҳ сардорларининг бошқа кичик гуруҳлардан ва ўқитувчи-тренердан ёрдам олишларига рухсат этилади;

-агар битта кичик гуруҳ ишни бажара олмаса, кучли сардорлардан бирининг уларга ёрдам бериши уюштирилади;

-топшириқ бирорта ҳам кичик гуруҳ томонидан бажарилмаса,

олдин ўргатилган масала ечими яна экранга чиқарилиб, ўқитувчи-тренер томонидан қайта тушунтирилади. Шу тартибда талаба-ўқувчилар ҳамкорликда мустақил ишлашга ўргатилади;

-сардор сушт ўзлаштирувчи шерикларининг ўз имкониятлари даражасида ўқишларига масъул;

-сушт ўзлаштирувчи талаба-ўқувчилар ўқитувчи-тренер ва сардорларнинг доимий эътиборида ва кўмагида бўлишлари, уларнинг ҳар қандай кичик муваффақиятлари рағбатлантирилиши зарур;

-қўйилган топшириқнинг қайси кичик гуруҳ сардори томонидан биринчи бажарилганлиги, қайси сардорнинг бошқа кичик гуруҳлар сардорларига неча марта ёрдам берганлиги белгиланган бир талаба томонидан ёзиб борилади. Бу ёзувлар ва ўқитувчининг шахсий кузатишлари натижалари бўйича кичик гуруҳлар ва сардорлар рағбатлантирилади.

Ўқув режаси бўйича иккинчи машғулотдан сўнг аудиториядан чиқишни хошлашмасдан ўқитувчисини ўраб олишиб яхши дарс учун миннатдорчилик билдираётган Самарқанд ҚХИ "Иқтисодиёт ва бошқарув" факультетининг 104-экспериментал гуруҳида 2008 йилнинг 23 январь куни юқорида ёзилган тартибда, 103-хонада ўтказилган интерфаол дарсдан кейинги талабалар фикрлари: дарсга тўймай қолдик; математикани дарс жадвалига ҳар куни қўйса бўлмайдими; дарсни 90 минутга узайтириш мумкин эмасми; келгуси ҳафтагача дарсни соғиниб кетамиз; бундай чиройли аудитория ҳеч жойда йўқ; ҳамма ўқитувчиларимизнинг шундай дарс ўтишини хоҳлардик. Ўқитувчи учун бундан ортиқ ҳурмат бўлиши мумкин эмас. Бу меҳнатимиз самараси.

ИНТЕРФАОЛ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН НАМУНАЛАР

АҚЛИЙ ХУЖУМ МЕТОДИ

Ақлий ҳужум методидан ҳам лекция, ҳам амалий дарсларда фойдаланиш қулай. Бу метод бир зумда аудиториядаги барча ўқувчи-талабаларни қамраб олиб уларни актив ҳолатга келтиради.

Яхлит мавзу, унинг бир қисми ёки танлаб олинган муаммо масаласидан ўқувчи-талабаларга бериладиган саволлар мажмуаси ўқувчи томонидан олдиндан тайёрланган бўлиши ишда яхши натижа беради.

Ақлий ҳужум методи қўйилган муаммо ечимига боғлиқ равишда 5-10 дақиқа давом этиши мумкин. Бунда ўқувчи-талабаларнинг бераётган жавобларига на ўқитувчининг ва на бошқаларнинг аралашуви, ҳар қандай фикр билдиришларига йўл қўйилмайди ва натижалар баҳоланмайди, баллар қўйилмайди. Бу қоида кўпинча ўқитувчи томонидан автоматик тарзда бузилади, яъни талаба-ўқувчи билдирган нотўғри фикрга тезда ўз муносабатини билдириб тўғрилайди. Бу вазият талаба-ўқувчиларни фикрлашдан тўхтади, дарсда фойдаланилаётган ақлий ҳужум методига путур етказади. Мақсад: нотўғри бўлсада ўқувчи-талабанинг ўз фикрини билдиришига эришишдан иборат. Ўқитувчи умумлаштиришдан сўнг билдирилган фикрларнинг тўғри ёки нотўғрилиги ҳар бир талабага маълум бўлади.

Талабаларнинг фикр юритишлари ўқитувчи томонидан тўғри йўлга солиб турилади ва рағбатлантирилиб борилади. Вақти-вақти билан фикрлар умумлаштириб турилади.

Муаммонинг ечими бўйича фикрлар шакланниб бўлгач у охириги марта умумлаштирилади ва аниқ фикрга келинади. Шундан кейин талабалар ўзларининг таклифларини ўзлари солиштириб, тўғри ва хато фикрларини англаб етишадилар ва ўзларини ўзлари баҳолайдилар. Аммо ўқитувчининг уларга баҳо ёки танбеҳ беришига йўл қўйилмайди.

БУМЕРАНГ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Отилган буюмнинг отувчига қайтиб келишини таъминловчи ўроқсимон отиш куролига бумеранг дейилади. Таълимда бумеранг методининг маъноси педагог томонидан ташланган муаммоли масала ёки мавзунинг талаба-ўқувчилар томонидан ўзлаштирилган ҳолда ўқитувчига оғзаки ёки ёзма шаклда қайтишидан иборат.

1. Дарсда ўрганиладиган мавзунинг режасида 4 та мавзуча бўлса, аудиториядаги талабалар ҳам 4 гуруҳга ажратилади. Режадаги биринчи мавзуча ўқитувчи томонидан тайёрланган жавоблари билан биринчи гуруҳ талаба-ўқувчиларининг ҳар бирига тақдим этилади. Шу тарика режадаги бошқа мавзучалар ҳам жавоблари билан биргаликда ўзига мос номердаги гуруҳларнинг талаба-ўқувчиларига тарқатилади. Ҳар бир гуруҳдаги талабалар ўзларига жавоблари билан тақдим этилган битта мавзучани ўқитувчи томонидан белгиланган регламентда ўрганиб чиқишади.

2. Шундан кейин 4 гуруҳ талаба-ўқувчилари аралаштирилиб, Янги таркибдаги 4 гуруҳ ташкил этилади. Бу янги гуруҳларнинг ҳар бирида дастлабки 4 гуруҳларнинг барчасидан бир нечтадан талаба-ўқувчиларнинг иштирок этишига эришилади. Натижада бутун ўқув материални яхлит жамоа бўлиб ўрганиш имконияти туғилади. Муҳими, талаба-ўқувчиларда ўқув материални мустақил ўрганиш, ҳамкорликда ишлаш, билганларини бошқаларга тушунтира билиш кўникма ва малакалари шаклланади.

3. Ўқитувчи томонидан белгиланган регламентда мавзуни жамоа бўлиб ўрганиш якунлангач, талаба-ўқувчилар дастлабки гуруҳларига қайтишади ва савол-жавоблар бошланади. Ўқитувчининг ташкилотчилиги асосида саволлар бошқа гуруҳлар томонидан битта жамоага берилади. Жамоа ичидан ўзлари танлаган бир талаба-ўқувчи шерикларининг тўплаган балларини ёзиб, жамлаб, натижаларини ўқитувчига топширади. Барча гуруҳлар шу тарзда савол-жавобдан ўтказилади. Бунда қўйилган саволга тўғри жавоб берган талаба-ўқувчига 3 балл, тўғри қўшимча қилганга 2 балл, тўғри реплика қилганга 1 балл, умуман фикр билдирмаганга 0 балл қўйилади.

4. Ҳар бир гуруҳ мавзу бўйича ўзлари биттадан савол тузиб, унга жавоб беришни бошқа жамоаларга таклиф этади. Тўғри жавоб берган жамоанинг умумий балига 3 балл қўшилиб, бошқаларга 0 балл қўйилади. Ҳеч ким жавоб бера олмаса, саволни тузган жамоанинг ўзи жавоб берса, уларнинг умумий балига 3 балл қўшиб қўйилади.

5. Энди ҳар бир талаба-ўқувчининг баҳолаш учун уларга мавзу бўйича олдиндан тайёрланган тест тарқатилади. Бир гуруҳнинг иш натижаларини бошқа жамоа талаба-ўқувчилари тайёр жавоблар асосида текшириб, ўқитувчи томонидан тақдим этилган шкала бўйича балл қўйилади.

6. Дарс ўқитувчи томонидан талаба-ўқувчилар иштирокида муштаҳамланади ва умумлаштирилади. Гуруҳлар ва талаба-ўқувчиларга тўпланган баллар эълон қилиниб, рағбатлантириш амалга оширилади. Келгуси дарс учун керак бўладиган топшириқ ва вазифалар шакллантирилади.

Гуруҳ талаба-ўқувчиларининг тайёргарлик даражасига, ўқув материалларнинг ҳажми, осон ёки қийинлигига боғлиқ равишда дарс вақтида етишмовчилик кутилса, тўртинчи босқични ўтказмаслик мумкин.

Мазкур технология бир машғулот давомида ўқув материални чуқур ва яхлит ҳолатда ўрганиш, ижодий тушуниб етиш, эркин эгаллашга йўналтирилган. У турли мазмун ва характерга (муаммоли, мунозарали, турли мазмунли) эга бўлган мавзуларни ўрганишга яроқли бўлиб, ўз ичига оғзаки ва ёзма иш шакллари қамраб олади ҳамда бир машғулот давомида ҳар бир иштирокчининг турли топшириқларни бажариши, навбат билан ўқувчи-талаба ёки ўқитувчи ролида бўлиши, керакли балли тўплашига имконият беради, талаба-ўқувчиларни дарс жараёнида, дарсдан ташқарида турли адабиётлар, матнлар билан ишлаш, ўрганилган материални ёдида сақлаб қолиш, сўзлаб бера олиш, фикрини эркин баён эта олиш ҳамда бир дарс давомида барча ўқувчи-талабаларни баҳолай олишга қаратилган.

БУМЕРАНГ ТЕХНОЛОГИЯСИНИ ЎТКАЗИШ БОСҚИЧЛАРИ

1-БОСҚИЧ

- Тренинг тингловчилари 4-5 кишидан иборат кичик гуруҳларга бўлинади;

- ўқитувчи ҳар бир гуруҳ ва унинг ҳар бир аъзосига мустақил ўрганиш, фикрлаш ва ёдда сақлаб қолиш учун алоҳида-алоҳида аниқ ёзма тарқатма материал беради. Уларнинг сони гуруҳлар ва тингловчилар сонига боғлиқ. Агар 4 та кичик гуруҳ бўлса, у ҳолда умумий мавзу 4 та кичик матнларга бўлиниб ҳар бир гуруҳга берилади;

- фаолият самарали бўлиши учун ҳар бир гуруҳга берилган текстдан ҳар бир тингловчига берилади. Шундай қилиб, 4 та гуруҳ

умумий мавзу асосида 4 хил матнга, ҳар бир тингловчи эса ўз гуруҳига тушган матнга эга бўлади.

2-БОСҚИЧ

- Гуруҳларга берилган матнни гуруҳ аъзолари якка тартибда алоҳида ўрганишлари, текстни эслаб қолишлари, кейин эса керак бўлса бошқаларга ёки ўқитувчига гапириб беришлари, иложига борица текстни ўзлаштириб олишлари кераклигини ўқитувчи уқтиради ва тайёргарлик учун матнни катта ёки кичиклигига қараб 10-15 дақиқача вақт беради. Ўзи эса гуруҳ ва тингловчиларнинг иш фаолиятини кузатади.

3-БОСҚИЧ

-ўқитувчи олдиндан тайёрлаб қўйилган рақамлар ёзилган кичик қоғозлар билан ҳар бир гуруҳ ёнига келиб гуруҳ аъзоларидан ушбу қоғозлардан биттадан рақам тартиб олишларини сўрайди (қоғозлар сони гуруҳдаги тингловчилар сонига боғлиқ, масалан Гуруҳда 5 киши бўлса, қоғоздаги рақамлар 1,2,3,4,5, этиб тайёрланади, агар 4та бўлса 1дан 4гача ва ҳоказо.). Кичик гуруҳлардаги барча тингловчилар рақамлар ёзилган қоғоздан олишлари керак. Нечта гуруҳ бўлса, шунча гуруҳ аъзолари сонига қараб рақамлар ёзилган қоғозлар тайёрланади.

Тренер рақамлар бўйича тингловчилардан янги гуруҳлар тузишларини сўрайди. Масалан, ҳаммада 1-рақамини олганлар битта янги гуруҳ, 2-рақамлилар иккинчи, 3-рақамлилар учинчи гуруҳни, 4- рақамлилар тўртинчи гуруҳни, 5- рақамлилар бешинчи гуруҳни ташкил этишларини сўрайди. Гуруҳ аъзолари янги гуруҳга ўзлари билан ўрганган матнларини ҳам олиб ўтишадилар.

4-БОСҚИЧ

- рақамлар бўйича янги гуруҳлар тузилганда ҳар бир янги гуруҳда аввалги гуруҳлардан биттадан вакиллар ўз-ўзидан тўпланиб қолади, яъни 4 хил матн ўрганилган бўлса, бу янги гуруҳда ҳар биттасидан биттадан вакил тўпланади, умумий мавзу бўйича 4 тингловчи ва 4 хил матн тўпланади.

5-БОСҚИЧ

- янги тузилган гуруҳнинг ҳар бир аъзоси энди ўзига 2 та вазифа, яъни ўқитувчи ва ўқувчи вазифасини олади ва қуйидагича фаолият кўрсатади:

-ўқитувчи (ўргатувчи) сифатида, ўзи аввал ўрганган материални гапириб беради, ўзи мустақил ўрганган материалнинг асосий жойларига барчанинг диққатини жалб қилади, бошқа гуруҳ аъзоларининг тушуниш ва ўзлаштириш қобилиятларини текширади.

-ўқувчи сифатида, гуруҳ аъзоларининг навбатма-навбат сўзлаб,

тушунтираётган, гапираётган матнларини эшитади, таҳлил қилади, фикрлайди ва ёдда сақлаб қолишга ҳаракат қилади.

- ўқитувчи эса уларга ўз текстларини фақат сўзлаб беришлари кераклигини уқтиради ва бунга 20 дақиқача вақт беради (матн ҳажмига ва умумий мавзунинг қийин, осонлигига қараб вақт ажратилади).

Бу босқичда тренинг бошланишида тарқатилган барча материал тингловчилар томонидан ўзлаштирилган ҳисобланади.

6-БОСҚИЧ

-гуруҳдагилар бир-бирларига ўз матнларини гапириб бериб, барчалари ушбу матнларни билиб олишгач, ўқитувчи ўрганилган материал гуруҳ аъзолари томонидан қанчалик ўзлаштириб олганини текшириб кўриш учун ҳар бир гуруҳ аъзоларининг бир-бирларига ўз матнларидан келиб чиққан ҳолда саволлар беришлари мумкинлигини тушунтиради. Шундай қилиб, гуруҳ ичида ички назорат, яъни савол-жавоб орқали ўтказилади. Бу эса гуруҳдаги тингловчиларни бир-бирларига сўзлаб берган материалларини бошқалар томонидан ўзлаштирилганлик даражасини аниқлашга, ўзининг билимини янада мустаҳкамлашига ёрдам беради.

7-БОСҚИЧ

- ўқитувчи барча тингловчиларни яна қайтадан аввалги жойларига қайтишларини сўрайди, яъни талаба-ўқувчилар яна машғулот бошланишидаги гуруҳларига қайтадилар.

8-БОСҚИЧ

- ўқитувчи аудиториядаги тингловчиларнинг барчаси ҳаммага тарқатилган ёзма материаллар билан таниш эканликлари, улар ҳақида тўлиқ маълумотга эга бўлганликларини ҳисобга олган ҳолда, ҳар бир талаба-ўқувчидан ўрганилган материални сўраши мумкинлигини айтади.

9-БОСҚИЧ

- тингловчиларга тарқатилган ўқув материалининг улар томонидан қай даражада ўзлаштирилганлигини аниқлаш мақсадида ўқитувчи талаба-ўқувчиларнинг назорат саволларига берган жавобларини рейтинг баллари орқали баҳолашини тушунтиради, масалан, саволларга берилган жавоблар - агар тўлиқ жавоб бўлса - 3 балл, қўшимча қилинса - 2 балл, ўтирган жойдан луқма ташланса - 1 балл, жавоб берилмаса - 0 балл қўйилиши белгиланади.

Баҳо системасида - тўлиқ жавоб учун 5 баҳо, қўшимча учун 4 баҳо, луқма ташланса 3 баҳо, жавоб бермаса 2 баҳо, умуман иштирок этмаса 1 баҳо қўйишни белгилаш мумкин.

Гуруҳ аъзоларининг жавобларини юқорида кўрсатилган тар-

тибда баҳолаш, балларни қўйиб бориш, умумлаштириш учун ҳар бир гуруҳ ўзига гуруҳ қатнашчиларидан бирини "ҳисобчи" этиб тайинлаши мумкин ("ҳисобчи" ҳам даврада бўлаётган савол-жавоблар мулоқотида иштирок этади).

10-БОСҚИЧ

- ўқитувчи тарқатма материаллар асосида тузилган саволлар (5-6 та) билан талаба-ўқувчиларга мурожаат қилади (саволлар иложи борица ҳамма матнларга тегишли бўлгани маъқул, шунингдек, ўқитувчи аудиториядаги барча ўқувчи-талабаларни жавоб бериш учун қамраб олишга ҳаракат қилади).

Белгиланган саволларга жавоб бериш тугагач, ўқитувчи доскага гуруҳлар томонидан тўпланган балларни ёзади ва машғулотнинг кейинги босқичига ўтади.

11-БОСҚИЧ

-ўқитувчи ҳар бир гуруҳни ўз ёзма материалларининг мазмунидан келиб чиққан ҳолда биттадан савол тайёрлашлари керак-лигини айтади ва гуруҳларга савол тузишлари учун 5 - 7 дақиқа вақт ажратади.

12-БОСҚИЧ

-гуруҳлар бир-бирларига саволлар берадилар, гуруҳлардаги "ҳисобчилар" эса гуруҳ аъзоларининг жавобларини юқорида белгиланган тартибда баҳолаб борадилар. Жавоблар тўғри бўлса, савол берган гуруҳ жавобни тўлдирмайди.

13-БОСҚИЧ

-ўқитувчи гуруҳ аъзолари тўплаган балларни яна бир марта доскага ёзади ва тўпланган баллар (баҳолар)нинг умумий қийматини аниқлайди. Тўпланган баллар (баҳолар)нинг умумий қиймати барча гуруҳ аъзоларига тенг бўлинади (келишганлик асосида).

Изоҳ: агар тўпланган балларни гуруҳ аъзоларига тенг бўлишда ўқувчи-талабалар томонидан норозилик бўлса, яъни баъзи гуруҳ аъзолари гуруҳнинг фаолиятида фаол иштирок этиб, умумий жамоавий фаолиятда пассив бўлган бўлишса, ёки умуман иштирок этмаган, қизиқмаган бўлишса, бундай ҳолатда вазиятни ечишни гуруҳ аъзоларига юклатилади. Гуруҳнинг ечими тўғри ҳисобланади, ёки ўқитувчи ўз фикрини билдириши мумкин, чунки у дарс жараёнида ўқувчи-талабаларнинг жавоблари, фаол ёки пассив-ликларини кузатиб боради.

Умуман олганда, агар ўқувчи-талаба фаоллик кўрсатмаган, ёки савол - жавобларда иштирок этмаган бўлса ҳам унинг шу дарс жараёнида бирон нарсани эслаб қолиб ўзлаштирганини ҳисобга олган ҳолда унга энг кичик балл берилиши мумкин. Бу ўқувчи-

талабани кейинчалик шу шаклдаги дарсларда фаолроқ бўлишга ундайди. Юқоридаги каби вазият вужудга келса унинг ечимини ҳар бир ўқитувчи шароитга қараб ўзи ҳал этиши ёки гуруҳ, жамоага ташлаши мумкин.

Баъзида гуруҳнинг "ҳисобчилари" балларни қўйишда ноаниқлик ёки қўшиб ёзишлари мумкин, натижада, баъзи гуруҳларнинг умумий тўпланган баллари бошқа гуруҳларникидан жуда кам фарқ қилиши мумкин. Ўқувчи-талабаларнинг ҳаққоний баҳоланишлари уларнинг танланган "ҳисобчи" ларига боғлиқ эканлигини ўқитувчи олдиндан эслатиб ўтади. Агар умумий тўпланган балларни гуруҳ аъзоларига тақсимлаганда шу машғулоти учун белгиланган максимал баллдан ортиб кетган бўлса, у ҳолда шу машғулоти учун керакли баллни олиб қолиб, ортиқчасини кейинги машғулотларга ёки якуний назоратга ўтказиш мумкин.

14-БОСҚИЧ

-ҳар бир талаба-ўқувчига баллар қўйилгач ўқитувчи машғулотида яқун ясайди. Ўқувчи-талабаларнинг фаолиятига баҳо беради, берилган жавобларга ўз фикрини билдиради ва қуйидаги саволлар билан уларга мурожаат қилади:

-бугунги машғулотида нималарни билиб олдингиз?

-нималарга ўргандингиз?

-нималар сиз учун янгилик бўлди?

-яна нималарни билишни истар эдингиз?

15-БОСҚИЧ

Ўқитувчи ўқувчи-талабаларнинг жавобларини диққат билан тинглаб уларга миннатдорчилик билдиради ва дарсни яқунлайди.

МУЛОҚОТ ТРЕНИНГИ

Ушбу тренинг ўқувчи-талабаларда дарс жараёнида мустақил фикрлашга, ўз фикрини эркин ҳолда баён эта олишга ҳамда уларда баҳслашиш маданиятини тарбиялашга қаратилган бўлиб, одатда бундай машғулоти тингловчиларни кичик гуруҳларга бўлган ҳолда ўтказилади.

МУЛОҚОТ ТРЕНИНГНИ ЎТКАЗИШ БОСҚИЧЛАРИ

Ўқитувчи машғулотида бошлашдан аввал тингловчиларни мулоқот, баҳс-мунозарани ўтказишга қўйилган талаблар, қоидалар билан таништиради

1-БОСҚИЧ

-ўқитувчи ишни ўтказиладиган мулоқотнинг мавзусини аниқлашдан бошлайди, масалан, "Сиз қайси маданият тарафдорисиз:

"Шарқ ёки Европа?". Шу мавзунини ўртага ташлаб тингловчилардан Шарқ маданияти ва Европа маданияти тарафдорларини аниқлаб олади. Уларни шу тартибда гуруҳларга бўлади.

2-БОСҚИЧ

-ҳар бир гуруҳдаги тингловчилар ўз мавзулари бўйича керакли материаллар, далиллар, мисоллар, аниқ фикрлар, ўз фикрини тасдиқловчи кўргазмали материаллар, имкони бўлса видеофильм, мақолалар, мутафаккир ва олимларнинг сўзлари ва бошқаларни тайёрлайдилар. Гуруҳдан бир кишини ҳимоя учун танлайдилар, қолганлар эса ўз фикрларини қўшимча қилишлари мумкин. Ўқитувчи гуруҳ талабаларининг тайёргарлик кўриш имкониятларини ҳисобга олган ҳолда вақт беради.

3-БОСҚИЧ

-Гуруҳлар ҳимояга тайёр бўлгач ўқитувчи гуруҳларнинг бирига ҳимоя учун сўз беради (ҳимояга чиқиш ихтиёрий равишда бўлиши мумкин). Гуруҳ вакили гуруҳ номидан сўзга чиқиб уларга берилган мавзунини тайёрланган материаллар, далиллар асосида ҳимоя қилишга киришади. Гуруҳ вакили сўзини тугатгач, гуруҳнинг қолган аъзолари қўшимча фикрлар билдиришлари мумкин.

4-БОСҚИЧ

-машғулотнинг 3-босқичидаги каби бу босқичда ҳам ўқитувчи навбатдаги гуруҳ вакилига ҳимоя учун сўз беради. Иккинчи гуруҳ ҳам биринчи гуруҳ каби ўз мавзуси бўйича ҳимоя қилади. Ҳимоя тугагач, ўқитувчи машғулотнинг кейинги босқичига ўтади. Хар иккала ҳимоя вақтида ўқитувчи иложи борича ўз фикр ва мулоҳазасини билдирмасликка, савол бермасликка ҳаракат қилади, ҳеч қайси гуруҳга ён босмаган ҳолда мулоқотни бошқаради, гуруҳ ҳимояси вақтида тартиб сақланишига ва мулоқотни ўтказишга қўйилган талаб, қоидаларнинг тўлиқ бажарилишига эришишга ҳаракат қилади. Бу босқичда, асосан, икки гуруҳ эркин, мустақил фаолият кўрсатишлари керак бўлади.

5-БОСҚИЧ

-гуруҳлар бир-бирларига савол беришни бошлайдилар. Гуруҳлар томонидан бериладиган саволлар улар ҳимояси вақтида айтилган далиллар, мисоллар, фикрларни янада ойдинлаштириш мақсадида, шунингдек, ўз гуруҳларининг фикрларини янада таъкидлаб, исботлаб, қолганларни ҳам шу фикрга қўшилишларига даъват қилиш учун берилиши мумкин. Тингловчилар эркин ҳолда ўзларининг чиқишлари билан барчага таъсир кўрсатишга, ўз фикрларини маъқуллашга ҳаракат қиладилар. Ўқитувчи бундай ҳолатга шароит, имконият яратади, яъни у баҳс-мунозарани самимийлик билан бошқаради.

6-БОСҚИЧ

-ўқитувчи ҳар икки томоннинг бир-бирларига саволлари, айтадиган фикрлари, маъқуллайдиган сўзлари тугагач, ҳар икки гуруҳ томонидан айтилган фикрларни умумлаштиради ва ўзининг бу масала ҳақидаги фикр ва мулоҳазасини баён этади ва гуруҳ тингловчилари томонидан тушган саволларга керакли жавобларни беришга ҳаракат қилади.

Машғулот охирида ўқитувчи ҳар иккала гуруҳнинг машғулот жараёнидаги фаолиятларини таҳлил этиб, уларга миннатдорчилик билдиради ва машғулотни якунлайди. Ушбу тренингнинг давомийлиги шароитга қараб белгиланади.

ФСМУ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Ушбу технология мунозарали масалаларни ҳал этишда, баҳс мунозаралар ўтказишда ёки ўқув-семинари якунида (тингловчиларнинг ўқув семинари ҳақида фикрларини билиш мақсадида), ёки ўқув режаси асосида бирон бўлим ўрганиб бўлингач қўлланлиши мумкин, чунки бу технология тингловчиларни ўз фикрини ҳимоя қилишга, эркин фикрлаш ва ўз фикрини бошқаларга ўтказишга, очиқ ҳолда баҳслашишга, шу билан бир қаторда ўқувчи-алабаларни ўқув жараёнида эгаллаган билимларини таҳлил этишга, қай даражада эгаллаганликларини баҳолашга ҳамда тингловчиларни баҳслашиш маданиятига ўргатади.

ФСМУ ТЕХНОЛОГИЯСINI ЎТКАЗИШ БОСҚИЧЛАРИ

1-БОСҚИЧ

- ўқитувчи тингловчилар билан бирга баҳс мавзусини ёки муҳокама этилиши керак бўлган муаммони ёки ўрганилган бўлимни белгилаб олади;

- ўқитувчи ўқув машғулотида аввал ҳар бир тингловчи якка тартибда ишлаши, кейин эса кичик гуруҳларда иш олиб борилиши ва ниҳоят дарс охирида жамоа бўлиб ишланиши ҳақида тингловчиларга маълумот беради;

- машғулот давомида ҳар бир тингловчи ўз фикрини эркин ҳолда тўлиқ баён этиши мумкин эканлиги эслатиб ўтилади.

2-БОСҚИЧ

- ҳар бир тингловчига ФСМУ технологиясининг 4 босқичи ёзилган қоғозлар тарқатилади:

Ф - фикрингизни баён этинг;

С - фикрингизнинг баёнига сабаб кўрсатинг;

М - кўрсатган сабабингизни исботлаб мисол (далил) келтиринг;

У - фикрингизни умумлаштиринг.

Ҳар бир тингловчи якка тартибда тарқатилган қоғозни ФСМУнинг 4 - босқичи бўйича ўз фикрларини ёзма баён этган ҳолда тўлатади.

3-БОСҚИЧ

- ҳар бир тингловчи ўз қоғозларини тўлатиб бўлгач, тренер уларни кичик гуруҳларга бўлинишларини илтимос қилади ёки ўзи турли гуруҳларга ажратиш усулларининг биридан фойдаланган ҳолда тингловчиларни кичик гуруҳларга бўлиб юборади;

- ўқитувчи ҳар бир кичик гуруҳга ФСМУ технологиясининг 4 босқичи ёзилган катта форматдаги қоғозларни тарқатади;

- ўқитувчи кичик гуруҳларга ҳар бирлари ёзган қоғозлардаги фикр ва далилларни катта форматда умумлаштирган ҳолда 4 босқич бўйича ёзишларини таклиф этади.

4-БОСҚИЧ

- кичик гуруҳларда аввал ҳар бир тингловчи ўзи ёзган ҳар бир босқичдаги фикрлари билан гуруҳ аъзоларини таништириб ўтади. Гуруҳ аъзоларининг барча фикрлари ўрганилгач, кичик гуруҳ аъзолари уларни умумлаштиришга киришади;

- гуруҳ аъзолари ФСМУнинг 4 босқичини ҳар бири бўйича умумлаштириб, уни ҳимоя қилишга тайёргарлик кўрадилар;

- фикрларни умумлаштириш вақтида ҳар бир тингловчи ўз фикрларини ҳимоя этиши, исботлаши мумкин.

5-БОСҚИЧ

- кичик гуруҳлар умумлаштирилган фикрларини ҳимоя қиладилар: гуруҳ вакили ҳар бир босқични алоҳида ўқийди (иложи борица изоҳ бермаган ҳолда). Баъзи бўлимларни исботлаши, яъни гуруҳнинг айнан нима учун шу фикрга келганини айтиб ўтиши мумкин.

6-БОСҚИЧ

- ўқитувчи машғулотга якун ясади, билдирилган фикрларга ўз муносабатини билдиради;

- қуйидаги саволлар билан тингловчиларга мурожаат қилади;

- ушбу тренинг ёрдамида нималарни билиб олдингиз ва нима-ларга ўргандингиз?

- ушбу технологиянинг ўқув жараёнига қўлланилиши қандай самара берди?

- ушбу технологиянинг қўлланилиши талаба-ўқувчиларда қандай ҳислатларни тарбиялайди, нималарни шакллантиради, уларнинг қандай фазилатларини ривожлантиради?

- ушбу технологияни ўқув жараёнининг қайси босқичида қўллаш маъқул ва нима учун?

- ушбу технологиянинг дарс жараёнида қўлланилиши ўқувчи талабаларга нима беради ва нимага ўргатади?

- ушбу технологияни яна қандай тартибда ёки қандай шаклда ўтказиш мумкин?

- ушбу тренингда ўқитувчининг асосий вазифаси нимадан иборат.

ИЗОҲ: юқорида келтирилган саволлар ҳар бир тренингнинг мазмуни, мақсадидан келиб чиқиб тренер (ўқитувчи) томонидан тингловчиларга ёки талаба-ўқувчиларга берилиши мумкин.

Тарқатма материалнинг тахминий нусхаси:

ФСМУ ТЕХНОЛОГИЯСИ

(Ф) - Фикрингизни баён этинг;

(С) - Фикрингиз баёнига бирон сабаб кўрсатинг;

(М) - Кўрсатилган сабабни тушунтирувчи (исботловчи) мисол келтиринг;

(У) - Фикрингизни умумлаштиринг.

БЛИЦ-СЎРОВ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Блиц- педагогикада тезкор, бир зумлик маъносида ишлатилади.

Бу технологияда талаба-ўқувчиларга ўрганилган бутун мавзу ёки унинг маълум қисмининг асосий тушунчалари ва таянч иборалари бўйича тузилган саволларга жавоб (оғзаки, ёзма, бирор жадвал ёки диаграмма кўринишида) беришлари таклиф этилади. Масалан, генетика фанидан ўтилган "Ҳужайра тузилиши" мавзусининг охирида қуйидаги саволлар бўйича блиц-суров ўтказиш мумкин:

1. Ҳужайранинг ирсиятда қандай аҳамияти бор?

2. Ҳужайранинг шакли ва ўлчами қандай бўлиши мумкин?

3. Ҳужайранинг химиявий таркиби қандай моддалардан ташкил топган?

4. Ҳужайра органондлари ва уларнинг вазифалари нималардан иборат?

БЛИЦ - ЎЙИН ТЕХНОЛОГИЯСИ

Ушбу технология ўқувчи-талабаларни ҳаракатлар кетма-кетлигини тўғри ташкил этишга, мантиқий фикрлашга, ўрганаётган предмети асосида кўп, хилма-хил фикрлардан, маълумотлардан ке-

раклигини танлаб олишни ўргатишга қаратилган. Ушбу технология давомида ўқувчи-талабалар ўзларининг мустақил фикрлари-ни бошқаларга ўтказа оладилар, чунки бу технология шунга тўлиқ шароит яратиб беради.

"БЛИЦ - ЎЙИН" ТЕХНОЛОГИЯСИНИ ЎТКАЗИШ БОСҚИЧЛАРИ

1-БОСҚИЧ

- ўқитувчи ушбу тренинг бир неча босқичда ўтказилиши ҳақида тингловчиларга (талаба-ўқувчиларга) тушунча беради. Ҳар босқичдаги вазифани бажаришга аниқ вақт берилиши, тингловчилар эса шу вақтдан унумли фойдаланишлари кераклиги ҳақида уларни огоҳлантиради;

- ўқитувчи ҳамма тингловчиларга алоҳида - алоҳида тарқатма материал беради ва тингловчилардан ушбу материални синчиклаб ўрганишларини сўрайди;

- ўқитувчи тарқатма материал мазмуни ва бажариладиган вазифани тушунтиради, яъни тарқатма материалда берилган 13 та ҳаракатнинг кетма - кетлигини тўғри белгилаш кераклиги, белгини эса қоғозда алоҳида ажратилган бўлимга рақамлар билан белгилаш кераклигини тушунтиради;

- қўйилган вазифа аввал якка тартибда бажарилишини айтади.

2-БОСҚИЧ

-ўқитувчи биринчи берилган вазифани ҳар бир тингловчи томонидан якка тартибда бажарилишини кузатади, қийналганларга ёрдам беради, ёки қайтадан тушунтиради;

- ҳар бир тингловчи тарқатма материалдаги "ЯККА БАҲО" бўлимига шу ерда берилган ҳаракатлардан ўзининг шахсий фикри асосида мантиқий кетма-кетлигини рақамлар билан белгилаб чиқади, яъни берилган 13 ҳаракатдан, унинг фикрича қайси бири, биринчи бўлиши, қайси бири эса иккинчи бўлишини ва ҳоказо. Бу вазифани бажаришга 10 дақиқа вақт беради.

3-БОСҚИЧ

- ўқитувчи тингловчилардан 3 кишидан иборат кичик гуруҳлар ташкил этишларини сўрайди. 3 кишилик гуруҳлар тингловчиларнинг хоҳишларига қараб ёки рақамлар бўйича ташкил этилиши мумкин;

- кичик гуруҳлардаги тингловчиларнинг ҳар бири ўз қоғозидаги якка баҳо бўлимида белгиланган ҳаракатлар кетма-кетлиги билан бир-бирларини таништирадилар, кейин 3 кишида уч хил бўлган кетма-кетликни биргалашиб, бир-бирлари билан торти-

шиб, баҳслашиб, бир-бирларига таъсир ўтказиб, ўз фикрларига ишонтириб келишган ҳолда бир муқимга келиб уларга тарқатилган қоғоздаги "ГУРУҲ БАҲОСИ" бўлимига рақамлар билан белгилаб чиқади.

- ўқитувчи кичик гуруҳдаги тортишувларда иштирок этмайди, фақат кичик гуруҳлар ва ҳар бир тингловчи фаолиятини кузатади. Бу вазифани бажариш учун 20 дақиқа вақт берилади.

4-БОСҚИЧ

Барча кичик гуруҳлар ўз ишларини тугатгач, ўқитувчи ҳаракатлар кетма-кетлиги бўйича тўғри жавобни беради, яъни тингловчилардан уларга тарқатилган қоғозлардан "ТЎҒРИ ЖАВОБ" бўлимини топиши ва унга ўқитувчи томонидан айtilган ҳаракатлар кетма-кетлигининг рақамларини ёзишни сўрайди.

5-БОСҚИЧ

Ўқитувчи "ТЎҒРИ ЖАВОБ" бўлимида берилган рақамлардан "ЯККА БАҲО" бўлимида берилган рақамларни (ёки аксинча), яъни каттадан - кичикни айирган ҳолда "ЯККА ХАТО" бўлимига чиққан фарқни ёзишни сўрайди. "ЯККА БАҲО" бўлимидаги сонларни юқоридан пастга қараб қўшиб чиқиб умумийсини ҳисоблашлари кераклигини ўқтиради.

6-БОСҚИЧ

- худди шу тартибда "ТЎҒРИ ЖАВОБ" ва "ГУРУҲ БАҲОСИ" ўрта-сидаги фарқ каттадан - кичикни айириш орқали бажарилади, чиқарилган фарқлар сони "ГУРУҲ ХАТОСИ" бўлимига ёзилиб, юқоридан пастга қараб қўшилади ва умумий сон келтириб чиқарилади.

7-БОСҚИЧ

- Ўқитувчи якка ва гуруҳ хатоларининг умумий миқдори (сони) бўйича тушунча бериб, уларни алоҳида-алоҳида шарҳлаб беради. "ЯККА ХАТО" бўлимидаги умумий сонларнинг шарҳи:

Агар якка хатолар сони 30 гача бўлса, бундай тингловчиларда ташкилотчилик, конструктивлик қобилияти етарли, улар мустақил равишда ҳар бир ишни ташкил эта оладилар, турли шароитлардаги ҳаракатлар вақтида мантиқли уларнинг кетма-кетлигини ташкил эта оладилар.

Агар якка хатолар сони 30 дан 40 гача бўлса, бундай тингловчиларда ташкилотчилик қобилияти етарли эмас, бирон бир ишни ёки фаолиятни ташкил этишларида қийналадилар ёки палатпартишликка йўл қўядилар. Шунинг учун улар алоҳида курсларда ўқишлари ёки мантиқий фикрлашга ўрганишлари керак бўлади.

Агар хатолар сон 40 дан юқори бўлса, бундай тингловчиларда ташкилотчилик, мантиқий фикрлаш қобилияти етарли эмас, улар

Ўз устиларида ишлашлари керак бўлади ёки махсус тренинглар курсларида ўқишларига тўғри келади.

"ГУРУҲ ХАТОСИ" бўлимидаги умумий сонларнинг шарҳи:

- Агар хатолар сони 30 гача бўлса, бу гуруҳлардаги тингловчилар бир-бирларини тушунишга ҳаракат қилганлар, бир-бирларини ишонтира олганлар ва натижада бир хил натижага эришганлар. Демак, гуруҳда самимий муносабат ўрнатилган, фикрлар бир жойдан чиққан.

- Агар гуруҳнинг хатолар сони 30 дан 40 гача бўлса, бу гуруҳда тингловчиларнинг бир муқимга келишлари қийин бўлган, тортишувлар юзаки ёки ишонарсиз бўлган ёки гуруҳ аъзолари бир-бирларини тушунишга суст ҳолда интилганлар ёки вазифага бепарвороқ бўлганлар, ёки бир-бирларини хафа қилиб қўйишдан чўчиганлар, ёки гуруҳнинг барча аъзолари юзаки ҳолда келишилган-у, аслида эса ҳар ким ўз фикрида қолган бўлиши мумкин. Самимий муносабат бу гуруҳда ўз аксини топмаган.

Агар гуруҳ хатосининг сони 40 дан ортиқ бўлса, бу гуруҳ аъзолари умуман бир-бирлари билан келиша олмаганлар, ўзаро ишонтириш бўлмаган. Ҳар ким ўз фикрида қолган. Самимий муносабат ўрнатилмаган.

Изоҳ: Бажарилган вазифани баҳолашнинг яна бир тури куйидагича: тингловчиларнинг жавоблари ўқитувчи томонидан берилган "ТЎҒРИ ЖАВОБ" нинг ярмидан кўпига тўғри келган бўлса, "қониқарли", 75 % тўғри келган бўлса "яхши", 100 % тўғри келган бўлса "аъло" деб белгилаш мумкин.

8-БОСҚИЧ

- Мисол тариқасида "Мен-ташкilotчиси" мавзусидаги блиц-ўйиннинг чизмасини келтириш мумкин. (ҳар бир ўқитувчи ўз предмети, ёки ўтаётган ёки ўтган мавзуси асосида блиц-ўйин шаклидан фойдаланиб ўйин мазмунини тузиши мумкин);

- ўқитувчи машғулотни яқунлайди. Гуруҳларнинг баъзиларига, уларнинг фаолиятларига ўз фикрини билдиради. Ушбу тренинг уларни нималарга ўргатганини, улар шу тренинг орқали нималарни билиб олишганлари билан қизиқади ва керакли саволларни беради.

Блиц - ўйин "Мен- ташкilotчиси"

Гуруҳ баҳо-си	Гуруҳ хато-си	Тўғри жа-воб	Якка хато	Якка баҳо	Гуруҳ иши-дан четла-шиш	Ҳаракатлар мазмуни
		5				Тадбир режасини ту-

					зиш.
		2			Тадбирнинг мақса-дини бел- гилаш.
		3			Тадбирнинг мазмунини тан- лаш.
		8			Тадбирни бошлаш йўлини танлаш ва унинг сценарийси- ни ёзиш.
		12			Тадбирни репетиция қилиш
		7			Бўлажак тадбирга томоша- бинларнинг муносабатлари- ни олдиндан кўра билиш.
		9			Тадбирни вақтларга бўлиш.
		1			Тайёрланган тадбирнинг бо- шқа тадбирларга нисбатан долзарблигини баҳолаш.
		4			Тадбирнинг мавзусини ту- зиш.
		6			Бўлажак тадбирнинг энг қизиқарли, таъсирли нуқта- ларини танлаш
		13			Ўтказиладиган тадбирнинг якуний таҳлили ва кейинги тадбирга тайёргарлик.
		10			Тадбирда ишлатиладиган турли техникаларни тайёр- лаш масалаларини ҳал этиш
		11			Тадбир ўтказиладиган жой- ни жиҳозлаш ҳамда керакли техникани тайёрлаш

БИР КИШИ ҲАММА УЧУН, ҲАММА БИР КИШИ УЧУН МЕТОДИ

Академик гуруҳ жами талабалар сонидан келиб чиққан ҳолда 4-5 кишидан ташкил топадиган бир неча кичик гуруҳларга ажра-
тилади. Кичик гуруҳнинг талаб даражасида ўқув фаолияти кўрса-
та олиш учун унинг таркибида билимларни ўзлаштириш бўйича
битта яхши, битта ундан сустроқ талаба-ўқувчининг бўлиши шарт.
Қолганлари қобилиятлари ва билим даражалари бўйича сушт ўқий-
диган талаба-ўқувчилар бўлиши мумкин. Яхши ўзлаштирувчи та-
лаба-ўқувчи кичик гуруҳнинг сардори бўлиб, ўз навбатида ше-
рикларининг маълум ҳажмдаги билимларни ўзлаштиришлари
бўйича ўқитувчига ёрдамчилар ҳисобланади. Ҳар бир талаба-ўқув-
чининг дарсга тайёргарлик даражасидан келиб чиққан ҳолда бар-
ча шерикларининг баҳоланиши ўқитувчи томонидан ўқув йили

бошида ҳаммага эълон қилинади.

Кичик гуруҳдаги талабаларнинг фан бўйича бутун ўқув фаолияти қатъий ўзаро масъулиятга асосланган бўлиб «Бир киши ҳамма учун, ҳамма бир киши учун» шиори остида боради. Чунки сардорларга жорий назорат бўйича рағбатлантирувчи балларни қўйишда кичик гуруҳлар талаба-ўқувчиларининг уйга берилган топшириқларни бажарганлик даражалари, айниқса сушт ўзлаштирувчи талабаларнинг мавзу бўйича ўқитувчи ва бошқаларнинг саволларига оғзаки ёки ёзма жавоб беришлари, масала ечимини тушунтира олишлари эътиборга олинади. Уй вазифасини кўпроқ сушт ўзлаштирувчи, бироқ билим олишга иштиёқи бор талаба-ўқувчилардан сўраб, кичик гуруҳнинг барча талаба-ўқувчиларини унинг жавобини эътиборга олган ҳолда баҳолаш катта таълимий ва тарбиявий самара беради. Сушт ўзлаштирувчиларни яхши тайёрлаган кичик гуруҳ сардорларига энг юқори балл қўйилади. Натижада сардорларга ҳам табақалаштирилган балл қўйишга эришилади. Кичик гуруҳдан бирор талаба-ўқувчи уй вазифасини бажармаган ёки қисман бажарган бўлса, бу камчиликни йўқотиш учун унинг сардори ёки барча шерикларини бир-икки марта қўйиладиган баллардан маҳрум этиб, ўша мавзунини қайта ишлаб дарсдан кейин топширадиган қилиш кифоя. Ўқитувчининг уй вазифасини нега тайёрламай келдинг дейиши билан бу гапни кичик гуруҳ талабаларининг жамоа бўлиб норози оҳангда шерикларига айтиши орасида жуда катта тарбиявий фарқ бор.

Дарснинг мустақил ишлаш қисмида барча кичик гуруҳларга бир хил муаммо (масала)ни сушт ўқийдиган талаба-ўқувчиларга ўргатишлари сўралади. Чунки, берилган топшириқ типидagi муаммо(масала)лар дарснинг асосий қисмида ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар ҳамкорлигида ўрганилган бўлади.

Битта кичик гуруҳга кирган талаба-ўқувчилар аудиторияда маълум қисмидаги кетма-кет қўйилган парталарда битта сардор эса орқадаги партанинг ўқитувчи бориб ёрдам бериши ва ўзининг келиб ўқитувчидан ёки бошқа кичик гуруҳларидан ёрдам олиши учун қулай қисмида ўтирадиган бир-бирига қаратиб қўйилса талаба-ўқувчиларнинг ишлашлари учун янада қулай бўлади. Сардорнинг аудиторияда лот пайтида аудитория бўйлаб эркин ҳаракатланиши, ўқитувчи ва бошқа сардорлар билан ҳамкорликда вужудга келган тушунмовчиликни ҳал қилиш бўйича мулоқотда бўлишига руҳоят этилади. Бироқ, ўқитувчи ҳузурига бирданига бир нечта эмас фақат битта сардорнинг келишига йўл қўйилади.

Бир кичик гуруҳ қўйилган муаммони (масалани) ҳал атгач, унинг

тўғрилигини ўқитувчи томонидан текширилиб, сардорга шерикларига ўргатиш таклиф қилинади. Унинг ўргатиши жараёнида масалани еча олмаган гуруҳчаларнинг сардорлари ҳам шу гуруҳга келиб қўшилади, сўнгра ўзларининг гуруҳларига қайтишиб шерикларига ўргатишади.

ТАЛАБАЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ТАЙЁРГАРЛИГИ- ДАН КЕЙИНГИ ЛЕКЦИЯ МЕТОДИ

Талаба-ўқувчилар фан бўйича асосий адабиётлар, лекциялар матнлари, амалий машғулотлар ишланмалари ва бошқа керакли материаллар билан тўлиқ таъминланади.

Энди 5-6 соатлик ҳажмдаги лекция материалларини қисқартирмасдан, тегишли исботлар ва етарли сондаги масалаларни ечиш билан 1-2 соатда талаба-ўқувчиларга етказиш услубини куйидаги мавзулар мисолида келтираамиз.

Бу лекциялар мавзулари ўқув йили бошида талабаларга мустақил ўрганиш учун берилди: Аниқмас интеграл. Аниқ интеграл. Аниқ интегралнинг тадбиқлари.

Ишни амалга ошириш босқичлари:

1. Тайёргарлик босқичи.

1. Амалий дарслар қаттиқ талабчанлик асосида интерфаол усулда олиб борилиб, талабалар берилган топшириқларни систематик бажаришга, китоб ва унинг матни устида ишлашга ўргатилади.

2. Талабалар тавсия этилган манбалардан фойдаланиб, мавзуларни конспект қилишади.

3. Ҳар бир талаба адабиётлар, айниқса маърузалар матнларидаги таянч иборалар ва назорат саволларидан фойдаланиб 5 тадан саволлар тузишади.

4. Ҳар бир талаба мустақил равишда ёки тегишли адабиётлардан фойдаланиб мавзуга доир ўзининг битта масаласини тузади.

2. Тартибга солиш босқичи

1. Сардор кичик гуруҳнинг талабалари билан биргаликда ўзларини тузган саволларни кўриб чиқиб такрорланувчи саволлар ўрнига бошқа янгисини тузишади.

2. Барча сардорлар биргаликда тайёрланган саволлар рўйхатларини бир-бирлари билан таққослашиб такрорланувчи саволлар ўрнига янгиларини киритишадилар.

3. Талабалар томонидан тузилган масалалар ҳам худди шундай кўриб чиқилиб, тартибга солинади.

4. Тузилган саволлар ва ўқитувчи томонидан кўриб

чиқилиб, тузатишлар киритилади ва тўлдирилади.

5. Тузилган саволлар ва масалаларнинг якуний тугал рўйхати қилинади.

3. Фаол босқич

1. Талабалар тузилган саволларга тўхтамасдан баралла товуш чиқариб жавоб бериш машқини бошлашади.

2. Тузилган масалаларни ечиш алгоритмини тузиш ва уни ечиш машқини бошлашади.

3. Амалий машғулотларда уйга берилган вазифалардан ташқари юқорида зикр этилган мавзулар бирин-кетин сўраб борилади ва умумий натижа эътиборга олинган ҳолда талабаларга балл қўйилади. Тушунилмаган саволларга жавоб берилади.

4. Якуний босқич

1. Аудиторияга кирган ўқитувчи аввало талабаларнинг рисоладагидек тўғри туришларига эришиши, саломлашгач бир лаҳза тик ҳолда сақлаб уларга қаттиқ тикилиб ўзининг руҳий таъсирини ўтказиши, шундан кейингини ўтиришларига рухсат бериши шарт.

2. Ўқитувчи аудиториянинг дарсга тайёрлигини назоратда ўтказайётган, талабаларни йўқлама қилаётган, журналларни тўлдираётган пайтда ҳусни хати чиройли бир талаба досканинг ўнг бурчагига, сана, мавзу ва унинг режасини ёзади. Мавзу ва режани техник восита ёрдамида экранга чиқарилса янада яхши бўлади.

3. Ўқитувчи ўтилган ва бугун бўладиган дарсларни такрорлаш, уларни янгиси билан боғлаш, янги мавзунини баён қилиш ва ҳулосалаш ишларини талабаларга тўхтовсиз саволлар ёғдириш (ақлий ҳужум) ва улардан жавоблар олиш орқали бошқаради. Бунда барча талабаларнинг саволларга хор овозда жавоб беришларига эришиш жуда аҳамиятли. Бирон талаба нотўғри жавоб қилса умумий оҳанг бузилиб бирданига бутун аудиторияга сезилади. Бу ҳолат талабани келгусида ўз устида янада яхшироқ ишлашга ундайди.

4. Дарсда кўргазмали ва намоиш материалларидан кенг фойдаланилади.

Биз бундай лекция дарсини «Талабаларнинг мустақил тайёрларликларидан кейинги лекция» деб атадик.

Лекция ушбу услубда олиб борилса катта ҳажмдаги ўқув материални қисқартирмасдан, тегишли исботлар ва етарли сондаги мисол ва масалалар ечиш билан қисқа вақт ичида талабаларга етказиш имконияти туғилади.

Ўқув материали талабалар томонидан юқори даражада онгли ўзлаштирилади.

Талабаларда китоб ва унинг матни устида ишлаш, саволлар тузиш ва уларга жавоблар топиш, масалалар тузиш ва уларни

ечиш кўникмаларининг ҳосил бўлиши кучаяди, мантиқий, алгоритмик фикрлаш ҳамда оғзаки нутқ ўсади. Ҳамкорлик педагогикаси ғоялари амалга ошади.

АЖУРЛИ АРРА МЕТОДИ

Ажур французча «ажур» сўзидан олинган бўлиб, «бир ёқдан иккинчи ёққа ўтган, икки томони очик» деган маънони англатади.

Бу методдан фойдаланиш қуйидаги босқичларда амалга оширилади:

- талаба-ўқувчилардан 4-5 кишилик кичик гуруҳлар ташкил этилади

- талаба-ўқувчиларга бериладиган топшириқ ва уларни бажаришда фойдаланиладиган матнли материаллар бир нечта асосий қисмлар (масалан, режа асосида бир нечта мавзучалар)га қирқилади;

- мавзучалар ва уларга доир матнли материаллар пакети кичик гуруҳларнинг ҳар бир аъзосига тарқатилади;

- кичик гуруҳ аъзолари матнли материаллардан фойдаланиб топшириқни бажаришга киришадилар;

- кичик гуруҳларнинг яхши ўзлаштирувчи аъзоларидан эксперт гуруҳи ташкил этилади;

- эксперт гуруҳи аъзолари қўлларига топшириқларни ҳамкорликда муҳокама қилишиб, бошқаларга ўргатиш режасини эгаллашадилар;

- экспертлар ўзларининг дастлабки кичик гуруҳларига қайтишиб ўрганганларини бошқа шерикларига ўргатишади.

Ўқитишга бундай ёндашилганда талаба-ўқувчиларнинг ҳамкорликда ишлашларига ва катта ҳажмдаги ўқув материалларининг ўзлаштирилишига эришилади.

Бу методдан фойдаланувчи педагог талаба-ўқувчиларга тақдим этилган топшириқни бажаришга доир материалларни кунт билан ўрганишни, биргаликда муҳокама этишни, савол-жавоб қилишни, ўрганганларини бошқаларга ўргатишлари зарурлигини олдиндан айтади.

СИНЕКТИКА МЕТОДИ

Бу метод амалий, семинарлар ва лаборатория машғулотлари учун қулай бўлиб, «ақлий ҳужум» методига яқин. Бунда талаба дарсда қўйилган муаммони ҳал қилиш юзасидан аналогияга асосланган ҳолда ўз фикрларини, қарашларини олға суради. Бунда

аналогия бевосита, шахсий, рамзий ва хаёлий бўлиши мумкин.

ДУМАЛОҚ СТОЛ МЕТОДИ

Бу метод амалий машғулот учун қулай. Бунда ўқитувчи томонидан битта савол ёзилган варақ кичик гуруҳга тақдим этилади. Талабалар ўзларининг исми-шарифлари ва саволга жавобларини ёзиб, варақни ёнидаги талабага узатади. Шу тариқа ёзилган жавоблар йиғиштириб олиниб, талабалар иштирокида нотўғриларни ўчириб чиқилади ва натижалар баҳоланади.

РУЧКА СТОЛ УСТИДА МЕТОДИ

Бу метод амалий машғулот учун қулай. Саволга ўзининг жавоб вариантини ёзган кичик гуруҳдаги талаба ручкасини стол устига қўйиб варақни ёнидаги шеригига узатади. Саволга жавоб ёза олмаган талаба ручкасини столга қўймайди. Бир нечта кичик гуруҳлардаги талабаларнинг қўйилган бир хил саволга жавоблари йиғиштириб олиниб биргаликда муҳокама қилинади. Бу методнинг афзалликлари: ўқитувчи машғулотга ким тайёр, ким тайёр эмаслигини кўриб туради; машғулотга тайёрланмаган талаба оғзаки муҳокама пайтида кўриб чиқилаётган мавзу юзасидан анчагина фойдали билимлар олади; бу метод кичик гуруҳда олиб бориладиган иш бўлиб, талаба интизомини мустаҳкамлайди ва уларни жипслаштиради, чунки ўзининг жавоб варианты устида узоқ ўйлаб ўтирадиган талаба бутун гуруҳга ажратилган вақтни сарфлаб юборади. Шунингдек талаба машғулотга тайёр бўлмаса, бунда ҳам гуруҳга панд беради; талабалар ўз жавобларини икки марта, яъни ёзма иш пайтида ва оғзаки муҳокама вақтида таҳлил қилиб чиқишади.

РОТАЦИЯ МЕТОДИ

Бу метод машғулот мавзуини ҳар бир кичик гуруҳ алоҳида-алоҳида муҳокама қилиб чиқиши, ёзганларини бутун гуруҳ жамоа бўлиб таҳлил қилиб кўриши учун қўлланилади ва қуйидаги босқичларда амалга оширилади:

-дарс мавзуси бўйича номерланган топшириқлар (масалан, режадаги мавзучалар) плакатларга ёзилиб доскага осиб қўйиладиги;

-топшириқлар сони учта бўлса, талаба-ўқувчилар ҳам шунча кичик гуруҳларга ажратилади ва гуруҳчалар номерланади;

-кичик гуруҳлар ўзларининг номерларига мос номердаги топшириқни ва уни бажаришда фойдаланиладиган ёзма маълумот-

лар пакетини олади;

-кичик гуруҳлар ўзларига тақдим этилган материалларни ҳамкорликда ўрганишиб топшириққа жавобларини ёзишади;

-жавоблар кичик гуруҳдаги ҳуснихати чиройли бир талаба-ўқувчи томонидан ёзилади;

-топшириқларга ёзилган жавоблар варағи, маълумотлар пакети кичик гуруҳлараро алмаштирилади ва қўшимчалар қилинади, бироқ жавобларнинг такрорланишига йўл қўйилмайди;

-жавоблар қайси кичик гуруҳники эканлиги ажралиб туриши учун уларга ҳар хил рангдаги фламастерлардан фойдаланиш тавсия этилади. Шунингдек кичик гуруҳлар номерланиб, улар ўзларининг жавобларини шу номер остида ёзишлари ҳам мумкин;

-жавоблар ёзилган варақлар доскадаги осиглиқ плакатларга скожда ёпиштирилиб, ўқитувчи иштирокида муҳокама қилинади, умумлаштирилади ва тўғри жавоблар дафтарларга ёзиб олинади;

-тўғри ва мукамал жавоблар сонига қараб талаба-ўқувчилар рағбатлантирилади ва баҳоланади.

ГАЛЕРЕЯНИ АЙЛАНИШ МЕТОДИ

Кичик гуруҳларнинг барча аъзоларига битта муаммо таклиф этилади. Ҳар бир кичик гуруҳ ўзларига берилган муаммога белгиланган вақт ичида фикрларини ёзиб, жавоблари ёзилган варақларини бошқа гуруҳ билан алмаштиради. Жавобларни олган гуруҳларни баҳолайди ва тугал бўлмаса ўз вариантлари билан тўлдилади. Сўнгра гуруҳлар фикрлари умумлаштирилиб, энг юқори аллга арзийдиган тўғри ва мукамал жавоблар танлаб олинади.

ҚОР БЎРОН МЕТОДИ

Иккига ажратилган гуруҳ талабалари бир муаммо юзасидан энг кўп тўғри жавоблар топиш мақсадига биргаликда муҳокама юритишади. Ҳар бир тўғри жавоб юмалоқланган қор кўринишида ўша гуруҳ ҳисобига ёзиб қўйилади; тўпланган умумий баллар миқдори асосида гуруҳлар баҳоланади.

АСАЛАРИ ГАЛАСИ МЕТОДИ

Муаммо битта гуруҳда ёки икки кичик гуруҳларда муҳокама қилинади. Бунда топшириқлар ҳар хил ёки бутун гуруҳга битта бўлиши мумкин. Гуруҳлар қўйилган муаммони маълум муддат муҳокама этиб, натижани бошқаларга маълум қилишади. Муаммо ечимининг энг яхши варианты танлаб олинади.

ДУМАЛОВЧИ ҚОР УЮМИ МЕТОДИ

Думаловчи қор уюми методи ўқув машғулоти ўтказиш методининг рамзий номи бўлиб, иш қўйилган муаммо устида мулоҳаза юритиб қўриш учун талабаларга вақт, тегишли манбалар, тарқатма материаллар беришдан бошланади. Бу метод гуруҳнинг ҳар бир аъзосига бутун гуруҳнинг билимлари ва тажрибаларидан фойдаланиб, ўзининг кенг қамровли нуқтаи назарини баён этишни назарда тутди. Бунинг учун талабалар 4 та кичик гуруҳларга ажратилади. Муҳокама қилиб чиқиш учун барча гуруҳларга битта топшириқ берилади. Ҳар бир кичик гуруҳ топшириқ устида алоҳида ишлайди. Сўнгра биринчи билан иккинчи ва учинчи билан тўртинчи гуруҳлар муаммо устида биргаликда муҳокама юритишади. Охир оқибатда барча кичик гуруҳлар бирлашиб, бутун яхлит гуруҳ бўлиб қўйилган муаммо ечимини ҳал этишнинг турли йўллари, вариантларини муҳокама қилишади. Бундай муҳокама жараёнида талабаларнинг қўйилган муаммо юзасидан билимлари чуқурлашиб, ойдинлашиб, бойиб, кенгқамровли бўлиб боради.

СИНДИКАТ МЕТОДИ

Гуруҳ учта кичик гуруҳларга бўлинади. Бунда таклиф этилаётган топшириқ уч хил нуқтаи назардан ҳал этилиш зарур. Масалан, уч ноъмалумли учта тенгламалар системасини ечиш топшириғи берилган бўлсин, у ҳолда биринчи гуруҳ масалани Гаусс, иккинчи гуруҳ Крамер, учинчи гуруҳ матрица усулидан фойдаланиб ечади. Сўнгра ечимлар биргаликда муҳокама этилиб, умумлаштирилади.

АКВАРИУМ МЕТОДИ

Гуруҳдан уч талаба ажратиб олиниб уларга хона ўртасидаги стол атрофига ўтиришлари ва қўйилган муаммони ўн минут атрофида биргаликда муҳокама, қилишиб фикр билдиришлари сўралади. Бу уч талаба аквариумдаги балиқларга қиёс. Атрофда ўтирган кузатувчилар ўртадаги талабаларнинг фикрларини диққат билан тинглаб, жавобларни тўғри ва нотўғрига ажратиб ёзиб боришади ҳамда муҳокама пайтида ўзларининг қарашларини баён этишади. Етарли даражада фикр билдира олмаган ўртадаги талабалар ўз ўринларини кучли фикр билдирган кузатувчи талабаларга бўшатиб беришади. Ҳар бир муаммо юзасидан билдирилган фикрлар талабалар иштирокида ўқитувчи томонидан умумлаштирилади.

РАҚАМЛИ МЕТОДЛАР

Гуруҳдаги талабаларнинг умумий сонидан келиб чиққан ҳолда 4x4x4, 5x5x5 ёки 6x6x6 методларининг биридан фойдаланилади. Масалан, 5x5x5 методида ҳар бири 5 талабадан иборат 5 та кичик гуруҳчалар ташкил этилиб, уларнинг 5 нафар сардорлари тўпланишиб қўйилган муаммони ҳамкорликда муҳокама этишади, сўнгра ўзларининг гуруҳларига қайтишиб шерикларига масаланинг ечимини ўргатишади.

СКАРАБЕЙ технологияси

“Скарабей” интерактив технология бўлиб, у ўқувчиларда фикрий боғлиқлик, мантиқ, хотиранинг ривожланишига имконият яратиши, қандайдир муаммони ҳал қилишда ўз фикрини очиқ ва эркин ифодалаш маҳоратини шакллантиради. Мазкур технология талаба-ўқувчиларга мустақил равишда билимнинг сифати ва савиясини холис баҳолаш, ўрганилаётган мавзу ҳақида тушунча ва тасаввурларни аниқлаш имконини беради. У, аynи пайтда турли ғояларни ифодалаш ҳамда улар орасидаги боғлиқликларни аниқлашга имкон яратади.

БЕЕР технологияси

Бу технология мураккаб, кўп тармоқли, мумкин қадар муаммони ҳарактердаги мавзуларни ўрганишга қаратилган.

Технологиянинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир йўла ахборот берилади. Аynи пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида нуқталардан муҳокама этилади. Масалан, ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари белгиланади.

ДЕЛЬФИН ТЕХНОЛОГИЯСИ

Бу технологиянинг мазмуни жамоа бўлиб қўйилган муаммонинг муқобил ечимларини мақбуллик даражалари бўйича табақалаштириб, улардан ҳар бирининг муҳим ёки номуҳимлигини баҳолашдан, шу асосда энг яхши вариантни танлаб олишдан иборат. Масалан, ер майдонини плугда 15, 20, 25, 30, 35, 40, 45 см чуқурликда оғдариш мумкин бўлсин. Муайян олинган ер майдонини оғдаришда шу вариантлардан қайси бири энг яхши эканлигини аниқлаш учун улардан ҳар бири ерни ҳайдашга доир мавжуд агротехник факторлар асосида ўқитувчининг тренерлигида талаба-ўқувчилар томонидан баҳоланади. Бунда ҳар бир кичик гуруҳ ўзларининг вариантларини таклиф этишлари, сўнгра фикрлар

умумлаштирилиб энг яхши вариант танлаб олиниси ҳам мумкин.

Т- ЖАДВАЛ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Бу технологиядан лекция дарслари ва амалий машғулотларнинг якуний қисмида фойдаланиш кулай. Бунда бир муаммони турли қарама-қарши нуқтаи назарлардан қаралади (ижобий ва салбий, афзаллик ва камчилик, фойда ва зарар, тўғри ва нотўғри). Масалан, ўқитувчи мавзу бўйича аралаштириб тузилган тўғри ва нотўғри жавобларни экранга чиқариб, бир партада ўтирган талаба-ўқувчиларга ҳамкорликда уларни жадвалга ажратиб ёзишларини, сўнгра ёзилган варақларини ёндош партадаги талаба-ўқувчилар билан алмаштириб кўшимчалар қилишларини таклиф этади. Иш якунлангач тўғри ва нотўғри жавоблар ажратиб ёзилган жадвал экранга чиқарилади. Талаба-ўқувчилар ўзларининг жавобларини экрандаги жадвал билан таққослаб тегишли хулосаларга келишади.

Тўғри жавоблар	Нотўғри жавоблар
1.	1.
2.	2.

SWOT- ТАҲЛИЛ ЖАДВАЛИ ТЕХНОЛОГИЯСИ

SWOT термини инглизча кучли, кучсиз, имконият, ҳавф сўзларининг бош ҳарфларидан тузилган. Бу технологиядан ташкилот ёки бирор корхонанинг келгусидаги стратегик ривожланиш механизmlарини таҳлил этишда фойдаланиш кулай.

S- корхонанинг ички ривожланиш имкониятлари;

W- корхонанинг ички муаммолари; .

O- корхонанинг ташқи ривожланиш имкониятлари;

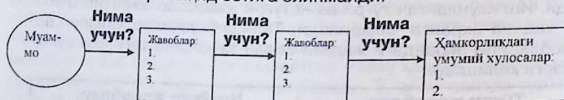
T- корхона учун ташқи ҳавфлар.

Дарсда шакллантирилган муаммо юзасидан тўпланган маълумотлар пакети ўқитувчининг тренерлигида талаба-ўқувчилар томонидан ўрганилиб бўлингач гуруҳлар ёки кичик гуруҳлар ҳамкорликда қуйидаги жадвални тўлдириб, охир оқибатда тегишли оптимал ечимга келишадилар:

S: 1. 2. 3.	W: 1. 2. 3.
O: 1. 2. 3.	T: 1. 2. 3.

«НИМА УЧУН?» СХЕМАСИ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Бу технологиядан шакллантирилган муаммо юзасидан «нима учун?» саволи қўйилиб унга ҳар бир талаба-ўқувчи ўзининг қарашларини, фикрларини ёзади. Асосий мақсад нотўғри бўлсада талаба-ўқувчиларнинг фикр билдиришларига, охир оқибатда тўғри хулосалар чиқаришларига эришишдан иборат. «Нима учун?» саволининг қўйилиши ва унга жавобларнинг ёзилиши муаммо ечими топилгунча давом этади. Дастлаб бир партада ёнма-ён ўтирган талаба-ўқувчилар, сўнгра кичик гуруҳ, охирида бутун гуруҳ ёзма жавоблари ҳамкорликда таққосланиб, такрорланувчи ва хато фикрлардан тозаланиб, бир умумий тўғри натижага келинади. Нотўғри жавоблар танқид остига олинмайди.

ИНСЕРТ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Бу технология ҳар бир талаба-ўқувчининг мавзуни тезкор ўқиб олинган олинган билимлари асосида матнга белгилар қўйиб чиқиб уносабат билдириш имконини беради. Маъруза матнидаги ҳар бир муҳим тушунчалар, фикрлар тўғрисида тегишли белгилар қўйиб қилиб, улардан қуйидаги жадвал тузилади:

Мавзунинг асосий тушунчалари ва таянч иборалари мазмуни	Биламан	Мен учун	Мен билган	Мени ўйлан-тириб қўйди (тушунмадим)
1. $A(x;y)$ - нуқта	V	қ	-	?
2. $A(x)$ - тўғри чизиқда, $A(x;y)$ -текисликдаги, $A(x;y;z)$ - фазодаги нуқта	V			?
3. z - A нуқтанинг аппликатаси		қ		
4. hQ - тўғри чизиқда нуқтани, текисликда ордината ўқини, фазода (yOz) текисликни ифодалайди			-	

БИЛАМАН. БИЛИШНИ ХОҲЛАЙМАН. БИЛИБ ОЛДИМ МЕТОДИ

Бу метод лекция дарслар учун қулай. Ўқитувчи мавзу бўйича асосий тушунчалар ва иборалар рўйхатини кодоскопга ўхшаш бирор техник восита ёрдамида талаба-ўқувчиларга тақдим этади. Талаба-ўқувчилар ўзлари биладиган ва билмайдиган тушунчалар ва иборалар билан намунадаги жадвални тўлдирадилар:

Биламан	Билишни хоҳлайман	Бииб олдим

Рўйхатга кирмаган, бироқ дарс жараёнида янгидан пайдо бўлган талаба учун нотаниш тушунча ва иборалар ҳам жадвалнинг иккинчи устунига қўшимча равишда қайд этилиб борилади.

Талаба-ўқувчининг асосий диққат эътибори жадвалнинг иккинчи устундаги билимларни эгаллашга қаратилади. Талаба-ўқувчи дарсни диққат билан тинглаб жадвалнинг иккинчи устундаги тушунча ва ибораларни билиб ва ёзиб олади ҳамда ўзлаштирган савол тўғрисидаги учинчи устунга «қ» белги қўяди, бошқалари бўш туради. Агар дарс жараёнида иккинчи устундаги айрим тушунча ва иборалар ўрганилмасдан қолиб кетса, улар ўқитувчидан сўраб ёки мустақил равишда ўрганиб олинади.

Бу усул талаба-ўқувчида билимларни ўзлаштириш бўйича ўз-ўзини назорат қилиш, дарсдаёқ тегишли маълумотларни эгаллаб олишга интилиш, ахборот ресурслари устида мустақил ишлаш кўникмаларини шакллантиради.

ЗИГ-ЗАГ МЕТОДИ

Зигзак синиқ чизик, илонизи, эгри-бугри маъноларини англатади.

Таълимда зигзак методининг моҳияти бир гуруҳ томонидан ўрганиб бўлинган ўқув материалининг, ҳали уни ўрганмаган бошқа гуруҳга тақдим этилишидан иборат.

«Зиг-зак» усулининг бир мунча афзалликлари бор. Хусусан, ушбу усулни қўллаш орқали талабалар жамоа бўлиб ишлаш кўникмасини ҳосил қилади ва мавзуни ўзлаштиришга кетадиган вақт тежалиб, қисқа вақтда катта материалнинг ўзлаштиришига эришилади. Ушбу усулнинг кетма-кетлиги куйидагича амалга оширилади:

-талабалар одатдагидек, бир қанча гуруҳларга бўлинади;
- ҳар бир гуруҳга мавзу бўйича битта савол тарқатилади (саволлар гуруҳдаги ҳар бир иштирокчига биттадан берилиши лозим);

-гуруҳ аъзолари шу тарқатилган саволни белгиланган вақтда ўрганиб оладилар;

-ҳар бир гуруҳга етакчи сайланади ва улар тарқатилган матнни ўрганишда, уларнинг моҳиятини теран тушунишда шу гуруҳда етакчилик қилади;

-лидернинг фикри гуруҳ аъзолари томонидан тўлдирилиши, қўшимчалар ва ўзгартиришлар киритилиши мумкин;

-матнлар гуруҳда тўлиқ ўрганилиб бўлганидан кейин улар гуруҳлараро алмаштириладилар;

-энди ушбу гуруҳларда янги саволлар ўрганилади;

-бу саволлар ҳам ўрганилиб бўлингач, улар яна алмаштирилади;

-гуруҳларда барча саволлар ўрганилганча ушбу жараёнлар такрорланади;

-бир-бирининг билимини баҳолаш ва ўзлаштирилганлик даражасини аниқлаш учун гуруҳлар бир-бирига кетма-кет равишда савол бериб борилади;

-савол қайси гуруҳга ташланган бўлса, биринчи шу гуруҳ аъзолари жавоб беришлари мумкин, бошқа гуруҳ аъзолари қўшимча қилиб боришга ҳақли.

Ушбу усулнинг «Ақлий ҳужум» усулига нисбатан фарқи, бу ерда талабаларнинг билимлари баҳоланади.

Мазкур усулни ўрганиш учун талабалар 3 гуруҳга ёки 6 гуруҳга бўлинадилар. Чунки мавзу 3 та саволга бўлинган.

ДАВРА СУХБАТЛАРИ методи

Давра суҳбатида маърузачи ўқитувчи бош ташкилотчи бўлиб қолади. Давра суҳбатлари кўпинча талаба-ўқувчиларга таниш ёки яқин мавзуларда ўтказилади. Давра суҳбати мавзулари, режалари, саволлари талаба-ўқувчиларга аввалдан бир неча кун олдин тарқатилади.

Талаба-ўқувчилар учун мустақил тайёргарлик кўришга, уларни бир-бирлари билан аввалдан ўзаро фикр алмашишга, кутубхона, интернетдан айрим маълумотларни тўплаш, қайта ишлаш, кичик матн тузиш имконияти яратилади. Давра суҳбатининг афзаллиги шундаки, ҳар бир талаба-ўқувчи индивидуал тайёргарлик кўради. Ҳар икки томон даврани ўтказишга тайёр-

гарлик билан келади. Суҳбатни ўқитувчи, гоҳо лидер талаба-ўқувчи олиб бориши мумкин.

Давра суҳбатлари олдиндан дастурланган дарс жадвали асосида олиб борилиши мумкин.

Давра суҳбатининг яна бир афзаллиги шундаки, ҳар бир талаба-ўқувчи ўз билимини, оғзаки нутқини, шахсий фикрини эмин-эркин намоиш этишига муҳит яратилади. Талаба-ўқувчи ва ўқитувчининг шахсий маъсулияти ошади, ҳам ўқиш, ҳам ўргатиш ёнма-ён давом этади. Материални ўқиш, ўрганиш, ўзаро фикр алмашишга, ўзлаштиришга мотив ошади. Билимни олиш, унинг ўзлаштирилиши кафолатланади.

ДАВРАЛАР МЕТОДИ

Талабалар давра қуриб ўтириб таклиф этилган саволни кетма-кет эмас, балки билганлар галма-гал изоҳлаб беришади. Бунда ҳар бир талаба ўз фикрини баён қилиб, муҳокамага фойдали улуш қўшиш имкониятига эга бўлади, чунки барча қатнашчиларнинг фикрларини билиш муҳим. Сўзга чикувчиларнинг гапларига муносабат билдириш ҳеч кимга, жумладан ўқитувчига ҳам рухсат этилмайди. Охирида ҳаммага уларнинг иштирок этганликлари учун ташаккур билдирилади ва фикрлар умумлаштирилади. Давра методидан дарснинг боши ва охирида фойдаланиш қулай.

МОЖАРО МЕТОДИ

Бу метод амалий машғулотлар учун қулай. Одатдан ташқари, ҳаттоки фавқуллоддаги вазиятларда қилинадиган ҳатти-ҳаракатларни талабаларга ўргатиш мақсадида бу методдан фойдаланилади. Масалан, туғайтган сигирнинг бузоғи тескари келди, юрак тўхташ арафасида нима чора кўриш керак ва ҳоказо. Бундай муаммоларни ҳал қилиш йўлларини ўрганишда можаро методидан фойдаланилса, талаба-ўқувчиларнинг фикрлари фаоллашиб қисқа вақт ичида тўғри қарор қабул қилиш, ишни тўла, тез ва чаққон бажариш сифатлари шаклланади.

МУНОЗАРА МЕТОДИ

Диспут- бу икки ёки кўпроқ кишиларнинг кескин чегараланган қоидалар доирасида оғзаки олиб бориладиган баҳси, мунозараси, масала талашувидир. Диспут мавзуси тайёргарлик кўриш учун ўтказишдан олдин талаба-ўқувчиларга маълум қилинади.

Талаба-ўқувчиларга билим беришга мўлжалланган диспутда камида битта раис ва икки гуруҳнинг ҳар биридан бир нафардан сўзловчи қатнашади. Диспутни очувчи биринчи талаба ўйилган таклифни маъқуллаб чиқса, иккинчиси унга қарши чиқади, яъни оппонент бўлади.

Сўзловчиларга 10 минутдан, ҳар икки гуруҳдан иккитадан ортиқ бўлмаган қўшимча қилишга чиқадиган талабаларнинг ҳар бирига 5 минутдан вақт берилади. Икки марта сўзга чиқишга рухсат этилмайди. Сўзга чиқувчиларнинг барчаси раисга мурожаат этишади ва унинг қарори қатъий бўлиб, диспутнинг мавзудан четга чиқиб кетмаслигини назорат қилади.

МУНОЗАРЛАР ЎТКАЗИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Мунозараларни ташкил этиш ва ўтказиш ташкилотчидан жуда жиддий тайёргарликни, ижодий муҳит яратишни талаб этади. Ўқитувчи илгаридан мунозаранинг мавзусини, уни ўтказиш режасини, вақтларини талаба-ўқувчилар билан ўзаро келишиб олади.

Талаба-ўқувчиларга ўқув йили бошланишида мунозара мавзolari режаси эълон қилиниб, уларга етказилади. Уларнинг тайёргарлик кўришлари учун вақт берилади. Мунозара муҳокаласига маъмурият, маҳалла фаоллари, машҳур мутахассислар таклиф этилади. Мунозаранинг бошловчиси тайинланади. Бошловчи жуда кенг қамровли билимга эга бўлиши керак.

Мунозара даврида вужудга келадиган муаммоли масалалар, айниқса, чигал фикрлар бўйича уларни чуқур таҳлил қилиш қобилиятига эга экспертлар таклиф этилади. Мунозарани олиб борганда унинг иштирокчиларини қизиқтириб, қовуштириб, бошқариб, зарур йўлланмалар бериб бориш муҳим аҳамият касб этади. Айнан мунозара жараёнида тўғри хулосалар чиқариш жуда катта маъсулият талаб этади.

Мунозаралар мавзуга қизиқиш билдирган гуруҳларни қўшиб, аксинча ҳолларда эса, уларни гуруҳларга бўлиб, зарур бўлган айрим ҳолларда катта залларда, катта аудиторияларда олиб борилади. Мунозаралар демократик, ошкоралик, тенглик, самимийлик, ҳамкорлик ҳам ижодкорлик, бир-бирини қўллаш руҳиятида олиб борилишини таъминлаш яхши натижалар беради. Мунозара эркин фикр юритишни, ўз шахсий позициясида туришга ўргатади. Энг муҳими, талаба-ўқувчини мустақил мутолаага, фикр алмашув орқали узлуксиз ўз билим ва малакасини оширишга олиб келади.

МУНОЗАРА ЛЕКЦИЯ МЕТОДИ

Ўқитувчи лекция ўқийди, аудиториянинг саволларига жавоб беради ва ўз навбатида талаба-ўқувчиларга саволлар билан ҳужум қилади. Бундай лекцияларда талаба-ўқувчиларнинг фаоллиги анча юқори бўлади. Талаба-ўқувчилар сони 20 тадан ортиқ бўлмаганда мунозарали лекция методи анъанавий лекцияларга қараганда афзал бўлади, чунки бундай ҳолда ўқитишнинг кичик гуруҳларда қўлланиладиган методларини татбиқ этишга кенг имкониятлар туғилади.

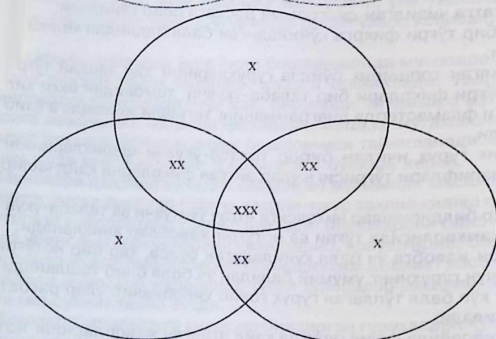
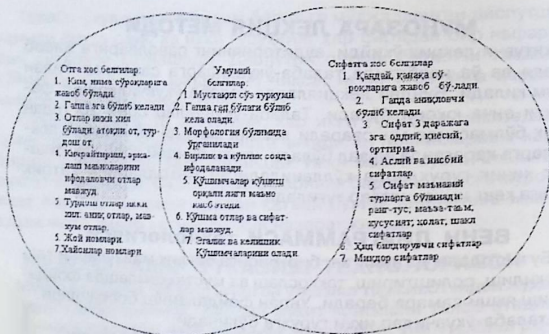
ВЕНН ДИАГРАММАСИ технологияси

Бу методдан ўрганилган, бир-бирига боғлиқ мавзуларни таҳлил қилиш, солиштириш, таққослаш ва мустаҳкамлашда фойдаланиш яхши самара беради. Ундан фойдаланиш босқичлари:

- талаба-ўқувчилар икки гуруҳга бўлинади;
- плакатга чизилган диаграмма доскага осиб қўйилади;
- ҳар бир тўғри фикрга қўйиладиган балл олдиндан келишиб олинади;
- қўйилган топшириқ бўйича гуруҳларнинг ҳар қандай тўғри ёки нотўғри фикрлари бир талаба-ўқувчи томонидан икки хил рангдаги фламастерда диаграмманинг тегишли жойларига ёзиб борилади;
- кичик гуруҳ ичидан бирор талаба-ўқувчи шерикларининг исми-шарифлари тўғрисида улар айтган фикрларни қайд қилиб боради;
- фикр билдиришлар ниҳоясига етгач ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар ҳамкорлигида тўғри ва нотўғри жавоблар аниқланади;
- тўғри жавобга уч балл қўйиладиган бўлса, ҳар бир нотўғри фикр учун гуруҳнинг умумий балидан уч балл олиб ташланади;
- энг кўп балл тўплаган гуруҳ ғолиб ҳисобланиб улар рағбатлантирилади;
- бу жараёнда кичик гуруҳда қайд этилган жавобларнинг нотўғрилари ўчириб чиқилади ва натижалар эътиборга олинган ҳолда талаба-ўқувчиларга табақалаштирилган балл ёки баҳо қўйилади.

Сўз туркумларига кирувчи от билан сифатнинг умумий ва фарқли томонларини аниқлашга доир қуйидаги диаграммани мисол тариқасида келтириш мумкин

Худди шунингдек от, сифат, феълни таққослаш талаб этилса доиралар сони учта бўлади ва ҳоказо.

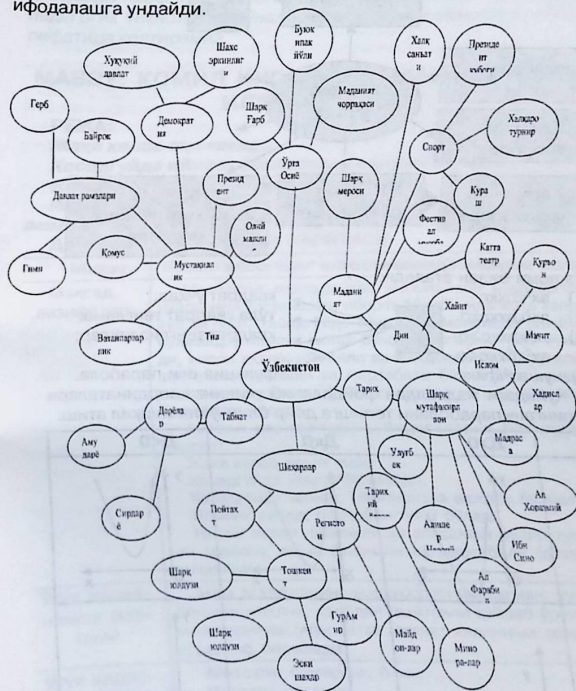

ТАРМОҚЛАР МЕТОДИ (КЛАСТЕР)

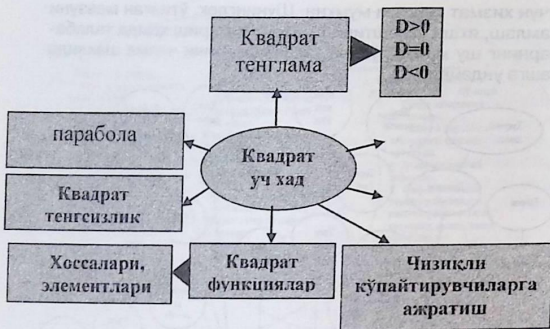
Фикрларнинг тармоқланиши бу педагогик стратегия бўлиб у талаба-ўқувчиларни бирор-бир мавзуни чуқур ўрганишларига ёрдам бериб талаба-ўқувчиларни мавзуга тааллуқли тушунча ёки аниқ фикрни эркин ва очиқ равшан кетма-кетлик билан узвий боғлаган ҳолда тармоқлашларига ўргатади.

Бу метод бирон мавзуни чуқур ўрганишдан аввал талаба-ўқувчиларнинг фикрлаш қобилиятини жадаллаштириш ҳамда кенгай-

тириш учун хизмат қилиши мумкин. Шунингдек, ўтилган мавзуни мустаҳкамлаш, яхши ўзлаштириш, умумлаштириш ҳамда талаба-ўқувчиларнинг шу мавзу бўйича тасаввурларини чизма шаклида ифодалашга ундайди.

«Квадрат уч хад» мавзуси бўйича интерфаол дарс намунаси
Квадрат уч хад кластери (шодаси)ни тузиш:

Ўз номи билан аталади:

- 1). ax^2+bx+c
- 2). $ax^2+bx+c < 0$
- 3). $ax^2+bx+c > 0$,
 $ax^2+bx+c < 0$
- 4). уқ ax^2+bx+c

квадрат учхад;
тўла квадрат тенглама;
квадрат тенгсизликлар;
функция ёки парабола.

3. Куйидаги жадвалдан фойдаланиб учининг координаталари «яширинган» параболани топишга доир блиц-ўйин ташкил этиш.

	$D>0$	$D=0$	$D<0$
$a>0$			
$a<0$			

Янги педагогик технологиялар йўналишидаги дарс ишланмалари

Қуйида профессор М.Қ.Пардаев томонидан тавсия этилган янги педагогик технология йўналишидаги дарс ишланмасини намуна сифатида келтирамыз.

МАВЗУ: КОМИЛ ИНСОННИНГ ШАКЛЛАНИШИДА ИЛМНИНГ РОЛИ

РЕЖА:

Жаҳл келса ақл кетади

Хасадгўйда иймон, иймонсизда виждон бўлмайди

Илминг зиёда, мартабанг улуғ бўлсин

*Инсон ақлли, иймонли ва виждонли туғилиши мумкин,
аммо билимли ва мартабали бўлиб туғилмайди*

ДАРСНИНГ ТЕХНОЛОГИК ХАРИТАСИ

Мавзу	Комил инсоннинг шаклланишида илмнинг роли
Мақсад, вазифалар	Мавзунинг мақсади илм эгаллашнинг машаққатли йўлларини ўрганишдан иборат бўлиб, унда жаҳл келса ақл кетади, хасадгўйда иймон, иймонсизда виждон бўлмайди, илминг зиёда бўлса, мартабанг улуғ бўлади, инсон ақлли, иймонли ва виждонли бўлиб туғилиши, аммо билимли ва мартабали бўлиб ўлиши мумкинлиги ҳам илмли бўлишга боғлиқлигини кўрсатиб беришдан иборат. Асосий вазифалари қуйидагиларни ёритишдан иборат: Жаҳл келса ақл кетади. Хасадгўйда иймон бўлмайди. Хасадгўйда иймон, иймонсизда виждон бўлмайди. Илминг зиёда, мартабанг улуғ бўлади. Инсон ақлли, иймонли ва виждонли бўлиб туғилиши мумкин, аммо билимли ва мартабали бўлиб туғилмайди.
Ўқув жараёнининг мазмуни	Илм эгаллашнинг машаққатли йўллари, хусусан, бошдан жаҳлни, қалбдан шайтонни ҳайдаб ўрнига илмни киритиш учун катта меҳнат қилиниши лозимлиги кўрсатиб берилади.
Ўқув жараёнини амалга ошириш технологияси	Методи: бумеранг, блиц. Шакли: маъруза. Воситаси: компьютер, слайдлар, тарқатма материаллар Ўсули: чизма, диаграмма, оғзаки топшириқлар.

	Назорат: тест, ёзма ва оғзаки савол-жавоб, суҳбат Баҳолаш: рейтинг тизимида.	
Кутиладиган натижалар	Ўқитувчи Белгиланган вақтда жуда кўп ахборотларни беришга, иш жараёнида чарчамасдан дарсга ижодий ёндошишга эришади.	Талаба Мавзуни тўлиқ ўзлаштиришга, тегишли таҳлилий усулларни ўрганишга муваффақ бўлади ва мустақил ишлашга тегишли топшириқлар олади.
Келгуси режалар (таҳлил ўзгаришлар)	Интерактив усулларда дарс ўтишга кўникма ҳосил қилиб борилади.	Мустақил ишлаш жараёнида тегишли топшириқлар бажариш кўникмасини эгаллаб боради.

«Дарсда янги мавзуни ўрганиш» босқичлари

Янги мавзу ва унинг режаси берилади.

Адабиётлар рўйхати берилади.

Янги материални тушунтириш, унинг аҳамиятига қисқача тўхталиш.

Талабалар диққатини жалб этиш.

Муаммоли вазият ҳосил қилиш. Ушбу мавзу бўйича «Инсон барча жонзотлардан улуғ ва мўтабар бўлиши учун унда қандай фазилят бўлиши керак, деган саволни қўйиш».

Янги мавзуни тушунтиришда ўқитувчининг жойи досканинг олдида талабаларга қараган ҳолда бўлиши лозим ва ўзини эркин тутиши керак.

Тушунтириш жараёнида ўқитувчи диққияси талабаларга мос бўлиши, керак жойда овозни кўтариш ва керак жойда алоҳида урғу бериш каби усуллардан фойдаланиши лозим. Тушунтириш тили раво ва соф адабий тилда бўлиши талаб этилади.

Янги мавзуни тушунтириш кетма-кетлиги намунавий ва ишчи дастурдаги талаблардан келиб чиқиб тузилган саволлар асосида амалга оширилади.

Тушунтириш жараёнида китоб ёки тарқатма материал билан ишлашга ҳам аҳамият берилади. Дарсликнинг имкон қадар дарсда бўлгани маъқул.

Доскадан албатта фойдаланиш керак.

Тушунтирилаётган мавзуни умумлаштириш.

Тушунтириш жараёнида эътибор қилиниши лозим бўлган жиҳатлар:

Мавзуни ўтган мавзу билан боғлаш.

ТСОни ишлатиш.

Предметлараро алоқани таъминлаш.

Талабаларнинг ёзиши ва ўқишини ташкил этишга имконият яратиш.

Ўтилатган мавзунинг таъсири ва ўрганилиш даражасини текшириш. Бунда талабаларга саволлар бериб бориш.

Қисқа муддатли савол-жавоблар ўтказиб бориш. Масалан, «Яратган эгам иймонни инсоннинг қаерига жойлаштириш мумкин?». Сизлар қандай ўйлайсизлар? ва ҳ.к.

Дарсни зийраклик билан кузатиб бориш ва ундаги шовқинни босиш. Ҳар қандай ҳатти ҳаракатлар эътиборда бўлиш.

Талабалар жавобларига изоҳ бериш ёки тўлдириш, яхши жавобларни албатта рағбатлантириш.

Янги мавзуни мустақил ўрганиш ҳолатини ёки шароит яратишлигини таъминлаш. Бу масалалар яна қайси адабиётларда ёритилганлигини таъкидлаш, газета ва телевиденияларда руқнлар, мавзуларнинг борлигини ҳам эслатиб ўтиш.

Мавзу: Комил инсоннинг шаклланишида илмнинг роли

Ушбу мавзудан дарс ўтишда «Бумеранг» технологиясидан фойдаланилади. Бу метод куйидаги кетма-кетликда амалга оширилади.

1. Мавзу бўйича тузилган режанинг жавоблари олдиндан тайёрланган бўлади ва шу материаллар гуруҳлардаги (мазкур мавзу бўйича 5 та гуруҳ тузилади) ҳар бир иштирокчига тарқатилади. Уларнинг ҳар бири маълум вақт давомида ўзларига тушган битта мавзуни алоҳида ўрганиб чиқади.

2. 5 та гуруҳлардаги талабалар тарқатилади ва янгидан яна 5 та гуруҳ ташкил қилинади. Кимнинг кимлар билан ўтириши, столнинг тартиб рақами ёзилган қоғозни ҳар бир талабанинг ўзи танлаши билан аниқланади.

3. Натижада олдинги гуруҳларда ўрганилган мавзунинг ҳаммаси, яъни 4 та савол бир жойга жамланади. Энди ҳар бир савол жамоа бўлиб ўрганилади. Чунки янгидан тузилган гуруҳда шу бешта саволнинг ҳаммаси мавжуд бўлади. Ҳар бир жамоанинг вакили ўзига тушган саволини гуруҳнинг бошқа аъзоларига тушунтириб беради.

4. Маълум вақтдан кейин гуруҳ аъзолари яна эски жойига қайтиб ўтиради. Энди қоғозлар, яъни тарқатма материаллар ҳаммасидан йиғиштириб олинади. Жамоа аъзоларининг қўлларидан ҳеч қандай материал қолмайди.

5. Жамоалардан сўраш бошланади. Бунда ҳар бир талаба балли:

-ҳар бир қўйилган саволга тўғри ва тўлиқ жавоб-3 балл.

-тўғри қўшимча қилганга-2 балл.

-реплика билан қўшимча қилганга-1 балл.

-шу савол бўйича ҳеч қандай ҳаракат қилмаганга -0 балл.

Гуруҳда бир киши, буни ўзлари танлайди, гуруҳдаги ҳар бир иштирокчи бўйича тўплаган балларни жамлаб, ҳисоблаб боради. Савол-жавоб тугагач умумий балл ҳисоблаб қўйилади. Ҳар бир гуруҳ етакчиси уни ёзма равишда (қанча балл тўплаганлигини эълон қилмасдан) тренер-ўқитувчига топширади.

6. Энди ҳар бир гуруҳ, шу мавзудан биттадан савол тузади ва гуруҳлар диққатига кетма-кет равишда ҳавола қилади. Бу саволга қолган гуруҳлар жавоб беришлари лозим. Ким тўғри жавоб берса унга 3 балл. Қолган гуруҳларга 0 балл берилади. Агар бирорта ҳам гуруҳ жавоб бермаса, саволни тузган гуруҳ ўзлари яхшилаб жавоб берса шу 3 баллни ўзларига ёзиб қўядилар. Бу бални гуруҳнинг олдинги умумий балига қўшиб қўйишади ва умумий балл бўйича гуруҳнинг билими баҳоланди.

7. Энди ушбу мавзу бўйича ҳар бир иштирокчи якка ҳолатда (индивидуал тарзда) баҳоланиши лозим. Бунинг учун уларнинг ҳар бирига шу ўзлари ўрганаётган мавзудан ёзма саволлар берилади ва қоғозда жавобига жой қолдирилади. Шу жойга ҳар бир талаба ўзининг тўғри жавобини ёзишлари лозим. Сўнгра ушбу қоғозлар жавоблар билан йиғиштириб олинади.

8. Ҳар бир саволнинг тўғри жавоби ёзилган варақ ўқитувчи омонидан олдиндан тайёрланиб қўйилган бўлади. Энди ҳар бир иштирокчининг жавобларини талабаларнинг ўзлари текшириб, қанчаси тўғри ёки нотўғри эканлигини белгилаб беради. Текшириш жараёнида бир гуруҳнинг жавобларини бошқа гуруҳ талабалари текширади.

9. Ҳар бир талабанинг умумий балини шкалада кўрсатилган меъзон асосида талабаларнинг ўзлари баҳолайди. Бу «Аъло», «Яхши», «Қониқарли» ва «Қониқарсиз», деб баҳоланади.

10. Дарс мустаҳкамланади ва умумлаштирилади. Унинг ютуқ ва камчиликлари таҳлил қилинади. Келгуси дарс учун тегишли топшириқ ва вазифалар шакллантирилади.

1. Жаҳл келса ақл кетади

Ақл билан жаҳл бир жойда жойлашганлиги учун бири кўпайса иккинчиси камаяди.

Ривоят қилишларича, Оллоҳ Одам алайҳиссаломнинг танасига жон киритиб уни инсон қиёфасига келтиргандан кейин, барча бошқа жонзотлардан фарқли, улуғ ва мўътабар қилиб яратиш учун унинг танасига ақл, иймон, виждон, илм ва мартабаларни кирити-

ши лозим бўлган экан.

Энг аввало, одам танасига ақлни жойлаштириш лозим бўлибди. Яратган эгам ақлдан-сен нимасан деб сўраганда, ақл-мен бир маъбудамаман, нима буюрсанг ўшани қиламан, одамнинг барча жонзотлардан афзаллиги ва улуғлигининг намоён қилиб тураман, деб жавоб берибди. Яратган эгам буни инсоннинг бошига жойлаштиришни буюрибди ва у инсоннинг бошига жойлашибди. Шу ҳолатдан хабар топиб қолган ранг-рўйи учган даҳшатли бир маъбуда жанжал қилиб, -Мен инсоннинг бошида бўлишим керак эди, деб даъво қилиб туриб, у инсоннинг бошига жойлашиб олибди. Бу жаҳл экан.

Қудратли инсоннинг кучи ўзи билан ўзи курашиб жаҳл келганда уни одамларга намоён қилмасдан, бартараф қила оладиган қудратга эга бўлишлигида. Агар инсон ҳаддан зиёд жаҳлли бўлса ақлли туғилсада, аҳмоқ бўлиб ўлади.

2. Ҳасадгўйдан иймон бўлмайди

Иккинчи навбатда, инсон танасида бўлиши лозим бўлган нарса иймон экан. Ундан Яратган эгам-сен нимасан деб сўраган экан, иймон-мен бир маъбудамаман, инсонни сенга итоат қилдириб, сенинг борлигингни ҳамиша эслатиб, поклик ва адолатга ундаб тураман-деган экан. Бундан Яратган эгам мамнун бўлиб уни инсоннинг қалбига жойлаштиришни буюрибди ва у инсон қалбига жойлашибди.

Бу воқеадан хабар топган бир қоп-қора маъбуда мен инсон қалбида бўлишим керак эди, деб ҳеч нарсага итоат қилмасдан ғолоён кўтарибди. Бу ҳасад экан. Яратган эгам унга ҳам инсон қалбидан жой берибди. Шундай қилиб, ҳасад ҳам инсон қалбига кириб олибди.

Қалбида ҳасад кўпайиб кетган одам ҳасадчи бўлади. Табиийки, ҳасад кўпайган қалбда иймон камаяди. Шу туфайли «Ҳасадчида иймон бўлмайди», деб бежиз айтилмайди. Инсоннинг қалбини ҳасад қамраб олган бўлса, у ҳасадчига айланса, афсус, иймонли туғилган инсон бу дунёдан бейймон ўтади.

3. Ҳасадгўйда иймон, иймонсизда виждон бўлмайди

Учинчи навбатда инсон танасига жойлаштирилиши лозим бўлган нарса виждон экан. Ундан Яратган сен нимасан деб сўраганда, Виждон-мен назоратчиман, сенинг буюрганларингни қилдириш учун ақлни ҳам, сенга итоат қилувчи, инсонни поклик ва адолатга ундовчи иймонни ҳам назорат қилиб тураман-дебди. Бундан мамнун бўлган Оллоҳ уни инсоннинг бошига ва қалбига жойлаштириш лозимлигини буюрибди. Лекин виждон жойлашадиган бошда жаҳл, қалбда ҳасад жойлашиб олганлиги туфайли, унга жуда оз-

гина жой қолибди. Ниҳоят у жуда тикилиб, қисқагина жойга жойлашиб олибди.

Ақлнинг ва иймоннинг дўсти виждон инсоннинг бошига ва қалбига сиқилиб кирган маъбуда бўлиб, албатта жаҳл ва ҳасад кўпайса ўзини кўярга жой топа олмасдан қолар экан. Натижада жаҳли кўп ва ҳасадгўй одамда виждонга ўрин қолмайди. Шу туфайли «Ақлсизда виждон, виждонсизда иймон бўлмайди», деб бежиз айтилмаган бўлса керак. Жаҳлли ва ҳасадчи инсон ақлли, иймонли ва виждонли бўлиб туғилган бўлиши мумкин, аммо ёруғ дунёдан виждонсиз ўтиб кетиши тайин.

Инсоннинг кучи ўзи билан ўзи кураша олишида. Бунинг энг катта исботи-жаҳл келган уни одамларга намоён қилмасдан, бар-тараф қила оладиган қудратга эга бўлишлигида. Агар инсон ҳаддан зиёд жаҳлли ва ҳасадгўй бўлса, ақлли туғилсада, аҳмоқ бўлиб, иймонли туғилсада, иймонсиз бўлиб ўлиши мумкин.

4. Илминг зиёда, мартабанг улуғ бўлсин

Инсон танасига жой бўладиганлардан тўртинчиси илм экан. Яратган эгам-сен нимасан деб сўраганда, илм-мен бир маъбуда-ман, сенинг курулингман, инсонга нима керак бўлса ўргатиб тураман ва унинг яшаши учун тегишли шароит яратаман, унинг мушкулотларини осонлаштираман, деган экан. Сен ҳам инсон ҳаёти учун зарур экансан, аммо инсон танасида сени жойлаштиришга жой қолмади. Лекин сен инсондан узоқлашмасдан ёнида тур. Агар қайси инсонга керак бўлсанг сени эгаллаб олади ва танасига сингдиради, деб илмни инсоннинг ёнига қўйган экан.

Мен ҳамма инсон учун зарур бўлган, унинг инсонлигини намоён қиладиган барча фазилатларни киритдим, энди сени инсоннинг ўзига қолдирдим. Сен кимга керак бўлсанг сени меҳнат билан эгаллайди, дебди Яратган. Бироқ, инсон илмни бошига киритиш учун ундан жаҳлни ва қалбига киритиш учун эса, ундан ҳасадни ҳайдаб чиқаришлари лозим бўлибди. Буларни чиқариб, уларнинг ўрнига илмни киритиш учун мартаба кўмаклашадиган бўлибди. Шу туфайли инсон танасига кучли меҳнат туфайли илм билан мартаба ҳам бирга кирар экан. Агар инсон меҳнат қилиб, ўз қалби ва бошига билимни кирита олган бўлса, у саводсиз туғилишига қарамасдан бу ёруғ дунёни аллома бўлиб тарк этади.

5. Инсон ақлли, иймонли ва виждонли бўлиб туғилиши мумкин, аммо билимли ва мартабали бўлиб туғилмайди

Инсон туғилганда унинг танасида ақл, иймон ва виждон бўлади. Аммо, таъкидлаганидек, илмли ва мартабали бўлиб туғилмайди. Илм инсоннинг танасига жойлашган эмас, балки унинг ёнида, балки ундан узоқдадир. Шу туфайли инсон уни ўзининг

бошига ва қалбига киритиши учун кўп меҳнат қилиниши, захмат чекилиши керак. Билим мартаба кўмагида бошдан жаҳлни, қалбдан ҳасадни ҳайдаб чиқарсагина уларнинг ўрнига кира олади. Инсон билимни бошидаги жаҳл ўрнига, қалбидаги ҳасад ўрнига жойлаштириши мумкин. Акс ҳолда улар инсонни осонликча тарк этмайди. Бунга эришмоқ учун инсон кучли ва иродали бўлиши ҳамда тинимсиз меҳнат қилиши лозим.

Ҳақиқий олимлар ақлли, иймонли, виждонли ва илмли бўладилар. Шу хислатга эга кишилар юқори мартабага ҳам эга бўладилар. Улар машаққатли меҳнати билан танасини ҳасаддан ва жаҳлдан холи қила олади. Инсон қалбини ҳасад ва бошини жаҳл тарк этса у эзгуликларга бой бўлади. Жамиятга ҳам эзгулик уруғини сочади. Шу туфайли одамлар ўртасида «Битта олим чиқса ҳазта золим камаяди» деган мақол айтилиб юрилади.

Қани энди орамизда илмли одамлар, ҳақиқий олимлар кўпайса. Танамиздан жаҳлни ҳам, ҳасадни ҳам кувиб ҳайдасак. Комил жамиятнинг белгиларидан бири -ақлли одамлар илмли, виждонли одамлар иймонли бўлишади.

Мавзу бўйича талабаларнинг билиши лозим бўлган саволлар

Билиши лозим бўлган саволлар	Берилган саволларнинг мазмуни
Одам танасига нималарни киритиш лозим бўлган?	
Яратган эгам ақлни нима учун инсоннинг бошига киритибди?	
Инсон қалбига яна нима жойлашиб олган?	
Ақлли бўлиб туғилган одам аҳмоқ бўлиб ўлиши мумкинми?	
Инсоннинг қалбига нималар жойлашган?	
Инсон қачон ҳасадгўйга айланади?	
Нима учун виждон икки жойга жойлаштирилган?	
Инсон кўчилиги нима билан ўлчанади?	
Нима учун илм инсоннинг танасига кирмади?	
Яратган эгам Инсоннинг ўзи эгаллаши учун танага киритмаган фазилатлар нималар?	
Илмнинг дўсти нима?	

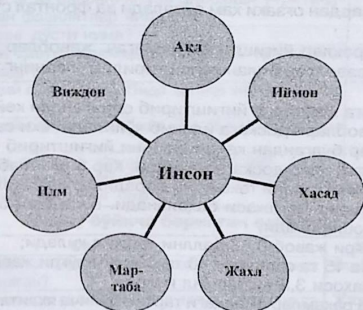
Инсон қандай хислатлар билан туғилади ва нимага ўз меҳнати ила эришади?	
Ҳақиқий олимларда қанақа хислатлар бўлади?	
Қандай кишилар эзгуликка бой бўлади?	
Комил жамиятнинг белгилари нимада?	

Ўрганилган мавзу бўйича талабаларнинг билиши лозим бўлган саволларнинг жавоблари

Билиши лозим бўлган саволлар	Берилган саволларнинг жавоблари
Одам танасига нималарни киритиш лозим бўлган?	Ақл, иймон, виждон, илм ва мартабани.
Яратган эгам ақлни нима учун инсоннинг бошига кириптибди?	Одамнинг барча жонзотлардан афзаллиги ва улуғлигини намоён қилиб туриш учун.
Инсон қалбига яна нима жойлашиб олган?	Жанжалкаш жаҳл.
Ақлли бўлиб туғилган одам аҳмоқ бўлиб ўлиши мумкинми?	Мумкин, қачонки у жаҳлга эрк бериб, ақлни бошидан ҳайдаб чиқарса.
Инсоннинг қалбига нималар жойлашган?	Иймон ва ҳасад.
Инсон қачон ҳасадгўйга айланади?	Қалбида иймонга нисбатан ҳасад кўпайиб кетса. Ҳасадгўйлар иймонли туғилиб, беиймон ўтиб кетадилар.
Нима учун виждон икки жойга жойлаштирилган?	Унинг назоратчилиги, ақл ва иймонга дўстлиги учун.
Инсон кўчлилиги нима билан ўлчанади?	Ўзи билан ўзи курашиб ўзини енгиши билан.
Нима учун илм инсоннинг танасига кирмади?	Чунки инсоннинг қалбини ҳасад, бошини жаҳл эгаллаб олган эди. Инсоннинг танасида буларни жойлаштиришга жой қолмаган эди.
Яратган эгам Инсоннинг ўзи эгаллаши учун танага киритмаган фазилатлар нималар?	Илм ва мартаба. Булар инсоннинг машаққатли меҳнати билан эгалланади.
Илмнинг дўсти нима?	Мартаба.
Инсон қандай хислатлар билан туғилади ва нимага ўз меҳнати ила эришади?	Инсон ақл, иймон ва виждон билан туғилади, аммо, илмли ва мартабали бўлиб туғилмайди. Илм ва мартабага меҳнат билан эришади.

Ҳақиқий олимларда қанақа хислатлар бўлади?	Ҳақиқий олимлар ақлли, иймонли, виждонли ва илмли бўладилар.
Қандай кишилар эзгуликка бой бўлади?	Инсон қалбида ҳасад ва бошида жаҳл бўлмаса, улар эзгуликларга бой бўлади.
Комил ҷамиятнинг белгилари нимада?	Ақлли одамларнинг илмли, виждонли одамларнинг иймонли бўлиши.

1-чизма. Одамнинг танасидан жой олиши мумкин бўлган фазилатлар манбалари

2-чизма. Инсоннинг боши ва қалбида жойлашган нарсалар.

4. Эгаллаган билимларни текшириш ва баҳолаш

Эгаллаган билимларни текшириш ва баҳолаш бўйича ўқитувчи-тренернинг амалга ошириши лозим бўлган жараёнлар

ТАРТИБИ

1. Талабалар билимини баҳолаш учун тайёрланган саволлар ҳамма талабаларга тарқатилади.

2. Уларга жавоб бериш учун (масалан, 2 минут) вақт берилади.

3. Берилган савол варақлари йиғиштириб олинади ва шу жараёнда талабалардан оғзаки ҳам сўралади ва фронтал сўров ўтказилади.

4. Ҳамма варақлар йиғиштириб олингач, жавоблар олдиндан ечиб қўйилган саволлар билан солиштирилиб уларнинг тўғрилиги текширилади.

5. Саволларга жавоблар йиғиштириб олингандан кейин, уларнинг тайёр жавоблари доскага илиниб қўйилади ёки саволларга жавоблар тайёр бўлгандан кейин, уларни йиғиштириб олмасдан олдин тайёр жавоблар доскага илинади. Ҳар бир талаба ўзларининг билимларини ўзлари текшириб борадилар ва баҳолайдилар.

6. Саволларнинг натижаси баҳоланади. Баҳо беш баллик тизимда амалга оширилади:

-ҳар бир тўғри жавоб 0,33 баллни ташкил қилади;

-агар талаба 15 та саволдан 10 та саволга тўғри жавоб берган бўлса унинг баҳоси 3,3 ни ташкил қилади;

-баҳолашда рақамлар амалдаги тартиб бўйича яхлитланиб олинади. Масалан, 10 та тўғри жавоб топган талабанинг баҳоси 3 ни ташкил қилади.

-ўқитувчи талабалар жавобларига албатта муносабат билдиришлари лозим. Юқори баҳо олганларни рағбатлантириш ва кам баҳо олганларга танбеҳ бермасдан, уларни ўқишга даъват этиш;

7. Оғзаки ва ёзма саволларга жавоблар умумлаштирилади.

Талабалар билимини баҳолашда «Блиц-сўров» технологиясидан фойдаланиш.

Мавзу бўйича берилган саволлар

Саволлар	Жавоблар
1. Одам танасига киритиладиган ақл, унинг қаерига жойлаштирилган.	
2. Одам танасида ақл билан яна нима биргалиқда жойлашишга талашган?	
3. Яратган эгам Инсоннинг қалбига нимани жойлаштиришни буюрган?	
4. Инсоннинг қалбига кириб қолган салбий нарса бу нима?	

5. Инсоннинг танасида виждон қаерларда кўним топган?	
6. Инсон қалбида қандай жараён содир бўлса ҳасад-гўйга айланади?	
7. Нима учун виждон икки жойга жойлаштирилган?	
8. Яратган эгам нима учун илмни инсоннинг танасига киритмади?	
9. Яратган эгам инсоннинг ўзи эгаллаши учун танга киритмаган фазилатлар нималар?	
10. Илмнинг дўсти нима?	
11. Инсон ҳаёти давомида нималарга ўз меҳнати билан эришади?	
12. Ҳақиқий олимлар қалбида қанақа хислатлар кўп бўлади?	
13. Ҳақиқий олимлар қалбида қанақа хислатлар кам бўлади?	
14. Қанақа кишилар эзгуликка бой бўлади?	
15. Ақлли одамлар илмли, виждонли одамлар иймонли бўлса бу ниманинг белгиси?	

Мавзу бўйича берилган саволлар

Саволлар	Жавоблар
1. Одам танасига киритиладиган ақл, унинг қаерига жойлаштирилган?	Бошига
2. Одам танасида ақл билан яна нима биргаликда жойлашишга талашган?	Жаҳл
3. Яратган эгам Инсоннинг қалбига нимани жойлаштиришни буюрган?	Иймонни
4. Инсоннинг қалбига кириб қолган салбий нарса бу нима?	Ҳасад
5. Инсоннинг танасида виждон қаерларда кўним топган?	Бошида ва қалбида
6. Инсон қалбида қандай жараён содир бўлса ҳасад-гўйга айланади?	Иймон камайса
7. Нима учун виждон икки жойга жойлаштирилган?	Назоратчилиги учун
8. Яратган эгам нима учун илмни инсоннинг танасига киритмади?	Жой қолмади
9. Яратган эгам инсоннинг ўзи эгаллаши учун танга киритмаган фазилатлар нималар?	Илм, мартаба
10. Илмнинг дўсти нима?	Мартаба
11. Инсон ҳаёти давомида нималарга ўз меҳнати билан эришади?	Илм ва мартаба
12. Ҳақиқий олимлар қалбида қанақа хислатлар кўп бўлади?	Иймон ва билим

13. Ҳақиқий олимлар қалбида қанақа хислатлар кам бўлади?	Ҳасад
14. Қанақа кишилар эзгуликка бой бўлади?	Танасидаги ҳасад ва жаҳл кам бўлса
15. Ақлли одамлар илмли, виждонли одамлар иймонли бўлса бу ниманинг белгиси?	Комил жамиятнинг

Талабалар билимини баҳолашнинг рейтинг усули

Ушбу берилган 15 та саволларнинг ҳаммаси рейтинг асосида 100 баллик тизимда баҳоланади. Талабанинг умумий тўплаган бали 15 га бўлинади ва ўртача балл аниқланади. Бу талабанинг шу мавзу бўйича эгаллаган бали ҳисобланади. Масалан, талаба шу 15 та савол бўйича 1275 балл тўплади. У ҳолда талабанинг ўртача тўплаган бали 85 ни ташкил қилади.

(1275/15=85)

Буни амалга ошириш технологиясида ҳам талаба, ҳам ўқитувчи иш-тирок этадилар. Ўқитувчи ўқув дастури асосида талабалар билиши лозим бўлган саволлар ва уларнинг жавобларини олдиндан ёзиб қўйган бўлади. Талабаларнинг ўзларини солиштириб кўрадилар ва бир-бирини ўзлари баҳолайдилар. Сўнгра ўқитувчи қўйилган балларни синчковлик билан текшириб кўради. Бу билан ўқитувчи талабаларнинг ҳалол ва виждонан ёндашганлигини ҳам баҳолайди. Натижалар тегишли тарзда расмийлаштирилади ва талабаларга ошкор этилади.

Эгалланган билимларни янада мустаҳкамлаш ва талабаларда мустақил ишлаш кўникмасини шакллантириш мақсадида уйга вазифа бериш ва уй вазифасини бажаришга тайёрлаш бўйича ўқитувчи тренернинг амалга ошириши лозим бўлган жараёнлар

ТАРТИБИ

Талабанинг эгалланган билимларни янада мустаҳкамлаш ва уларда мустақил ишлаш кўникмасини шакллантириш мақсадида уйга вазифа берилади.

1. Уйга бериладиган вазифа аниқ бўлиши лозим. Бунда:

- саволлар аниқ;
- шу саволларга жавобларни қаердан топиш;
- адабиётлар аниқ кўрсатилиши мақсадга мувофиқ.

2. Бажариш шакли ҳам аниқ бўлиши тақозо этилади:

- реферат тайёрлаш;
- конспект қилиш;
- масалани ечиш;
- бирорта тадбир ишлаб чиқиш;
- бошқарув қарорларини қабул қилиш ва ҳ.к.

3. Олдиндан талабалар нима учун баҳо олишини билишлари керак. Шу туфайли уларнинг бажарган ишлари қандай баҳоланишини ҳам айтиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

ХУЛОСА

Таълим муассасаларида инновацион технологиялардан, интерфаол услублардан, шунингдек, ахборот технологияларидан фойдаланиш ноанъанавий дарслар ташкил этишида ёки «Педагогик технологиялар» курсининг аҳамияти беқиёсдир.

ИЛОВАЛАР

(қишлоқ хўжалик фанларида педагогик технологияларни қўллаш)

1-мавзу	Ҳайвонлар патологик физиологияси ва унинг ривожланиш тарихи.
----------------	---

1.1. Маъруза машғулотининг ўқитиш технологияси

Вақти – 2 соат	Талабалар сони: — нафар
Ўқув машғулотининг шакли	Кириш, визуал маъруза
Маъруза машғулотининг режаси	1. Ҳайвонлар патологик физиология фанининг вазифалари, мақсади ва бошқа фанлар билан алоқаси. 2. Патологик физиология фанининг ривожланиш тарихи. 1.
Ўқув машғулотининг мақсади: Ҳайвонлар патологик физиологияси фани ҳақидаги билимларни ҳамда тўлиқ тасаввурни шакллантириш.	
Педагогик вазифалар: - Ҳайвонлар патологик физиология фани билан таништириш ва фаннинг предметини тушунириш; - Патологик физиология фанининг ривожланиш тарихини шарҳлаш;	Ўқув фаолиятининг натижалари: Талаба: - Ҳайвонлар патологик физиология фанининг вазифалари, мақсадини изоҳлайди; - Патологик физиология фанининг ривожланиш тарихини тавсифлаб беради;
Ўқитиш услуби ва техникаси	Визуал маъруза, блиц-сўров, баён қилиш, кластер

Ўқитиш воситалари	Маърузалар матни, проектор, тарқатма материаллар, график органайзерлар.
Ўқитиш шакли	Маъруза, оммавий.
Ўқитиш шарт-шароити	Махсус техник воситалар билан жиҳозланган аудитория

Маъруза машғулотининг технологик картаси

Босқичлар, вақти	Фаолият мазмуни Ўқитувчи	Талаба
1-босқич. Кириш (10 мин.)	1.1. Мавзу, унинг мақсади, режаси ва ўқув машғулотидан кутилаётган натижаларни баён қилади.	1.1. Ёзиб олишади.
2-босқич. Асосий (60 мин.)	2.1. Ўқитувчи визуал материалдан фойдаланиб, маърузани баён этади (1-6 илова): - патологик физиологияси тушунчасига таъриф беради; - мазкур фаннинг мақсад ва вазифаларни баён қилади; - патологик физиологиясининг предмети ва объектини изоҳлайди; - патологик физиологиясининг ўзига хос хусусиятлари, унинг бошқа фанлари билан алоқасини баён қилади; - Жалб қилувчи саволлар билан мурожаат этиб, мавзунинг энг асосий тушунчаларини ажратиб кўрсатади.	2.1 Вертикал бўйича жадвалнинг биринчи ва иккинчи қаторлари тўлдирилади. Жавоб беришади. 2.2. Тинглайдилар, савол-жавобларда иштирок этадилар, муҳим чизма ва схемаларни, таърифларни дафтала-рига ёзиб олишади.
3-босқич. Якуний (10 мин.)	3.1 Машғулотга якун ясайди, фаол иштирокчиларни рағбатлантиради. Келажакдаги амалиётда аҳамиятини таъкидлайди.	3.1. Эшитади, саволларга жавоб беради

1-илова:

1-мавзу:
**ҲАЙВОНЛАР ПАТОЛОГИК ФИЗИОЛОГИЯСИ ВА УНИНГ
РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ**

РЕЖА:

1. Хайвонлар паталогик физиология фанининг баъзилари мақсади ва бошқа фанлар билан алоқаси.

2. Патолоик физиология фанининг ривожланиш тарихи.

Асосий тушунчалар: Патологик физиология, умумий қонуният, сунъий модел, К.Бернар, Меринг, Минковский, Фламинг, Пеьер Мари, биокимё, клиндагностика, эксперимент, умумий типик ва хусусий патофизиология, умумий нозология, этиология, патогенез, реактивлик, яллиғланиш, маҳаллий қон айланишининг бузилиши, иситма, ўсма, гипер ва гипобиотик ҳараёнлар, С.Т.Забелин, А.М.Филомафитский, В.В.Пашутин, А.Б.Фокт, Г.П.Сажеров, А.Ф.Андреев, В.В.Воронин, В.А.Неговский, С.М.Павленко, А.Д.Адо, А.А.Журавел, В.В.Подвисоцкий, А.А.Богомолец, Н.Н.Аничков, Е.С.Лондон, Н.И.Шохор, А.Д.Сперанский, Е.А.Татаринов, Н.Н.Сиротинин, Л.Р.Пепельман, М.П.Тушнов, В.В.Коропов, В.М.Волков, Р.Х.Хаитов, Р.П.Пўлатов.

Адабиётлар рўйхати:

1. Р.Х.Хаитов, М.Абдуллаев «Қишлоқ хўжалик ҳайвонларининг патологик физиологияси», Тошкент «Ўқитувчи» 1980 йил. 157-167 бетлар.

2. С.И.Лютинский, В.С.Степин «Патологическая физиология сельскохозяйственных животных» Изд. «Колос», Москва 2001 год.

3. А.А.Журавель и А.Г.Савойский «Патологическая физиология сельскохозяйственных животных», Москва, «Агропромиздат» 1985 год, стр 138-153.

4. А.Д.Адо и др «Патологическая физиология» Издательства «Медицина», Москва 1990 год.

5. П.Р.Олимхўжаева, Н.Ш.Шарофиддинхўжаев «Биологиядан қисқача русча-ўзбекча луғат», Тошкент «ИБН СИНО» номидаги нашриёт 1990 йил.

2-илова:**БАҲОЛАШ МЕЗОНИ**

Гуруҳлар	Саволнинг тўлиқ ва аниқ ёритилиши 0-5 балл	Мисоллар би- лан муаммога ечим топиши 0-5 балл	Гуруҳ аъзо- ларининг фаоллиги 0-5 балл	Жами балл

15-13 балл – «аъло», 12-10 балл – «яхши», 09-06 балл – «қони-қарли»

3-илова

Блиц сўров методи

1. Патологик физиология фани деб нимага айтилади?
2. Патологик физиология фанининг вазифаларини тушунтиринг?
3. Патологик физиология фанининг асосий усулини айтинг?
4. Патофизиологик экспериментларнинг ахамиятини тушунтиринг?
5. Патофизиологик жараёнларни ўрганишда қандай усуллардан фойдаланилади?

Визуал материаллар

1-савол. Ҳайвонлар паталогик физиология фанининг вазифалари, мақсади ва бошқа фанлар билан алоқаси

4-Илова

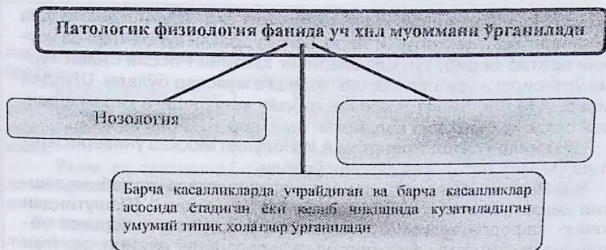
Патологик физиология, касал ҳайвонлар организмда рўй берадиган ўзгаришларнинг касалликларни ҳосил бўлиш сабабларини, шарт-шароитларини, ривожланиш механизми ва оқим-оқибатларини ўргатадиган ёки касал ҳайвонлар организмнинг физиологияси тўғрисидаги фандир

Паталогик физиология фанининг асосий вазифаларидан бири, паталогик жараёнларнинг ривожланишини умумий қонунчаларини очиқ бериш, касаллиқнинг келиб чиқиш сабаблари ва ривожланиш механизми ҳамда оқим ва оқибатларини ўргатишдан иборатдир

Патологик физиология экспериментал фан бўлиб, иккита сўздан иборат: юнанича Патхос - беморлик, касаллик логос - таҳлил деган маънони билдиради.

Патологик физиология фани ветеринария ихтисослигининг бўсағаси, пойдеворларидан биридир.

5-илова.

6-илова.

Патологик физиология фанининг ривожланиш тарихи

Россияда XVIII аср охирида патофизиология фани ривожлана бошлайди. Патофизиология фани кўп жойларда нормал физиология ёки умумий патология фанининг таркибида ўргатила бошланади. Патологик физиологияни биринчи бўлиб Семён Забелин (1735-1802) Москва университетининг медицина факултетида ўргата бошлайди. С.Т.Забелин вафотидан кейин патофизиология фанини М.Я.Мудров (1776-1831), И.Я.Дядковский (1784-1841), К.В.Лебедев (1802-1884)лар ўргата бошлаган. Улар ҳам клиник олимлар эди. Кейинчалик патофизиология ва нормал физиология фанларини А.М.Филомафитский (Москва университетининг физиология кафедраси мудири) ўргата бошлайди. У вақтда чуқур билмга эга бўлинмаганлиги учун, касалликларнинг кечишини билмасдан, фақат касалликларнинг баъзи-бир белгиларини ўргатган. Касалликларнинг келиб чиқишини илоҳий кучга боғлаб ўргатади. Шунинг учун ҳам, А.М.Филофитский касалликни кузатиб ўрганиш мақсадга мувофиқ деб, бир қанча касалликларни тажрибада ўргана бошлайди. Масалан: йўталда нерв системасининг аҳамиятини, қон қуйиш усулини, фибринсизлантирилган қонни қуйиб, итларни тирилтирган ва бу соҳада асар ёзиб, у ҳозиргача ўз қадрини йўқотгани йўқ. А.М.Филомафитский лабораториясида овқатланиш химизми ўрганилади ва В.А.Басов шу лабораторияда 1842 йилда ит ошқозонига найча-фистула қўйиш усулини яратди. А.М.Филомафитский Россияда турли патологик жараёнларни микроскоп остида ўрганади. Масалан: қоннинг шаклли элементларидан эритроцитларни, касаллик даврида сийдик ажралиб чиқишининг ўзгаришини кузатган. Унинг наркоз соҳасидаги ишла-

ри операция ўтказишда катта аҳамиятга эга. Шунингдек, у ўша замоннинг машхур хирурги Пироговга қудратли курул-наркоз усулини яратиб бериб, кўп одамларнинг ҳаётини Россия билан Туркия ўртасидаги уришда сақлаб қолишга муяссар бўлади. Шундай қилиб, А.М.Филомафитский қисқа ҳаёт кечиришига қарамасдан, фан соҳасида катта из қолдирган олимдир.

1863 йилда патологоанатом А.И.Полунин Москва университетида умумий патология фанини ўқийди.

В.В.Пашутин Россияда йирик патофизиологлар мактабини ташкил қилади. Унинг шогирдларидан М.П.Альбицкий (Пашутиндан кейин кафедра мудирини бўлиб ишлаган), А.В.Репров Хорьков медицина институтида физиология кафедрасининг мудирини, рентген нурини таъсири, эндокриология соҳасида ишлаган. Харьков медицина институтида патофизиологларнинг мустақил мактабини ташкил қилиб, унинг шогирдларидан Д.Е.Альперин, С.М.Лейтес ва бошқалар газ, иссиқлик, моддалар алмашинуви ва эндокрин системалар патологиясини ўрганган.

2-патофизиологлар мактабини А.И.Полуниннинг шогирди, Москва университетида Александр Богданович ФОХТ (1848-1930) раҳбарлигида ташкил этилди.

3-патофизиологлар мактабини Киев ва Одессада Владимир Валерьянович Подвысоцкий (1857-1913) ташкил қилган бўлиб, у иммунитет ҳосил бўлишининг гуморал назариясини, ўсмалар соҳасида паразитар назарияни яратган. Регенерация жараёни устида иш олиб борган.

2-мавзу **УМУМИЙ НОЗОЛОГИЯ**

1.2. Маъруза машғулотининг ўқитиш технологияси

Вақти – 2 соат	Талабалар сони: 30-50 нафар
Ўқув машғулотининг шакли	Ахборотли, визуал маъруза
Маъруза машғулотининг режаси	1.Соғломлик ва касаллик ҳақида тушунча. 2.Касалликларга таъриф, турлари, кечиши, даврлари, оқибатлари. 3.Ўлим ва терминал ҳолатлар. 4.Организмдаги ҳаётий жараёнларни қайта тикланиши (анабиоз ва латергик уйку).
Ўқув машғулотининг мақсади: Талабаларда соғломлик, касаллик, касалликларнинг кечиши, ўлим, организмдаги ҳаётий жараёнларнинг қайта тикланиши ҳақидаги билимларни ҳамда тўлиқ тасаввурни шакллантириш.	

Педагогик вазифалар: - Соғломлик ва касаллик ҳақида тушунчаларни ёритиш; - Касалликларга таъриф, турлари, кечиши, даврлари, оқибатларини шарҳлаш; - Ўлим ва терминал ҳолатлар ҳақида тушунча бериш; Организмдаги ҳаётий жараёнларни қайта тикланиши (анабиоз ва латергик уйку)ни тавсифлаш.	Ўқув фаолиятининг натижалари: Талаба: - Соғломлик ва касаллик ҳақида тушунчаларни изоҳлайди; - Касалликларга таъриф, турлари, кечиши, даврлари, оқибатлари тавсифлаб беради; - Ўлим ва терминал ҳолатлар моҳиятини тушуниб оладилар; Организмдаги ҳаётий жараёнларни қайта тикланиши (анабиоз ва латергик уйку)га мисоллар келтирадилар
Ўқитиш услуби ва техникаси	Ахборот маъруза, блиц-сўров, ЎТВ/КТ, график органиайзер, кластер, концептуал жадвал
Ўқитиш воситалари	Маъруза матни, маркер, проектор, доска, бўр.
Ўқитиш шакли	Маъруза, оммавий.
Ўқитиш шарт-шароити	Махсус техник воситалар билан жиҳозланган аудитория

Маъруза машғулотининг технологик картаси

Босқичлар, вақти	Фаолият мазмуни Ўқитувчи	Талаба
1-босқич. Кириш (10 мин.)	1.1. Мавзу, режа, мақсад билан таништиради. 1.2. Машғулотни қайтарзда ўтказилишини таъкидлайди.	1.1. Ёзади. 1.2. Тинглайди.
2-босқич. Асосий (60 мин.)	2.1. Талабалар билимини аниқлаш мақсадида блиц-сўров ўтказилади. 2.2. Визуал материал асосида маъруза ўқийди. Ўқув саволлари мазмунини ёритади ва изоҳлайди. Ўзларини дафтарига қўшимча маълумотларни ёзиб олишларини таклиф қилади. 2.3. Талабаларнинг олган билимларини мустаҳкамлаш мақсадида мувофиқликни	2.1 Жавоб берадилар. 2.2. Тинглайди ва ёзади. 2.3. Талабалар жуфтликда жадвални тўлдиришади ва муҳокама қилишади. 2.4. Тингланади ва керакли маълумотларни дафтарга қайд этади. 2.5. Топшириқни

	аниклашга доир топширикни беради (15-илова). Мустақил равишда, кейин жуфтликда бажарилиши айтилади.	бажаради, натижаларни муҳокама қилади, ўз фикрларини ҳимоя қилади.
3-босқич. Якуний (10 мин.)	3.1. Машғулотга якун ясайди, фаол иштирокчиларни рағбатлантиради. Келажақдаги амалиётда аҳамиятини таъкидлайди. 3.2. Мустақил иш учун топширик беради: "Касаллик турлари сўзига кластер тузиш".	3.1. Эшитадилар. 3.2. Топшириқни ёзиб оладилар.

1-илова:

2-мавзу: УМУМИЙ НОЗОЛОГИЯ

РЕЖА:

1. Соғломлик ва касаллик ҳақида тушунча.
2. Касалликларга таъриф, турлари, кечиши, даврлари, оқибатлари.
3. Ўлим ва терминал ҳолатлар.
4. Организмдаги ҳаётий жараёнларни қайта тикланиши (анабиоз ва латергик уйку).

Асосий тушунчалар: Анимизм, баджаҳил рух, илоҳий ёки рухий куч, ҳаёт пневмасы, Архей, гуморал, Гиппократ, солидар, Демокрит, целлюляр, Р.Вирхов, Голен, Цельс, Авицена, йотрафизик, йотрахимик, Парацельс, вивисекция, нервизм, норма, касаллик, юкумли, юкумсиз, орган система, ўткир, ўртача ўткир, тузалиш ва ўлим, белгилари, ўткир, суоинкали, инкубацион, яширин, продрамол, клиник белгилар намоён бўлган давр, оқибати, саногенез, рецидив, ўлим, анабиоз, латтергик уйку, профилактика.

Адабиётлар рўйхати:

1. Р.Ҳ.Ҳайтов, М.Абдуллаев «Қишлоқ хўжалик ҳайвонларининг патологик физиологияси», Тошкент «Ўқитувчи» 1980 йил. 157-167 бетлар.
2. С.И.Лютинский, В.С.Степин «Патологическая физиология сельскохозяйственных животных» Изд. «Колос», Москва 2001 год.
3. А.А.Журавель и А.Г.Савойский «Патологическая физиология сельскохозяйственных животных», Москва, «Агропромиздат» 1985 год, стр 138-153.
4. А.Д.Адо и др «Патологическая физиология» Издательства «Медицина», Москва 1990 год.
5. П.Р.Олимуҳжаева, Н.Ш.Шарофиддинхўжаев «Биологиядан қисқача русча-ўзбекча лугат», Тошкент «ИБН СИНО» номидаги нашриёт 1990 йил.

Визуал материаллари

1-савол. Соғломлик ва касаллик ҳақида тушунча.

2-Илова

Гиппократ кузатувчи, касалликга қизиқувчи, саёҳатчи врач бўлиб, ҳаммиша қишлоқма - қишлоқ юриб касаллар устида кўплаб кузатишлар олиб бориб, кўп касалликларни белгиларини, турли хусусиятларини, оқимларини, оқибатларини ўрганиб, ўнлаб асарлар ёзиб қолдирган. Касалликлар келиб чиқишида ташқи муҳитнинг ўрнини, тозаликга катта эътибор бериб, кўп касалликларни аниқлаш, даволаш усулларини ишлаб чиққан. Врачлик қонуниятларини ишлаб чиққан, медицинада - тиббиётда Гиппократ қасамёди бор. Гиппократ таълимоти бир неча асрлардан бери ва ҳозир ҳам тўғри эканлиги тасдиқланиб, унинг асарлари ўз қадрини йўқотгани йўқ.

Гиппократнинг замондоши файласуф **Демокрит** ҳам касалликлар тўғрисида таълимот яратиб, уни **солидар** (атом, заррачалар) назария деб атаган ва бу назария, касалликларни организмда жойлашган атом - заррачаларини оралиқ масофаларини ўзгаришидан келиб чиқади деб тушинтиради. Бу назарияга кўра заррачаларни оралиқ масофаларини торайиши ёки кенгайиб, сийраклашиб кетишидан касаллик келиб чиқади, деб тушинтиради.

Платон, Аристотелларнинг тушинтиришларича уч хил илоҳий ёки руҳий куч бўлиб, улар одамлар ва ҳайвонларни ҳаётини бошқаради:

1. **Рухий куч** миёда жойлашиб, одамларнинг ақлий функциясини башқаради.

2. **Ҳайвон руҳи** юракда жойлашиб, ҳайвон ҳаракатини, иссиқлигини бошқаради.

3. **Осимлик руҳи** жигарда жойлашиб овқат ҳазм қилишни бошқаради деб тушинтиради.

Галендан кейин ватандошимиз, медицинанинг ривожланишига катта ҳисса қўшган машҳур олим, файласуф **Абу Али Ибн Сино (Авиценна)** ҳисобланиб, у медицина соҳасида жуда катта илмий - ижодий ишлар олиб бориб, 1020 йилда Тиб қонунлари китобини ёзади. У 5 томли 6 та китобдан иборатдир:

1. Китоби анатомия, физиология касалликларнинг келиб чиқиш сабаблари, кўриниши, умумий даволаш усулларига бағишланган. Овқатланиш, соғлиқни сақлаш, сурги қилиш, қайт қилдириш ва қон олиш масаласига эътибор берилган.

2. Китобда ўсимлик, ҳайвонлардан олинадиган 800 дан ортиқ дорилар таърифланган.

3. Китобда бошдан то оёқгача бўлган касалликлар ҳақида ёзилган бўлиб, бу китоб хусусий патология ва терапияга бағишланган.

4. Китобда иситмалар, турли шишлар, тошмалар, яралар, куйиш, суяк синиши ва чиқиши, асабларнинг жароҳатланиши, бош суяги, кўкрак қафаси, ўмиртқа ва қўл оёқлар шикастланиши, заҳарлар ва заҳарланишлар-токсикологияга, пардоз – андозга яъни кишиларни чиройини сақлашга бағишланган. Соч тўкилишига қарши, семириб ёки озиб кетишига қарши воситаларни тавсия қилган. Кутириш, чечак, қизомик, махов, вабо касалликлари ҳақида ёзган.

5. Китобда дориларни тайёрлаш ва ундан фойдаланиш усуллари ёзилган.

3-Илова

2-савол. Касалликларга таъриф, турлари, кечиши, даврлари, оқибатлари.

Авицена яралар, ўпка касалликлари, диабет, таун, холера, чечак, пес, туберкулёз(сил) ва бошқа бир талай касалликларнинг атрофлича ўрганиб, айниқса касалликларнинг келиб чиқишида тупроқнинг, ташқи муҳитнинг, тоза ҳавонинг, тозаликнинг, бадан тарбиянинг, ҳаммомнинг, қайнатишнинг, гигиенага риоя қилиш муҳим эканлигини исботлаб берган. Кўп дорилар таъсирини ўрганиб гонорея, сифлис каби касалликларда симобни аҳамияти муҳим эканлигини аниқлаган. Овқатланиш режасини-диетани бажаришни касалликларда муҳим эканлигини исботлаб берган. У нерв системасини фаолиятини билмаса ҳам нерв системаси тўғрисида фикр юритган яъни қўйни бўри қаршисига боғлаб қўйиб, кузатиш ўтказганида бир неча ҳафтадан кейин қўйни кўрқшдан ориқлаб кетганини кузатган.

Химик олим Парацельс кўп тажрибалар ўтказиб, организмнинг тузилишини, яшаш учун химиявий элементлар зарур эканлигини исботлаб, организмнинг соғ ёки касалланишида симоб, гугуртни, пўлотни, темирни бошқа элементларни аҳамиятини исботлаб, касалликларнинг келиб чиқишида ошқозонда жойлашган илоҳий куч «Архейнинг ҳиссаси бор деган хулосага келган ва архейнинг жаҳли чиққанида шу элементларни организмга туширмай касаллик келтириб чиқаради деб тушинтиради.

Касалликларни тушинтирадиган фан тарихида бир қанча таърифлар мавжуд

1. С.П.Боткин касаллик бу организм ҳаётий жараёнларини турғунлик ҳолатининг бузилиши деб таъриф берган.

2. И.М.Сеченов ва К.Бернар касаллик организм билан ташқи

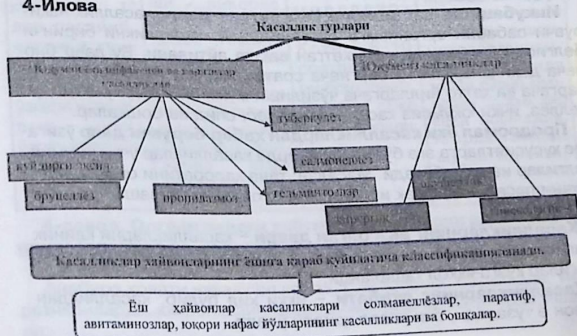
мухит алоқаси мувозанат мувофиқлигини бузилиши деб таърифлаган.

3.В.Пашутин касаллик организм тузилиши ва функциясини гармониясини бузилиши деб тушинтиради. Касаллиkning бу таърифларида касалликдаги бир томонлама ўзгаришлар тўғрисида тушунчалар берилиб, касалликлар давридаги турли хил мураккаб микдорий ва сифат ўзгаришларига ва актив жараёнларга эътибор берилмаган. Шунинг учун бу таърифлар касалликларни тўлиғича ифодалай олмайди.

4.И.П.Павлов касалликини тўлиғича ифодалашга ҳаракат қилиб куйидаги таърифни таклиф қилган: касаллик деб, организмни қандайдир тўсатдан, бирдан рўй бериб таъсир кўрсатувчи нукулай, патоген, кўпол сабаблар ва шароитлар билан учрашиши, тўқнашиши яъни маҳаник урилиши, езилиши жараҳатланиши, химиявий, физикавий таъсиротларга дуч келиши ёки микроорганизмлар ҳужумига учраб, бу учрашув организм билан сабаблар ўртасида кураш бошланишига, курашда организм ўзини зиёнли нукулай, патоген таъсиротларга, шароитларга, қарши барча ҳимоя механизмларини ишга солиб патоген сабабларни ташқарига чиқариб ташлаб, тозаланса ёки ферментлари, фагоситлари, РЭС тўқималари, барерлари - тўсиқлари ёрдамида қамраб, емириб ташласа, улардан тозаланса, ҳужайралар тезда янгиланиб олса касалланмай қолади,

а). Турли хил касалликларнинг чақирувчи сабабларини инобатга олиб, иккига бўлиб ўрганилади

4-Илова

Қарри ҳайвонлар касалликлари: артериосклерозлар, ўсма, гипертония, атрофия ва бошқалар.

Касалликлар кечишига қараб классификацияланади: ўткир, ўртача ўткир ва суринкали кечувчи касалликларга бўлиб ўрганалади.

Орган система касалликлари қуйидагича классификацияланади: қон, қон айланиш ёки юрак - томирлар, нафас, ошқозон ичак, айирув, эндокрин, нерв ва бошқа системасининг касалликларга бўлиб ўрганилади.

Одатда касалликларни ривожланиш муддатига, қўзғатувчи кучи боғлиқ равишда уч хилда кечади

Ўткир оқимли касалликлар	Ўртача ўткир оқимли касалликлар	Суринкали оқимли касалликлар
бир неча дақиқадан, соатдан то бир неча ҳафтагача: Масалан: инфекцион ва паразитар касалликлар.	бир неча ҳафтадан то бир неча ойгача.	бир неча ойлаб, йиллаб чўзилиб, буларга кўпчилик юқумсиз ва юқумли касалликлар киради.

Касалликлар организмда ривожланаётганда бир неча даврларда кечади.

Инкубацион ёки яширин ёки латент давр, касаллик қакиувчи сабабни организмга тушганидан то касалликни биринчи белгиси келиб чиққунгача кетган вақтга айтилади. Бу давр бир неча дақиқалардан то бир неча соатларгача, ҳафталаргача, ойларгача ва ҳатто йилларгача чўзилиши мумкин. Туберкулёз, бруселлёз, ички юқумсиз касалликлар, пес, спид ва бошқалар.

Продромал ёки касалликлардан ҳабар берувчи давр ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, бу даврда касалликлар учун умумий белгилар намоён бўлади. Масалан: тана ҳароратини ошиши, иштаҳани пасайиши, юрак ишини, нафас олишни тезлашиб кетиши ва бошқалар.

Касалликларнинг авж олган даври – касалликларни клиник белгиларини ривожланган даврида муайян касалликларга хос белгилар кўзга яққол ташаланди.

Касалликларнинг оқибати – икки хил бўлиб, касалликдан ҳайвон ё тузалади, ёки касал ҳайвон ўлади.

3-савол. Ўлим ва терминал ҳолатлар.

Ўлим – мортис, морби – организмда тўхтовсиз кечаётган ассимиляция ва диссимиляция жараёнининг тўхташи ва юрак ишини ҳамда нафас олишининг тўхташи билан характерланади.

Ўлим келиб чиқишига қараб яқин хил бўлади

Табиий ёки физиологик ўлим.

Касалликлар оқибатида ёки патологик ҳолатдан ҳосил бўладиган ўлим

Ўлим ҳосил бўлишини тушинтирадиган таълимотни танатогенез деб айтади. Ўлим ҳосил бўлиши бир неча даврларда кечади ва терминал ҳолат дейилади, улар қуйидагилар:

1. Агония-ўлим олди талвасаси: (перипоганал ва оганал даврдан иборат).

2. Клиник ўлим.

3. Биологик ўлим

Ўлим ҳосил бўлиши натижасида мурдадаги ўзгаришлар қуйидагилар

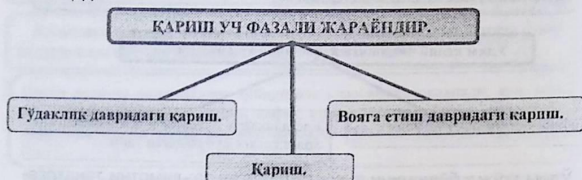
Гавда совийди	Танада доғлар пайдо бўлиши	Гавда қотади	Гавданинг чириши
алгар мортис биринчи кунлари 1 ^о дан пасайиб, иккинчи кун 0,2 ^о совийди. Албатта бу ўзгаришлар атроф муҳит ўзгаришларига боғлиқдир.	Танада доғлар пайдо бўлиши - ливорис мортис ҳайвон қайси томони билан ётган бўлса, ўша томонида кўпроқ доғ пайдо бўлади ва жунсиз, пигментланмаган жойларда яхши кўринади.	ригор мортис коллоид моддаларнинг қотиши. Қотиш 8-10 соатдан кейин бошланиб, бошдан оёқа қараб боради.	матцерация ёки аутолиз организмдаги чириувчи ва ташқи муҳитдан тушган микроорганизмлар таъсирида ҳосил бўлиб мурдадан сассиқ хид кела бошлайди. Агарда гавдада шу бактериялар бўлмаса гавда мумланиб қолади.

4-савол. Организмдаги ҳаётий жараёнларни қайта тиклаши (анабиоз ва латергик уйку).

Табиатда ўлимга яқин ҳолат бўлиб, анабиоз дейилади.

Анабиоз ҳолати чувалчангларда, балиқларда, бақаларда, типратиконларда, юмронқозикларда, айикларда ва бақаларда учрайди.

Одамларда ҳам анабиозга яқин ҳолат учраб латтергик уйқу дейилади. Латтергик уйқу қаттиқ таъсиротлар, оғир касалликлар оқиба-тида келиб чиқади, нерв психик касалликлар оқибатида ҳам келиб чиқади.

4-мавзу	ОРГАНИЗМНИНГ РЕАКТИВЛИЛИГИ ВА УНИНГ ПАТОЛОГИЯДАГИ АҲАМИЯТИ. АЛЛЕРГИЯ ВА АНАФИЛАКСИЯ
---------	--

Маъруза ўқув машғулотини олиб бориш технологияси:

Талабалар сони: 50-70		Вақти: 2 соат	
Ўқув машғулотининг шакли:		Маъруза (информацион баҳс-мунозарали дарс)	
Маъруза режаси	1 Организм реактивлиги резистентлиги ҳақида тушунча. Организм реактивлигида нерв ва эндокрин системалар ва ташқи омилларнинг аҳамияти.		
	2 Иммуитет ва унинг турлари, ҳосил бўлишни тушунтирувчи назариялар. Ветеринарияда иммунологик реакцияларни аҳамияти.		
	3 Аллергия, сабаблари, турлари ва ривожланиш механизми. Юқумли касалликларни аниқлашда аллeргик реакцияларнинг аҳамияти.		
	Анафилаксия, сенсibiliзация, анафилактик шок-га ҳайвонларнинг мойиллиги, десенсибилизация ва антианафилаксия.		
Ўқув машғулотининг мақсади	Талабаларга организмнинг реактивлиги резистентлиги, иммуитет, аллергия ва унинг турлари, ҳосил бўлиш назариялари ҳақидаги билимларини ривожлантириш.		
Педагогик вазифалар:		Ўқув фаолияти натижалари:	
-Организм реактивлиги резистентлиги, организм реактивлигида нерв ва эндокрин системалар ва ташқи омилларнинг аҳамияти ҳақида маълумот бериш;		- Организм реактивлиги резистентлиги, организм реактивлигида нерв ва эндокрин системалар ва ташқи омилларнинг аҳамияти ҳақида маълумотларга эга бўлади;	

- Иммуитет ва унинг турлари, ҳосил бўлишни тушунтирувчи назариялар. Ветеринарияда иммуно-биологик реакцияларни аҳамияти ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари билан яқиндан таништириш; - Аллергия, сабаблари, турлари ва ривожланиш механизмлари ва юқумли касалликларни аниқлашда аллергия реакцияларнинг аҳамияти борасида зарурий назарий билимларни шакллантириш. - Анафилаксия, сенсibiliзация, анафилактик шокга ҳайвонларнинг мойиллиги, десенсибилизация ва антианафилаксия ҳақидаги билимларни шакллантириш	- Иммуитет ва унинг турлари, ҳосил бўлишни тушунтирувчи назариялар. Ветеринарияда иммуно-биологик реакцияларни аҳамияти уларнинг ўзига хос хусусиятлари билан яқиндан танишади; - Аллергия, сабаблари, турлари ва ривожланиш механизми ва юқумли касалликларни аниқлашда аллергия реакцияларнинг аҳамияти. бўйича зарурий назарий билимларни ўзлаштиради. - Анафилаксия, сенсibiliзация, анафилактик шокга ҳайвонларнинг мойиллиги, десенсибилизация ва антианафилаксия ҳақидаги билимларни ўзлаштириш.
--	---

Ўқитиш усуллари ва техника:	Ахборотли кириш маърузаси, «Лойиҳа» ва «Блиц-сўров» усуллари.
Ўқитиш воситалари:	Компьютер технологияси, фанга оид дарслик, услубий қўлланмалар, ишчи дастур, чизмалар, қоғоз, маркер ва скотч
Ўқитиш шакли:	Жамоавий ва кичик гуруҳда ишлаш
Ўқитиш шарт-шароитлари:	Гуруҳларда ишлашга мўлжалланган махсус техник воситалари билан жиҳозланган хона ва тарқатма материаллар
Мониторинг ва баҳолаш:	Тестларни ечиш, кузатиш, ўқув топшириғини бажариш

МАЪРУЗА ДАРСИНING ТЕХНОЛОГИК ХАРИТАСИ

Босқичлар, вақти	Фаолият мазмуни	
	Ўқитувчи	Талаба
1-босқич. Кириш (10 мин.)	1.1 Маърузанинг мавзуси, режасини ва фойдаланиш учун тавсия этиладиган адабиётлар рўйхатини эълон қилади, ўқув машғулотнинг мақсади ва ўқув фаолият натижаларини тушунтиради (1-илова).	1.1. Тинглайди ва ёзади

	1.2 Машғулоти ўқитиш шакли ва баҳолаш мезонларини эълон қилади (2-илова).	1.2. Керакли маълумотларни ёзиб олади
2-босқич. Асосий (60 мин.)	2.1. Маъруза режасининг 1-саволи бўйича маъруза қилади Тестларни бериб, ўқув материалларни муҳокама қилади (3-илова). 2.2. Маъруза режасининг иккинчи ва учинчи саволлари бўйича маъруза қилади (4-илова).	2.1. Тинглайди, ёзиб олади, муҳокамада иштирок этади. 2.2. Тинглайди, ёзиб олади, вазифаларни бажариб, тақдиротларда иштирок этадилар.
3-босқич. Якуний (10 мин.)	3.1. Мавзунини мустаҳкамлаш мақсадида талабалар билан «Блиц-сўров» ўтказиш, талабалар томонидан мавзунини ўзлаштирилганлик даражасини баҳолайди, фаол талабаларни рағбатлантиради (5-илова).	3.1. Блиц-сўровга жавоб беради, рағбат олади.

1-илова

4-мавзу: ОРГАНИЗМНИНГ РЕАКТИВЛИЛИГИ ВА УНИНГ ПАТОЛОГИЯДАГИ АҲАМИЯТИ. АЛЛЕРГИЯ ВА АНАФИЛАКСИЯ

РЕЖА:

1. Организм реактивлиги резистентлиги ҳақида тушунча. Организм реактивлигида нерв ва эндокрин системалар ва ташқи омилларнинг аҳамияти.
2. Иммуниет ва унинг турлари, ҳосил бўлишни тушунтирувчи назариялар. Ветеринарияда иммунобиологик реакцияларни аҳамияти.
3. Аллергия, сабаблари, турлари ва ривожланиш механизми. Юқумли касалликларни аниқлашда аллергик реакцияларнинг аҳамияти.
4. Анафилаксия, сенсibiliзация, анафилактик шокга ҳайвонларнинг мойиллиги, десенсибилизация ва антианафилаксия.

Асосий тушунчалар: Реактивлик, резистентлик, иммунитет, Н.Н.Сиротинин, Р.Вирхов, И.И.Мечников, В.В.Пашутин, А.А.Бого-

молец, И.П.Павлов, нерв, гуморал, А.Д.Сперанский, А.А.Ухтомский, А.М.Монаенков, Н.Е.Введенский, И.М.Сеченов, иссиқлик, совуқлик, захар, нур энергияси, физиологик, патологик, туғма, ирсий, А.М.Безредко, барьер, фагоцитоз, иммунтана, тўла қийматли, қийматсиз, макро ва микроэлементлар.

Адабиётлар рўйхати:

1.Р.Ҳ.Ҳайтов, М.Абдуллаев «Қишлоқ хўжалик ҳайвонларининг патологик физиологияси», Тошкент «Ўқитувчи» 1980 йил. 157-167 бетлар.

2.С.И.Лютинский, В.С.Степин «Патологическая физиология сельскохозяйственных животных» Изд. «Колос», Москва 2001 год.

3.А.А.Журавель и А.Г.Савойский «Патологическая физиология сельскохозяйственных животных», Москва, «Агропромиздат» 1985 год, стр 138-153.

4.А.Д.Адо и др «Патологическая физиология» Издательства «Медицина», Москва 1990 год.

5.П.Р.Олимхўжаева, Н.Ш.Шарофиддинхўжаев «Биологиядан қисқача русча-ўзбекча луғат», Тошкент «ИБН СИНО» номидаги нашриёт 1990 йил.

2-илова

Реактивлик хусусиятлари ҳайвонларнинг ёшига, нера ва гуморал системаларига, ташқи муҳит ва организмнинг умумий ҳолатига боғлиқ. Масалан эмбрион она қоринида ривожланаётганда она организмнинг реактивлиги орқали таъсиротларга жавоб беради яъни плацента орқали. Бола тутилганда унинг реактивлиги суст бўлиб, фақат фагацитлар реакция билан ёки она қони орқали ўтган иммун таначалар билан жавоб беради. Шунинг учун ҳам ёш ҳайвонлар кўп касалланади ва ўлатади. Ёш ҳайвонлар атроф муҳит ҳароратининг ўзгаришига мослашувчанлиги заиф ва уларнинг диспепсия, сальмонелёз, колибактериоз, рахит ва бошқа касалликлар тез-тез учраб туради. Вояга етган ҳайвонларда реактивлик, улар организмда тушган антитела, фагоцитлар ва макроцитларнинг микроорганизмларга қарши курашида намаён бўлади.

Реактивлик туфайли организм касаллик чиқарувчи сабабларга қарши жавоб бериб, турли хил индивидларнинг инфекция агентларга сезувчанлиги турличадир. Бундай ҳолатларни ҳар хил патологик жараёнларда кузатиш мумкин. Масалан: юқори реактивликка эга бўлган ҳайвон организмни куйганида у тез тузалиб, паст реактивликка эга бўлган ҳайвонни тузалиши кийин кечади. Ҳайвон организмнинг реактивлиги унда кечаётган моддалар алмашинувида, организмни иммунологик хусусиятларга, ҳайвон организмнинг функционал ҳолатига, нерв системасининг кўзгалувчанлигига қон томирлар реакциясига ва хронакциясига боғлиқ.

Реактивликни бир неча таснифлари бўлиб, кўпчилик олимлар организмни соғломлик ёки касаллик ҳолатига қараб бўлади:

1. Физиологик реактивлик.

2. Патологик реактивлик.

Физиологик ва патологик реактивлилик индивидуал ёки шахсий, хусусий ҳам гуруҳли бўлиши мумкин. Индивидуал ёки хусусий реактивлилик ирсий хусусиятларга боғлиқ бўлиб, наслдан-наслга ўтиши мумкин. Физиологик реактивлиликда организмни табиий (адекват) таъсиротчиларга жавоб реакциялари ишланиб чиқилса, патологик реактивлиликда организмни касаллик чақирувчи сабабларга нисбатан жавоб реакциялари ишланиб чиқилади.

Патологик реактивлиликни аллергик ва иммунологик турлари фарқ қилиниб, бу реактивлилик турларини намоён бўлиши организмга ёт оксиллар, микроблар ва уларнинг таксинларига нисбатан ҳосил бўлади. (Аллергия, Анафилаксия, Иммунитет). Одатда биологик ёки тур реактивлиги фарқ қилиниб, муайян турга кирувчи ҳайвонларга хос бўлиб, ҳайвонлардаги фаслий ўзгаришлардан: мавсумий уйкуга кетиш, ҳайвонларнинг бир жойдан иккинчи жойга кўчиши, ҳайвонларни микроорганизмлар таъсирига берилмаслиги, яъни товуқларни куйдирги касаллиги билан касалланмаслиги, хусусий реактивлилик муайян индивид учун характерли хусусият, уни конституцияси, жинси, ёши, озиқланиши ва сақланиш хусусиятларига боғлиқ, янги тугилган ҳайвонларда реактивлилик паст, жинсий етилаётганда реактивлилик яхши ривожланган бўлиб, фагоцитоз ва иммунтаначаларни ҳосил бўлиши яхши намоён бўлиб, қарри ҳайвонларда организм реактивлиги, уларнинг барьер-тусиқ хусусиятлари заифлашгани учун паст бўлади. Демак, хусусий реактивлилик ҳайвонларни тўлиқ эмлаш даврида улар реактивлиги турлича ҳосил бўлиб, бир хилларида кучли антитела ҳосил бўлса, бошқаларида антитела ҳосил бўлиши заиф бўлади. Бундай ҳолатлар эпизотийлар даврида бир хил ҳайвонларда кучли касалланиш билан кечса, иккинчи хилларида енгил, учинчи хилларида мутлақо касалланиш кузатилмайди.

2-савол. Иммунитет ва унинг турлари, ҳосил бўлишни тунштирувчи назариялар. Ветеринарияда иммунобиологик реакцияларни аҳамияти.

3-илова.

Иммунитет - латинча *Immunitas* - тозаланиш, қўтилиш деган маънони билдиради. Иммунитет деб, организмни антигенлик хусусиятларига эга бўлган касаллик чақирувчи сабаблар, уларнинг маҳсуотлари ҳамда ирсий бегона, ёт моддалар таъсирага берилмаслик хусусиятига айтилади ёки касаллик ҳосил қилувчи турли микроорганизмлар, вируслар ва уларнинг маҳсулотларига, ҳамда ноинфекцион моддалар таъсирига организмнинг берилмаслик хусусияти бўлиб, умумий резистентликнинг маҳсуоти кўринишини ташкил этади.

Иммунитет, уни келтириб чиқарувчи механизм ва сабаблар хусусиятига қараб иккига бўлинади

Туғма иммунитет ёки ирсий наслдан-наслга бериладиган иммунитет.

Орттирилган иммунитет

Туғма ёки табиий турга хос иммунитет организмнинг наслдан-наслга бериладиган специфик резистентлиги бўлиб, тур, зот ва популяция учун хосдир. Масалан: қорамолларда ўпканинг крупоз яллиғланишини келтириб чиқарадиган микроорганизмларга отлар чидамли, одамларнинг ич терлатма касаллигига ҳайвонларнинг чидамлилиги баланд. Қорамолларнинг плвра-пневмонияси билан итлар касалланмайди. Қорамоллар отларнинг манқа, инфекцион (юқумли) анемия касаллиги билан касалланмайди.

Орттирилган иммунитет ҳайвонлар организмида муайян микроорганизмларга нисбатан онтогенетик тараққиёт даврида ҳосил бўлади. Орттирилган иммунитет табиий ва сунъий йўллар билан ҳосил бўлади. Масалан: манқа, чечак, оқсил ва бошқа касалликлар билан хасталаниб тузалгандан сўнг табиий орттирилган иммунитет ҳосил бўлади. Ҳайвонларни турли инфекцион касалликларга қарши эмлаб сунъий актив иммунитет ҳосил қилинади. Демак, орттирилган иммунитетлар табиий ва сунъий йўллар билан ҳосил қилинади.

3-савол. Аллергия, сабаблари, турлари ва ривожланиш механизми.

Аллергия деб, организмнинг бир неча микдор ва сифат томонидан ўзгарган, зўрайган реакциясига айтилади. Аллергия юнонча сўздан келиб чиққан бўлиб, *allos* - ўзгартиш, *ergon* - таъсир деган маънлини англатади.

АЛЛЕРГИЯ ТУРЛАРИ

I. Оқлашчи тўқималардан ҳосил бўлган аллергенлар - тери, эпидермис, соч кепачи, парлар.

II. Озиқа моддалардан ташкил топган аллергенлар - гўшт, сут, тухум, балик ва бошқалар

IV. Чанги - уй чанги, ўсимлик чанги ва куча чанги.

III. Озиқа моддалардан ташқари бактериял аллергенлар - вируслар, замбурутларни 80 мингдан 20 минг аллерген.

Юқорида айтиб ўтилган аллергенларни А. Д. Адо (1963-1969) экзоген эндоген аллергенларга бўлиб, экзоген аллергенлар инфекция ва ноинфекцияга бўлади. Инфекцион аллергенларга вируслар, замбуруғ ва бактериялар киради. Ноинфекцион аллергенларга уй чанги, антибиотиклар, сульфанил-амид препаратлари, соч, соч кепачи (карт), кимёвий бирикмалар, бензин, бензол, ўсимлик, гул, дарахт чанги, овқатли аллергенларга (ҳайвон ва ўсимлик маҳсулотлари) киради.

Эндоген аллергенларга организмда ҳосил бўладиган моддалардан баъзи бирлари, нерв тўқимаси, кўз қорачиги ва бошқалар киради. А. Д. Адонинг таъкидлашича вирусларнинг хужайраларга таъсиридан ҳам аллергенлар ҳосил бўлиб, аллергенларнинг молекуляр вазни катта бўлади. Организмга аллергенлар нафас йўллари, оқит қат ҳазм қилиш системаси ва тери ҳамда унинг жароҳатланган қисмлари орқалди кириб, эпителий оқсиллари билан бирикишини Александр 1958 йил кузатган. Лекин аллергенларнинг организмдаги ҳолати яхши ўрганилмаган бўлиб, уларни кўп қисми антитела ҳосил бўлишида қатнашмасдан, антитело ҳосил бўлиши билан улар организмдан йўқолаётган экан.

Аллерген организмга тушиб, тез ёки тўсатдан, кучли, юқори даражадаги реакцияларни ҳосил қилиб, **гиперергия** дейилади. Тез, тўсатдан ҳосил бўладиган аллергияда антиген қондаги иммунтаначалар билан учрашиб, капилляр эндотелийларини жароҳатлаб силлиқ мускул толаларини қисқари-шини яъни аллергик реакцияларни ҳосил қилади. Аллерген организмга тушиб нисбатан секин, заиф реакциялар ҳосил қилиб, **гипоергия** дейилади. Бунда антиген таъсиридан 24 соат ўтганидан сўнг, вена қон томирлари атрофига лимфоцит ва гистиоцитларни чиқиши ҳосил бўлади ва уларга анфилак-

тик шок, бронхиал астма, донa ташиш ва бошқа касалликлар киради. Бу касалликларнинг ривожланиш механизмида аллергик компонентлар қатнашади. Аллерген тушишига организмини жавоб бермаслигига **анергия** дейилади. Анергия икки хил бўлиб, мусбат ва манфий анергиялар фарқ қилинади. Мусбат анергияда организмида иммунтаначалар кўп ҳосил бўлиб, антигенларни нейтраллаб, организмни соғломлигини таъминласа, манфий анергияда организм касалланиб, чарчаб, озиб, ҳужайралар реактивлиги пасаяди, заҳарланишлар ҳосил бўлиб, организмнинг резистентлиги пасаяди.

Ҳар қандай аллергик касаллик патогенезида учта давр фарқ қилинади:

1. Иммунологик давр - шок ҳосил бўлган орган ҳужайраларда антиген ва антителоларнинг учрашуви бўлади;

2. Патохимиявий – яъни гистамин, ацетилхолин, серотинин ва бошқа биологик актив моддалар – медиаторлар ҳосил бўлади.

3. Патафизиологик – яъни организмни медиатор моддаларга жавоб реакцияси.

4-савол. Анафилаксия, сенсibiliзация, анафилактик шок-га ҳайвонларнинг мойиллиги, десенсибилизация ва антианафилаксия.

Аллергиянинг бир кўриниши **анафилаксия** ҳисобланиб, юнонча ана-карил, пийлахес – химоя демакдир. Анафилаксия деб, организмга такрорий парентирал йўл билан антигенлар тушиб, маълум яширн даврдан кейин сифат ва миқдор ўзгаришларни ҳосил қилишига айтилади.

Анафилаксияни 1902 йил итларни заҳарли моддалардан химоя қилиш – иммунитет ҳосил қилиш даврида Рише кузатган. У активий панжаларидан тайёрланган экстрактни ит организмига парентирал йўл билан юборганида биринчи юборилган моддаларга нисбатан десертн таъки ўзгаришлар ҳосил бўлмай, иккинчи марта шу экстрактни 2-3 ҳафтадан кейин юборганида кучли реакция ҳосил бўлганини кузатган. Бу ҳолатни химояланиб бўлмайдиган ҳолат деб, бу ўзгаришларни 1905 йил Т.Смит ва Г.П.Сахаров томонидан кўнларга заҳарли бўлмаган моддалардан кон зардобини юбориб ҳосил қилинган.

Анафилактик шок пеницилин, стрептомицин, тетрациклин, биоминин, сульфаниламид препаратларига, витамин, гормонлар, даволавчи зардоблар юборилганида ҳам ҳосил бўлади. 1956

АДАБИЁТЛАР

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интиломкада. – Т.: «Ўзбекистон» 1999 йил.
2. Ўзбекистон Республикасининг «таълим тўғрисида»ги Қонуни. – Тошкент, 1997 йил.
3. Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» - Тошкент, 1997.
4. Баркамол авлод орзуси (Президент И.Каримовнинг нутқлари, рисоалари асосида). Тўзувчилар: Ш.Курбонов, Х.Саидов, Р.Аслиддинов. – Тошкент, «Шарк» манбаи концерни, 1999 йил.
5. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии – М.: «Педагогика», 1989.
6. Авлиёкулов Н.Х. Замонавий ўқитиш технологиялари – Тошкент, 2001.
7. Абдуқуддусов О. Малака ошириш тизимида педагогик инновациялар.- «Халқ таълими», 1999 6-сон, 49-53 бетлар.
8. Авлиёкулов Н.Х. Ўқитишнинг модул тизими ва педагогик технологияси амалий асослари, - Бухоро, 2000
9. Байсалов Ж. Модулли таълим технологиясини қўллаш. – «Халқ таълими», 1999 6-сон 101 – 103 бетлар
10. Зарипов К. Янги педагогик технологияни тадбиқ этиш босқичлари. – «Халқ таълими», 1997 4-сон, 4-12 бетлар.
11. Азизхужаева Н.Н. Ўқитувчи мутахассислигига тайёрлаш технологияси – Тошкент, 2000
12. Азизхужаев Н.Н. Замонавий педагогик технологиялар (Реклама - режалар). – Тошкент, 2002
13. Зиёмуҳаммедов Абдуллаева Б.Ш. Илғор педагогик технология: Назария ва амалиёт «Маънавият асослари» дарси асосида ишланган услубий қўлланма.-Тошкент, Абу Али Ибн Сино номли тиббиёт нашриёти, 2001
14. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. – М.: «Знание», 1989
15. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике. – рига, 1995.

16. Махмутов М.И., Ибрагимов Г.И., Чошанов М.А. Педагогические технологии развития мышления учащихся. – Казань, 1993, 88

17. Монахов В.М. Технологические основы проектирования и конструирования учебного процесса – Волгоград, Ярославль, 1991.

18. Нишоналиев У., Толипов У., Икки шахс фаолияти уй-гунлашганидагина таълим тарбиядан қўзланган мақсадга эришилади.-«Маърифат» газетаси, 2000 йил 19 апрел.

19. Нишоналиев У. Таълим стандарти ва педагогик инновациялар. – «Халк таълими», 1999 6-сон 28-31 бетлар.

20. Очилов М. Ўқитиш методи – педагогик технологиянинг асосий компоненти – «Халк таълими», 1999 6-сон 32-35 бетлар.

21. Очилов М. Янги педагогик технологиялар. – Карши «Насаф», 2000

22. Розиков О., Огаев С., Махмудов А., Адизов Б. Таълим технологияси. – Тошкент «Ўқитувчи» 1999 й.

23. Сайидахмедов Н.С. «Маърифат» рўзномасининг 1998 йил 24 июн, 1999 йил 16 январ, 1999 йил 17 феврал, 1999 йил 17 март, 1999 йил 19 июн, 1999 йил 27 октябр, 2001 йил 1 март, 20 май, 29 май сонларида чоп этилган илмий мақолалари.

24. Сайидахмедов Н.С. Янги педагогик технология моҳияти. – «Халк таълими», 1999 1-сон, 97-102 бетлар.

25. Сайидахмедов Н.С. Педагогик маҳорат ва педагогик технология. – Тошкент, 2003

26. Сайидахмедов Н.С. Ўқитувчи фаолиятининг технологияланувчанлиги. – «Халк таълими» журнали, 1999 5-сон

27. Сайидахмедов Н.С., Очилов А., Янги педагогик технология моҳияти ва замонавий лойиҳаси.- РТМ, 2000 55-бет.

28. Сайидахмедов Н.С. Янги педагогик технологиялар: Назария ва амалиёт – Тошкент, «Молия», 2003

29. Турсунов И. Янги педагогик технология ва унинг истикболи.- «Халк сўзи», 1999 йил 25 сентябр

30. Фарберман Б.Л. Прогрессивные педагогические технологии – Т.:, 1999 г 84 стр.

31. Чашманов М.А. Гибкая технология проблемно – модульного обучения – М.: «Народное образование», 1996

32. Гозиев Э. Педагогик технологиянинг психологик асослари. – «Халк таълими», 1999 6-сон, 36-38 бетлар.

33. Монахов В.М. Аксиометрический подход к проектированию педагогический технологии. – М.: «Педагогика», 1997 №6 стр-26

34. Йулдошев Ж. Янги педагогик технология йуналишлари, муаммолари, ечимлари – «Халк таълими», 1999 4-сон, 4-11 бетлар.

35. Йулдошев Ж. Таълим янгиланиш йулида – Т. «Ўқитувчи», 2000 208- бет.

36. Янги педагогик технология: тахлил, таъриф, мулохазалар (Ўқитувчилар учун методик тавсиялар) Тўзувчи муаллиф Х.Ҳақимжонов Проф. Н.Сайидахмедов умумий тахрири остида – Тошкент, 2000.

МУНДАРИЖА:

Кириш.....	3
Таълимнинг янгиланиш жараёнида “Педагогик технологиянинг мақсад ва вазифалари.....	4
Ҳозирги замон таълим-тарбия жараёни ва янги педагогик технология лойиҳасига ёндашувлар.....	29
Ўқитиш жараёнини лойиҳалаш ва ўқитиш жараёнининг умумлашган педагогик технологиялари.....	53
Ўқитувчи фаолиятининг тузилиши ва технологияланувчанлиги.....	78
Ўқитувчи фаолиятида технологик ва техник назорат.....	82
Ўқитувчининг таълим жараёнидаги маҳорати ва маъданияти.....	88
Дидактик жараён - педагогик технология асоси сифатида.....	103
Замонавий педагогик технологиянинг интерфаол методлардан намуналар.....	107
Интерфаол технологиялардан намуналар.....	124
Иловалар.....	169
Фойдаланган адабиётлар.....	192

ТАЪЛИМДА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

2013 йил 25 февралдп теришга берилди,
2013 йил 28 февралдда босишга рухсат этилди.
қоғоз ўлчами 84х60 1/16. 12,25 босма табоқ.
Адади: 100. Буюртма № 66.

*Самарқанд вилоят педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва
малакасини ошириш институти босмахонасида чоп этилди.*

*Самарқанд шаҳри,
Бойсункур Мирзо кўчаси, 3-уй.*

